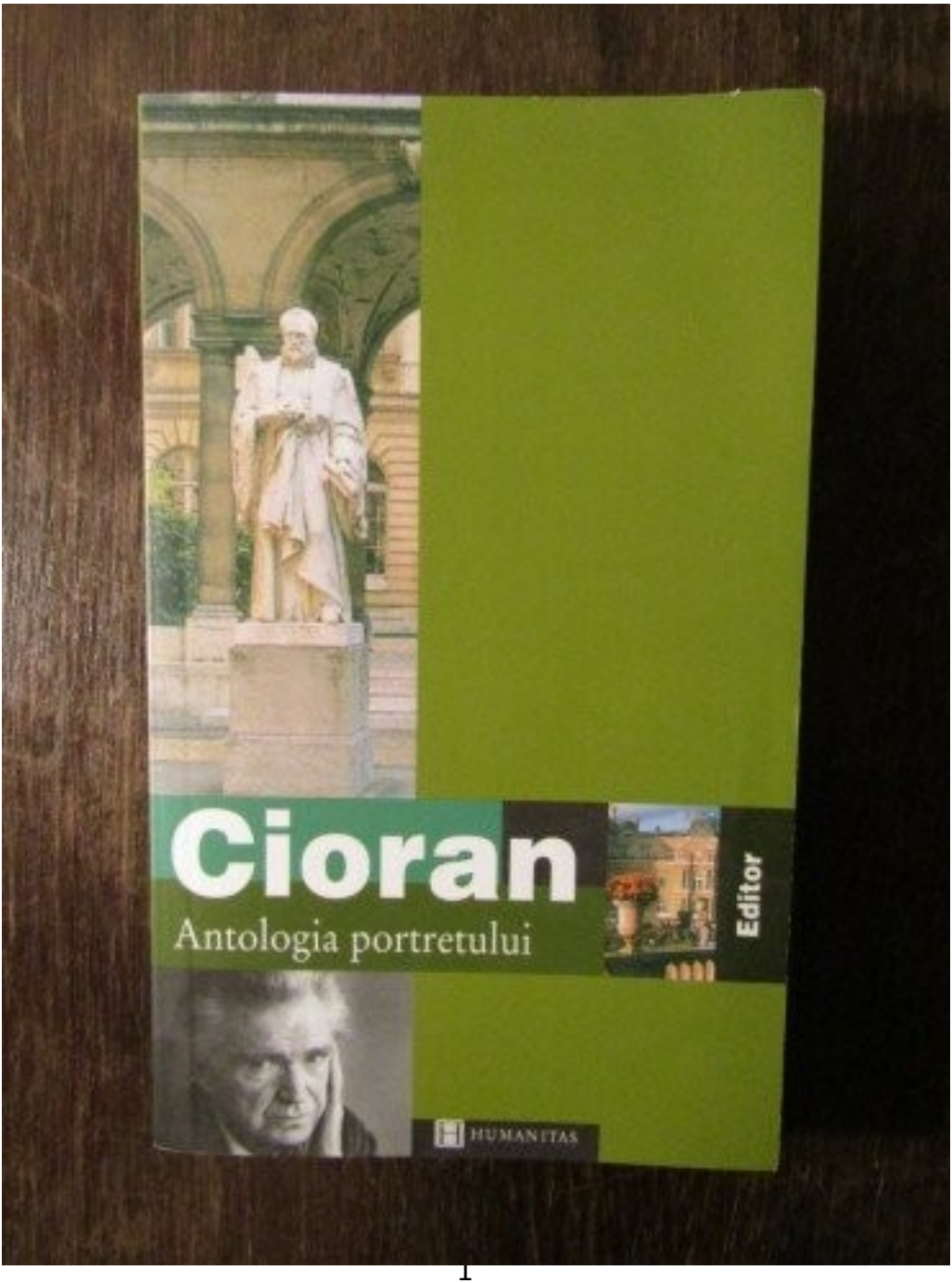
Cioran
Antologia portretului
Editor
HUMANITAS

E. M. CIORAN

Antologia portretului

DE LA SAINT-SIMON LA TOCQUEVILLE

Traducere din franceză şi note de
PETRU CREŢIA

HUMANITAS
BUCUREŞTI

Coperta seriei
DONE STAN

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
CIORAN, EMIL
Antologia portretului: de la Saint-Simon la Tocqueville / E. M. Cioran.— Bucureşti:
Humanitas, 2003
ISBN 973-50-0504-2

82.09
821.135.1-4

E. M. CIORAN
ANTHOLOGIE DU PORTRAIT
De Saint-Simon a Tocqueville
© Editions Gallimard, 1995

© HUMANITAS, 1995, 2003, pentru prezenta versiune românească

ISBN 973-50-0504-2

Varianta V 1.0
Octombrie 2016

NOTA TRADUCĂTORULUI

Din iubire, din admiraţie, din entuziasm (nimic întâmplător în acestea), Cioran a încercat să-l facă ştiut pe ducele de Saint-Simon în America printr-o traducere. Nu-mi închipui că persoana căreia i-a încredinţat această grijă era oricine, dar i-au fost de ajuns câteva săptămâni ca să se dea bătută. Cioran ne spune el însuşi cum a ajuns de la eşecul acesta la antologia de faţă, unde textelor lui Saint-Simon li se adaugă multe altele, scrise adesea în acea franceză pe care astăzi n-o mai scriu decât puţini, cu Cioran printre ei, poate, în fruntea lor. Şi acum, iată, după eşecul american, ne-a fost dat nouă, românilor, vorbitorii şi scriitorii limbii la care Cioran a renunţat (după ce a înzestrat-o cu cinci cărţi fără pereche), să traducem în româneşte din limba lor subtilă, elegantă, pătrunzătoare, veninoasă şi plină de primejdii, aceste texte memorabile, scrise între sfârşitul secolului al XVII-lea şi mijlocul celui de al XIX-lea. Traducându-le, pariul meu n-a fost unul, derizoriu, cu mine, ci cu limba aceasta a noastră de la Dunărea de Jos, un idiom de ale cărui resurse am fost, o viaţă de om, atât de mândru.

Prefaţa antologiei de faţă concordă în mare cu textul din *Écartèlement* (1979) intitulat *L'amateur de mémoires.* (În româneşte „Amatorul de memorii", în volumul *Sfârtecare,* Humanitas, 1995, în traducerea lui Vlad Russo.) Faţă de textul din 1979, cel de aici are două fragmente mai lungi în minus şi unul în plus, în afară de numeroase remanieri de detaliu, în general în sensul abrevierii. Sunt toate semnele că textul prefeţei este anterior celui din *Sfârtecare.* Mi-am luat îngăduinţa de a retraduce întreaga prefaţă, constatând cu plăcere că, în majoritatea cazurilor (evident, când textele de bază erau identice), soluţiile date de domnul Russo coincideau cu ale mele. Plăcerea mea s-a mai moderat când am constatat că, într-un număr de cazuri, soluţiile domniei sale erau mai bune decât ale mele. Pe câteva le-am preluat fără scrupul, de dragul ţelului nostru comun, şi nu-mi

rămâne decât să-i adresez cele mai cordiale mulţumiri pentru un rapt care nu-l păgubeşte, ci sper că îl omagiază.

Restul, ca de câte ori e vorba nu atât de transferul de la o limbă la alta, ci de la o civilizaţie la alta, a fost un coşmar. Ştia bine doamna aceea din America ce face renunțând. Eu n-am renunţat, dar nu, fireşte, pentru că româna ar avea mai multe resurse decât engleza, şi cu atât mai puţin pentru că m-aş socoti mai bun decât alţii. N-am renunţat din îndărătnicia pe care o au, sau mai bine zis o aveau altădată, unii meşteşugari când primeau o comandă mai pretenţioasă şi mai cu ifos. Şi am încheiat cu durere, dându-mi seama că singurul impecabil judecător al acestor traduceri nu mai este printre noi, să ne facă cinstea mustrărilor sale.

Şi, vorbind de Cioran, citim în antologia aceasta a lui, uitată de el însuşi, ce a ales dintr-un ansamblu imens. Citim şi ne place, dar uităm, neavând la îndemână ansamblul, natura şi calitatea alegerii sale, care îl definesc şi de care exegetul lui viitor va trebui să ţină seamă. Eu, din puţinul cât mi-a fost dat să mă pricep, am avut impresia că alegerile lui au fost inspirate de geniu, de geniul său. Totuşi, în virtutea relaţiei privilegiate a traducătorului cu originalul, îmi iau îngăduinţa de a-l preveni pe cititor să nu pornească la citirea acestei antologii cu o prejudecată. În genere, în afară de cele de gust, la alegere n-au prezidat criterii legate în mod specific de felul de a gândi al lui Cioran. N-a avut intenţia să construiască o galerie de portrete negre, damnate: la sfârşitul lecturii nu simţi un gust mai amar gândindu-te la om decât la începutul ei. Unele portrete simt chiar tandre, ca al Doamnei de Coislin, al Juliei Talma sau al lui Le Pelletier de Morfontaine. Sainte-Beuve îi face Doamnei Récamier un portret de o rară puritate a gândului şi a liniei. Până şi un personaj ca Talleyrand beneficiază, într-un caz din trei, de un portret aproape afectuos. Unele texte sunt scrise de oameni de o atât de lucidă generozitate încât şi atunci când zugrăvesc persoane cu grele cusururi, sau echivoce, sau în mod natural antipatice, rezultatul poartă semnul unei forme superioare de bunătate (Brissot, Contesa

de Boigne). Cu excepţia Chateaubriand – Joubert, în care doar Joubert este amar, niciun caz de portrete încrucişate, în care doi oameni să se conteste sau să se ponegrească reciproc. Şi s-ar fi găsit destule. Mi s-a părut că singura concesie pe care Cioran o face unui anume gust pentru caricatura groasă şi, în subsidiar, pentru *Völkerpsychologie* este alegerea textului lui Philarète Chasles despre Domnul de Pradt, Philarète Chasles care, cu câteva pagini înainte, îi face marchizului de Custine un portret de neuitat, ceva între Saint-Simon şi Proust. Predomină portretiştii conştienţi de complexitatea fiinţei umane, neînclinaţi să-i îngroaşe o trăsătură sau alta. Tocmai de aceea cartea, abia terminată, se cere recitită, ai vrea să asişti îndelung la acest carusel rotindu-se prin ochiul minţii. Patruzeci şi patru de portrete, dintre care Mirabeau beneficiază de două şi Talleyrand de trei, douăzeci şi cinci de portretişti. Iubirea pentru Saint-Simon şi pentru Tocqueville, declarate în lămurire, îi acordă fiecăruia câte trei portrete şi atât. Am spus ceva mai sus că alegerile au fost dictate - pe lângă o extraordinară cunoaştere a culturii franceze - de geniul lui Cioran. Dar nu de geniul lui Cioran aşa cum l-am aştepta în nemijlocirea lui, ci transformat într-un suveran bun-gust.
Iată că fiul Răşinarilor nu este un foarte mare scri itor francez numai pentru ideile, pentru limba şi pentru stilul lui. Şi-a asimilat ceva şi mai din adâncul acestei lumi.

P.C.

LĂMURIRE

Iată cum mi-a venit ideea de a alcătui o culegere de portrete. Acum vreo zece ani, o prietenă americancă şi cu mine plănuisem să publicăm în englezeşte o antologie din Saint-Simon. Eu urma să aleg textele şi să verific apoi traducerea făcută de ea. Pentru a începe, i-am propus să îşi ia curajul de a traduce portretul ducelui de Noailles. După câteva săptămâni, mi-a răspuns că era prea greu, că nu izbutea să facă faţă şi că renunţă la proiect. În urma acestui eşec, m-am întrebat dacă cel mai bun fel de a scăpa de entuziasmul meu pentru Saint-Simon n-ar fi acela de a scrie o carte despre el. N-am scris cartea, aşa că admiraţia mea pentru acest autor abisal a rămas intactă. Dar, tot citind şi recitind portretele sale, mi-am zis că poate ar trebui dată o imagine de ansamblu a acestei arte atât de dificile de *a fixa* un personaj, de a-i dezvălui misterele atrăgătoare sau tenebroase. Era însă indispensabil, evident, să fie prezentată o mare varietate de tipuri umane, cu tot ceea ce lucrul acesta atrage după sine ca punere în lumină a unei psihologii. Saint-Simon, cel mai mare memorialist, era nedrept şi profund; era nedrept pentru că era pătimaş şi era profund pentru că voia să ajungă până la limite, până la zonele extreme ale fiinţelor. Pentru a arăta alte cazuri de nedreptate şi de profunzime, trebuia să răscolesc în alte memorii şi să extrag din ele portrete inspirate de prejudecăţi sau de îndârjiri diferite. Am mers până la Tocqueville, dintr-un motiv strict subiectiv: acela că, oricât n-ar semăna între ei, Tocqueville mi-este aproape tot atât de drag ca şi nebunul acela de Saint-Simon…

Pentru că am început cu un idol, se cuvenea să închei cu un altul.

E. M. Cioran

PREFAŢĂ

Maxime şi portrete

Misticii, cu deosebire Magistrul Eckhart, făcând deosebirea între *omul interior* şi *omul exterior,* optau în chip necesar pentru cel dintâi; cel de al doilea, fiinţa cuprinsă în timp, mai exact în societate, revenea de drept moraliştilor, pe el îl au în vedere, pe el îl scrutează şi îl denunţă, fără să le pese dacă are sau nu vreo dimensiune atemporală. Constantele pe care le descoperă în el sunt cele care decurg din decăderea lui, nu acelea care l-ar putea ajuta să o biruie. Acestui om, o suprafaţă fără adâncime, i-au sondat „adâncimile", dedesubturile frivolităţii, străfundurile aparenţelor, mecanismul şi secretul intereselor şi entuziasmelor sale. În cruzimea cu care l-au demascat nu vom tăgădui că intră o anumită eleganţă; eleganţa rezidă în expresie şi în stil, nu în forţa observaţiei şi în analiză. Dacă indiscreţia lor nu cruţă misterul nimănui este tocmai pentru că, în ochii lor, nimeni nu este învestit cu niciun mister, vreau să spun cu misterul acela esenţial care ne leagă cu absolutul şi care face din noi altceva decât nişte marionete funebre sau ridicole. În ochii lor, *a explica* o fiinţă înseamnă a o aboli, a o reduce la neant. Dacă rămânem la omul exterior ca atare, suntem siliţi să recunoaştem că gândurile pustiitoare pe care i le-a inspirat lui La Rochefoucauld se dovedesc de o rigoare ineludabilă, o amărăciune cu care s-au impregnat toţi „portretiştii", de cele mai multe ori fără să-şi dea seama; cert este că schiţele lor ne apar cu atât mai veridice cu cât au pus în ele mai mult din superba fiere a celui care a scris *Maximele.*

Printre moralişti, numai Pascal s-a aplecat asupra dimensiunii metafizice a existenţei umane (de unde şi faptul că nu observăm ca Pascal să-l fi marcat pe vreun autor de portrete). Alături de el, toţi ceilalţi, fără excepţie, par frivoli, pentru că n-au perceput mizeria noastră, ci mizeriile

noastre, suma aceasta de neajunsuri, de infirmităţi inevitabile şi oarecare, ce nu exprimă decât un aspect al naturii noastre. Dar dacă n-au simţit răul capital, intrinsec, inerent naturii omeneşti, în schimb nu avea cum să le scape răul acesta mediocru şi general, în luptă cu un bine de aceeaşi teapă. Nişte maniheeni de salon, seduşi de un dualism anecdotic, ostili acelei singurătăţi, sau incapabili de ea, în care se zbate omul interior, confruntat cu sine sau cu Dumnezeu. Nu este oare semnificativ că, atunci când li se întâmplă să se întoarcă spre Pascal, o fac pentru a seculariza viziunea sa asupra concupiscenţei, adaptând-o la studiul moravurilor şi coborând-o la nivelul unei „psihologii" fără tenebre?

Concepute sub ocrotirea nopţilor lipsite de somn, fără nimic supărător luminos în ele, *Cugetările,* frământări ale unui insomniac, ale unui spirit care se zvârcoleşte şi se crispează în beznă, nu vor fi niciodată, nu zic înţelese, ci *simţite* de aceia care nu văd clar decât în plină zi. Se exprimă în ele o dezolare care nu se lasă copleşită de amărăciune, de acea tristeţe diurnă, degradată şi pângărită, neînstare să se înalţe până la puritatea nopţii. Singuraticul are arareori o viziune amară asupra naturii umane; superior dezgusturilor sale, el se gândeşte la om prea de sus, prea de departe, pentru a se înjosi urându-l. Cu totul altul este cazul insului sociabil sau prins de treburi. Încă din Evul Mediu, cum observă Huizinga, nu în mânăstiri este deplânsă perfidia oamenilor, ci în preajma principilor, mai ales de poeţii osândiţi să trăiască la o curte sau alta. Mai târziu, saloanele aveau să instituie tirania omniprezenţei umane, existenţa odioasă din care solitudinea este izgonită. Cine trăieşte pentru societate trăieşte împotriva ei. În bună măsură, portretul ca gen provine din răzbunarea şi din coşmarul omului sociabil care şi-a frecventat prea mult semenii pentru a nu-i detesta. Cât de istovitoare ar fi uzanţele bunei-cuviinţe, ele n-au cum să se compare cu cele ale solitarului, în toate privinţele unice, inimitabile.

Când Māra, zeul morţii, încearcă, şi prin ispite şi prin ameninţări, să-i smulgă lui Buddha stăpânirea lumii, acesta

din urmă, pentru a-l reduce la tăcere şi pentru a-l face să renunţe la pretenţiile sale, îi spune printre altele: „Ai suferit pentru cunoaştere?” De întrebarea aceasta, la care Māra nu putea răspunde, ar trebui să ne servim ori de câte ori vrem să măsurăm valoarea exactă a unui spirit. În chipul cel mai vădit, un Montaigne n-a suferit pentru cunoaştere: un înţelept şi doar atât. Un Pascal, dimpotrivă, *a plătit* pentru cea mai mică afirmaţie sau negaţie pe care şi-a îngăduit-o; de aici faptul că tot ce afirmă are o greutate pe care cu greu am găsi-o în spusele celorlalţi moralişti; toţi, mai mult sau mai puţin instalaţi în certitudinile comode ale acrelii, toţi, resemnaţi să accepte corupţia noastră radicală, pe care nu dau semne că ar vrea s-o corecteze şi nici măcar să deschidă vorba despre ea. Încă un pas şi ar aluneca în cinism, într-o dezabuzare *fără scrupule.* Pasul acesta avea să fie făcut de Talleyrand care, prin forma sa de spirit, se înrudea cu La Rochefoucauld şi cu Chamfort, totuşi cu această diferenţă notabilă că, neajungându-i să reflecteze asupra defectelor semenilor săi, el a făcut tot ce-i stătea în putinţă să le exploateze, să tragă din ele folos. Lipsa lui de iluzii, sarcasmele lui neruşinate şi clarviziunea lui profitabilă fac din el un moralist demonic, un profitor al spiritului şi un parazit al epocii sale, ale cărei vicii le întrupa. Dimpotrivă, adevăratul moralist nu este niciodată interesat şi, dat fiind că denunţă rele imanente indiferent cărui fel de societate, el exprimă şi atacă vremea lui totodată depăşind-o: cu alte cuvinte, veninul lui nu poartă o *dată istorică* anume. El îşi asumă datoria de a-i cunoaşte pe ceilalţi şi de a se defini pe sine, întreprindere cât se poate de ingrată: naturii noastre îi repugnă să devină conştientă de ea însăşi pentru că nu poate ajunge la asta decât în paguba actelor, şi pentru că există o incompatibilitate între cunoaştere şi acţiune. Obnubilaţi de *faptă,* de coincidenţa dintre sinele nostru şi lucruri, suntem înclinaţi să ne manifestăm, să ne identificăm cu ceea ce ne scapă şi ne rezistă; dar, atunci când ne cunoaştem, suntem deopotrivă *exteriori* nouă şi lumii. Iată de ce moralistul care se dedică atât introspecţiei cât şi observaţiei, spectator al propriei sale fiinţe şi al altuia, trăieşte întotdeauna în

marginea existenţei. El se pricepe la oameni pentru că este pradă *rarei* nefericiri de a se cunoaşte; acestei nefericiri i se adaugă alta: aceea de a-şi mări nemăsurat propriile sale cusururi şi nu mai puţin pe cele ale semenilor săi, prin efectul conjugat al observaţiei minuţioase şi al imaginaţiei. Preocupat să ia cunoştinţă de monstrul pe care îl ascunde în el însuşi, este firesc ca el să vadă totul în mare, şi să construiască figura omului cedând tentaţiei monumentalului. Îngroaşă trăsăturile, nu e greu de observat asta. Nu trebuie totuşi să uităm că obiectul observaţiei sale nu sunt nişte fiinţe indiferente, ci unele *pasionate,* exemplare de umanitate la care cel mai mic defect capătă un relief deosebit. La Rochefoucauld a luat parte la Frondă, Chamfort la Revoluţie. Vremurile tulburi, punând pasiunile, goale, în văzul tuturor, le uşurează cunoaşterea; ele sunt providenţa observatorului, pentru că meditaţia asupra omului cere, pentru a se naşte şi a se adânci, nişte condiţii capabile să stârnească mirarea sau stupoarea. Seneca a fost cu adevărat contemporanul lui Nero; Marcus Aurelius n-a trăit nici el tocmai în huzurul istoriei, nici Montaigne. Pentru ca omul să se situeze în centrul preocupărilor noastre, nu ajunge să ne irite, trebuie să se şi compromită, să infirme imaginea pe care ne-o facem despre el în epocile paşnice. Să recunoaştem: se străduieşte din răsputeri. Câtă pripă nu pune ca să ducă de râpă ideea pe care filozofii au ticluit-o despre el. Le desfide sistemele, spre bucuria amară a moraliştilor, cărora le revine grija specifică de a scruta şi de a judeca omul din clipa în care filozofia se dezinteresează de el şi fuge de el de teamă să-l înfrunte. Mai curajoşi, moraliştii îl acceptă, cu moartea în suflet, e drept, pentru că îl ştiu de neschimbat, în mod incurabil fidel sie însuşi.

Cum el nu ridică niciodată glasul, nici nu aspreşte tonul, moralistul este însuşi tipul omului bine crescut şi dovedeşte asta scriind puţin… Există oare semn mai bun de respect pentru cititor decât laconismul? Să insişti, să explici, să demonstrezi – tot atâtea semne de vulgaritate. Cine aspiră la eleganţă, departe de a se teme de sterilitate, trebuie dimpotrivă s-o cultive, să saboteze cuvintele în numele

Cuvântului, să ştirbească tăcerea cât mai puţin cu putinţă, să nu renunţe la ea decât arareori, pentru a se cufunda apoi şi mai adânc în ea. Maxima, care ţine fără îndoială de un gen discutabil, este totuşi un exerciţiu de pudoare, pentru că ne permite să ne smulgem din pletora verbală şi să-i vedem mai bine necuviinţa şi zădărnicia. Mai puţin exigent, pentru că mai puţin concentrat, portretul este cel mai adesea o maximă, diluată la unii, îmbogăţită la alţii; totuşi portretul poate, în mod excepţional, cum este cazul lui Saint-Simon, să ia înfăţişarea unei maxime *explodate,* să se înalţe până la vervă sau înălţimi ameţitoare, să evoce infinitul prin acumularea trăsăturilor şi prin îndârjirea de a fi exhaustiv: asistăm atunci la un fenomen care, înăuntrul unei literaturi, nu se produce decât o singură dată, la un caz miraculos de aberant, acela al unui scriitor care, pentru că se simte prea strâmtorat într-o limbă, o depăşeşte şi evadează din ea – cu toate cuvintele pe care le conţine… Le siluieşte, le smulge din rădăcini, şi le însuşeşte, ca să facă tot ce i se năzare, fără nicio consideraţie pentru ele, nici pentru cititor, pe care îl supune unui de neuitat, unui magnific martiriu. Cât poate fi de prost crescut Saint-Simon!

…Dar nu mai mult decât Viaţa căreia îi este, dacă putem îndrăzni să spunem aşa, replica literară. Nicio abstracţie la el, niciun stigmat clasic; situându-se exact la nivelul imediatului, el este spiritual cu simţurile şi, dacă este adesea nedrept, nu este fals niciodată. Toate celelalte portrete, alături de ale sale, par nişte scheme, nişte compoziţii stilizate, cărora le lipsesc vigoarea şi veracitatea. Marele său atu: nu ştia că are geniu, nu se considera nici măcar scriitor. Nimic nu-l stânjeneşte, nimic nu-l sperie; dă năvală, se lasă dus de frenezia lui, fără să-şi inventeze scrupule sau reţineri. Un suflet ecuatorial, de o luxurianţă exorbitantă, devastat de propriile sale revărsări, incapabil să-şi impună acele îngrădiri care decurg din deliberare sau din reculegere. Portretul în maniera lui La Bruyère: omul care întrupează un viciu sau o virtute, şi unul şi cealaltă cu un contur bine definit, portretul înţepenit, de o exactitate *ideală,* corespondent literar al picturii italiene. La Saint-Simon,

niciun plan riguros, nicio rotunjire. Crezi că citeşti un elogiu, dar repede îţi dai seama că te-ai înşelat; subit apare o trăsătură neprevăzută, un adjectiv fulgurant care ţine de pamflet; la drept vorbind, nu e vorba nici de o apologie, nici de o execuţie capitală, avem în faţă insul aşa cum este el, complex, contradictoriu şi derutant, ireductibil la o formulă. Te duce cu gândul la un Rembrandt furios.

Doamna du Deffand, care citea *Memoriile* în manuscris, găsea că au un stil „abominabil". La fel gândea probabil şi Duclos, care le citea şi el, pentru a scoate de acolo detalii asupra Regenţei, a cărei istorie a scris-o într-o limbă exemplar de searbădă: citim un Saint-Simon edulcorat, asistăm la spectacolul graţiei care striveşte vigoarea! Prin limpezimea lui care usucă toate sevele, prin refuzul de a accepta orice ar fi insolit sau incorect, stufos sau arbitrar, stilul secolului al XVIII-lea ne face să ne gândim la o cădere *în perfecţiune,* în neviaţă. Un produs de seră, artificial, lipsit de vlagă, refuzând orice slăbire a frâului, nu putea cu niciun chip să producă o operă de o originalitate *totală,* cu tot ce implica aceasta ca impur, năucitor şi irezistibil. În schimb, un mare număr de scrieri în care se răsfaţă un verb transparent, fără prelungiri sau mistere, un verb supravegheat şi cenzurat de nu se ştie ce Inchiziţie a clarităţii.

Tirania gustului

„Nu am destul răgaz pentru a avea bun-gust." Vorba aceasta, al cărei autor nu-l cunoaştem, depăşeşte înţelesul unei simple vorbe de duh. Într-adevăr, bunul-gust este apanajul leneşilor şi al diletanţilor, al celor care au timp: societatea secolului al XVIII-lea, care avea timp să mai dea şi la alţii, l-a cheltuit pentru nimicuri subtile şi pentru zădărnicii delicate; l-a folosit mai ales împotriva ei înseşi.

„Într-o dimineaţă (era duminică) îl aşteptam, pentru a merge la liturghie, pe prinţul de Conti; ne găseam în salon, aşezate în jurul unei mese; pusesem pe ea toate cărţile

noastre de rugăciuni, pe care Doamna mareşal de Luxembourg se amuza să le frunzărească. Deodată s-a oprit asupra a două sau trei rugăciuni mai deosebite care i s-au părut *de cel mai desăvârşit prost-gust* şi care aveau într-adevăr expresii bizare" (Doamna de Genlis, *Mémoires,* 1.1, p. 95).

Nimic mai fără noimă decât a cere unei rugăciuni să fie redactată în limbajul bunei societăţi, să aibă eleganţă şi ţinută. Important este să fie *adevărată*, şi atât. Dar calitatea aceasta nu avea mare trecere la nişte spirite deprinse cu piruetele, şi care se duceau la biserică în aceeaşi dispoziţie cu care se duceau la supeuri sau la vânătoare. Veacului îi lipsea gravitatea, indispensabilă pietăţii; nu-i plăcea şi nu cultiva decât *l'exquis*, excelenţa în rafinament, gustul cel mai delicat şi mai ales. Vorba doamnei mareşal ne aminteşte de un anume cardinal din vremea Renaşterii care, spunea el, iubea prea mult latina de aur pentru a se putea folosi de aceea, grosolană, a Evangheliilor. Anumite rafinamente sunt incompatibile cu credinţa: bunul-gust şi absolutul se exclud… Niciun zeu nu supravieţuieşte surâsului unui om de spirit, îndoielii frivole; în schimb, îndoiala profundă nu aşteaptă decât să se nege pe ea însăşi pentru a se preschimba fulgerător în fervoare. Ar fi zadarnic să căutăm acest fel de privire ameţitoare în abis în miezul unei societăţi în care rafinamentul se învecina cu frivolitatea şi cu acrobaţia. E ciudat să te gândeşti că aceeaşi ţară a putut să producă un Pascal şi un Voltaire, că şi-a irosit geniul într-un chip atât de derutant, pe drumuri ireconciliabile, fără nicio grijă pentru convergenţă şi pentru unitate. De ce să fi existat *Cugetările* pentru a ajunge la *Dicţionarul filozofic*?

Prin chiar structura ei, fiecare limbă conţine virtualităţi metafizice; franceza însă, îndeosebi cea din secolul al XVIII-lea, are puţine asemenea virtualităţi: limpezimea ei inumană, absenţa de ecouri, refuzul nedeterminării fac din ea o limbă gramaticală prin excelenţă (adică a-metafizică), care poate năzui la mister, dar care nu are cale firească spre el. Este caracteristic faptul că Mallarmé *postula* teoretic obscuritatea, că n-o obţinea doar prin spontaneitatea

verbului. În franceză, ininteligibilul, dacă nu este voit, este rezultatul unui deficit al spiritului sau al vreunei inadvertenţe gramaticale.

O limbă moartă, spune un lingvist, se recunoaşte după aceea că, exprimându-te în ea, *n-ai dreptul să comiţi greşeli*. Ceea ce e un alt fel de a spune că nu ai dreptul să-i aduci nici cea mai mică înnoire. În vremea Luminilor, franceza ajunsese la acea limită extremă a rigidităţii şi a desăvârşirii. După Revoluţie, devine mai puţin riguroasă şi mai puţin pură: dar ceea ce a pierdut din perfecţiune a câştigat în naturaleţe. Pentru a supravieţui, pentru a dura, avea nevoie să-şi rupă frâiele şi să se corupă, să se îmbogăţească prin noi incorectitudini şi noi improprietăţi, să iasă în sfârşit din salon în stradă. Şi, prin aceasta, sfera sa de influenţă şi de răspândire a scăzut: n-a putut să fie limba Europei cultivate decât într-o vreme în care, extrem de sărăcită, îşi atinsese punctul maxim de transparenţă şi de debilitate. Un idiom nu se apropie de universalitate decât atunci când se emancipează de originile sale, le lasă în urmă şi le reneagă; o dată ajuns aici, dacă vrea să se împrospăteze, să evite irealitatea sau scleroza, trebuie să renunţe la exigenţele ei, să-şi sfărâme tiparele şi modelele, trebuie să accepte *prostul-gust*.

Autopsia unei societăţi

De-a lungul întregului secol al XVIII-lea se desfăşoară spectacolul unei societăţi măcinate pe dinlăuntru, care ar putea servi drept prototip oricui ar fi ispitit să zugrăvească portretul unei umanităţi ajunse la capătul evoluţiei sale. Putem într-adevăr să ne închipuim etape în care omul epuizat, fără resurse şi fără dorinţe, s-ar interesa cu zel numai de sine şi s-ar prăbuşi în propriul său vid. Lipsa de viitor, încetând să se mărginească la o singură clasă, le-ar cuprinde atunci pe toate, într-o superbă democratizare a vacuităţii. Dar nu e nevoie de un efort prea mare de imaginaţie pentru a ne reprezenta acest stadiu final: sunt

destule fapte care ni-l arată. Pe măsură ce omul îşi urmează drumul spre mai bine, dacă vede că posibilităţile sale materiale se lărgesc, vede totuşi foarte limpede că şansele sale spirituale se îngustează în aceeaşi măsură. Îl pândeşte dezastrul şi el, în chipul cel mai vădit, aleargă spre el. La sfârşitul veacului, se înălţa eşafodul; la capătul istoriei, eşafodul care va fi înălţat va avea o altă măreţie, pentru că pe el va urca regele creaţiei.

O societate care se bucură fără măsură şi fără ruşine de bunăstarea ei se năruie la prima lovitură: lipsită de orice principiu vital, fără vigoarea de a se putea împotrivi forţelor care se năpustesc asupra ei, ea este cuprinsă de fascinaţia morţii. Dacă Revoluţia a biruit este pentru că puterea era o ficţiune, iar „tiranul" o nălucă. Revoluţia s-a războit, literalmente, cu nişte spectre. De altfel, o revoluţie, indiferent care, nu câştigă decât dacă se află în luptă cu o ordine *ireală.* Acelaşi lucru se poate spune despre orice înscăunare a unei noi puteri, despre orice cotitură a istoriei. Alaric n-a cucerit Roma, ci un cadavru. Singurul merit al barbarului a fost de a fi avut fler. Fler au avut şi iacobinii. Goţi cu principii, ei au inaugurat un nou tip de umanitate: retorul sangvinar, rafinat şi subtil, barbarul camuflat în ideolog.

Înaltei corupţii manierate de la începutul veacului, Regentul i-a fost simbolul. Ceea ce uimeşte înainte de toate la el este lipsa totală de „caracter". Tratează treburile statului cu aceeaşi dezinvoltură ca şi pe cele private: şi unele şi celelalte nu-l interesau decât în funcţie de vorbele de duh pe care le prilejuiau; la el totul era doar pretext pentru o butadă sau o formulă. Deopotrivă de nestatornic în pasiuni ca şi în vicii, el se lăsa dus de ele din indolenţă şi parcă din lipsă de curiozitate. Metrese nenumărate, dar niciuna care să-i fi marcat viaţa. Neînstare nici de dragoste, nici de ură, a trăit toată viaţa mai prejos de înzestrările sale, care nu erau deloc puţine, dar pe care i se părea fără rost să le cultive; aşa cum neglija tot, a neglijat şi pictura, în care ar fi putut excela. „Unul dintre marile neajunsuri ale acestui principe – spune Saint-Simon – era acela de a nu se putea ţine mai

multă vreme de nimic, în aşa măsură încât orice perseverenţă i se părea de neînţeles. Un altul, despre care am vorbit deja, a fost un soi de insensibilitate care nu-i stârnea fierea nici la cele mai ucigaşe ofense, nici la cele mai primejdioase; şi cum coarda şi principiul urii şi al prieteniei, al recunoştinţei şi al răzbunării este acelaşi, şi cum acest impuls îi lipsea, urmările erau nenumărate şi vătămătoare." Când citeşti asemenea lucru, îţi aminteşti de vorba lui Retz despre Mazarin: „N-a fost nici blând, nici crud, pentru că nu-şi amintea nici binefacerile, nici insultele."

Model de ineficientă, Regentul a înălţat până la geniu arta de a-şi irosi talentele. În cazul lui putem chiar vorbi de un paroxism al frivolităţii. De aici nu putea să rezulte decât o mare dezordine în treburile statului. Contemporanii nu s-au mulţumit să-l facă răspunzător de asta, ei au mers până la a-l compara cu Nero; totuşi ar fi trebuit să-i arate mai multă îngăduinţă şi să se considere fericiţi că au de îndurat un absolutism atenuat de anarhie şi de farsă. Este de netăgăduit că a fost dominat de nişte inşi fără scrupule, cu abatele Dubois în frunte. Dar nu este oare mai bine să trăieşti sub un regim în care un anume grad de libertate este garantat de câţiva ticăloşi decât să te sufoci sub autoritatea celor fanatici şi puri? Nu avea „coardă", nu încape vorbă; dar, pe de altă parte, carenţa aceasta este o virtute, pentru că ea singură face cu putinţă exercitarea toleranţei.

Abatele Galiani este unul dintre puţinii care şi-au dat seama că, într-o epocă în care se declama împotriva opresiunii, blândeţea moravurilor era totuşi o realitate. Ceea ce a scris despre Ludovic al XV-lea ar fi putut scrie, invocând alte elemente, şi despre Regent: „Domnia lui Ludovic al XV-lea va fi cea mai vrednică de amintirea posterităţii, care nu va pomeni de secolul lui Ludovic al XIV-lea decât pentru a spune că, sub Ludovic al XV-lea, Voltaire vorbea despre el. De altfel, Ludovic al XV-lea este cel care i-a produs pe Montesquieu, Voltaire, Diderot, D'Alembert, Boulanger, Rouelle, Le Chalotais şi tot el i-a expulzat pe iezuiţi. Când comparăm cruzimea iezuiţilor faţă de Port-Royal cu blândeţea enciclopediştilor, se vede bine diferenţa dintre

regnurile, moravurile şi inimile celor doi regi. Cel dintâi era lacom de faimă şi lua zarva drept glorie; al doilea era un om de lume care făcea meseria cea mai urâcioasă (aceea de rege) cu cât mai puţină tragere de inimă îi stătea în putinţă. Nu se va găsi multă vreme nicăieri asemenea domnie."

Însă ceea ce abatele pare să nu fi înţeles este că, dacă toleranţa este de dorit şi dacă măcar ea îndreptăţeşte cazna de a trăi, aceeaşi toleranţă se dovedeşte în schimb un semn de slăbiciune şi de destrămare. Evidenţa aceasta tragică nu putea să i se impună unui spirit care îi frecventa pe amatorii aceia de iluzii care au fost enciclopediştii: ea urma să devină vădită unor vremuri mai dezabuzate, în chip deosebit vremii noastre. Societatea secolului al XVIII-lea, acum ştim, era tolerantă pentru că îi lipseau vlaga şi avântul necesare pentru a persecuta, deci pentru a dăinui. Despre Ludovic al XV-lea, Michelet spunea că „în sufletul lui nu se află nimic". Cu şi mai multă dreptate ar fi putut spune acelaşi lucru despre Ludovic al XVI-lea. Iată explicaţia unei epoci minunate, şi osândite. Secretul blândeţii moravurilor este un secret funest şi mortal.

Revoluţia a fost provocată de abuzurile unei guvernări în care privilegiile aparţineau unei clase care nu mai credea în nimic, nici măcar în privilegiile sale, sau mai degrabă care se crampona de ele din automatism, fără pasiune şi fără înverşunare, pentru că avea o slăbiciune făţişă pentru ideile celor care urmau s-o nimicească. Îngăduinţa faţă de adversar este semnul distinctiv al debilităţii, adică al toleranţei, care nu este, în ultimă analiză, decât *cochetăria unor agonizanţi.*

Doamna du Deffand sau drama luciditătţii

„Aţi trăit multe lucruri – scria marchiza du Deffand ducesei de Choiseul – dar este ceva pe care nu l-aţi trăit şi pe care sper să nu-l trăiţi niciodată: privaţiunea de sentimente, însoţită de chinul de a nu te putea lipsi de ele."

Secolul avea nostalgia naivităţii, adică a unei stări care îi

lipsea cu desăvârşire. De la *Scrisorile galante* ale lui Fontenelle până la *Legăturile primejdioase* ale lui Laclos se desfăşoară comedia unei sensibilităţi care se istoveşte în artificiu şi în falsitate. Când inteligenţa a devenit suverană, naivitatea, adică sentimentele adevărate, părea să fie rezervată sălbaticului sau prostului. Or, toate aceste spirite alese aveau o spaimă bolnăvicioasă de prostie; cât despre starea de sălbăticie, ele o idealizau fără să o îndrăgească de fapt, „natura" nefiind accesibilă decât celor care consimţeau din când în când să se coboare până la „nerozie": lor, lucrul acesta le repugna în mod absolut. Inteligenţa, convertită în superstiţie, devine duşmana tuturor valorilor exterioare exercitării ei şi nu mai oferă nicio aparenţă de realitate de care te-ai putea agăţa: operează cu golul, este vidă. Cine i se dedică din cult sau din manie ajunge în chip necesar la „privaţiunea de sentimente" şi la regretul de a fi adus jertfe unui idol care nu-ţi dă în schimb decât plictis şi dezolare, cum stă mărturie, document capital, scrisoarea pe care Doamna du Deffand i-a scris-o lui Walpole în ziua de 1 aprilie 1769:

„Spuneţi-mi: de ce, detestând viaţa, mă tem de moarte? Nimic nu-mi arată că totul nu se va sfârşi o dată cu mine; dimpotrivă, observ că spiritul meu se şubrezeşte deopotrivă cu trupul. Tot ce se spune pentru sau contra nu-mi face nicio impresie. Nu mă ascult decât pe mine şi nu găsesc decât îndoială şi obscuritate. Crede, se spune, este mai sigur; dar cum să crezi ceea ce nu înţelegi? Ceea ce nu credem poate exista, nu încape îndoială; prin urmare, nu tăgăduiesc viaţa viitoare; sunt ca un surd şi un orb din naştere; un asemenea om admite că există sunete, culori; dar ştie el ce anume admite? Dacă ajunge să nu tăgăduiesc, cu atât mai bine, dar asta nu e destul. Cum poţi să te hotărăşti între un început şi o eternitate, între plin şi vid? Niciunul dintre simţurile mele nu mă poate face să ştiu; ce poţi să ştii fără ele? Totuşi, dacă nu cred ceea ce se cuvine să cred, sunt ameninţată că voi fi de mii şi mii de ori mai nefericită după moarte decât sunt acum, trăind. Ce hotărâre să iei, şi este cu putinţă să iei o

hotărâre? Vă întreb pe dumneavoastră, care aveţi un caracter atât de adevărat încât trebuie, prin afinitate, să găsiţi adevărul, dacă el este de găsit. Aştept de la dumneavoastră ştiri din lumea cealaltă şi să-mi spuneţi dacă suntem sortiţi să jucăm un rol în ea.

Iau asupră-mi să vă întreţin despre această lume de aici. Voi începe prin a vă spune că este detestabilă, abominabilă etc. Există câţiva oameni virtuoşi, sau care măcar pot să pară aşa, atâta vreme cât nu ataci pasiunea lor dominantă, care este de obicei, la oamenii aceştia, pasiunea pentru glorie şi bunul nume. Ameţiţi de elogii, par adesea modeşti; însă strădaniile pe care le fac pentru a le dobândi le dezvăluie motivul, şi lasă să se întrevadă vanitatea şi orgoliul. Iată portretul celor mai buni dintre noi. Pe ceilalţi îi locuiesc interesul, invidia, gelozia, cruzimea, răutatea, perfidia. Nu există un singur om căruia să-i destăinui suferinţele tale fără a-i prilejui o bucurie răutăcioasă şi fără a te înjosi în ochii lui. Te apuci să-i povesteşti plăcerile şi succesele tale? Stârneşti ură. Faci cuiva un bine? Recunoştinţa este o povară, şi găseşti întotdeauna motive ca să scapi de ea. Săvârşeşti câteva greşeli? Ele rămân de neşters; nimic nu poate să le răscumpere. Vezi oameni de spirit? Nu vor fi preocupaţi decât de ei înşişi; vor voi să te uluiască, dar nu-şi vor da osteneala să te lămurească. Ai de a face cu spirite mărunte? Aceştia se simt la strâmtoare în rolul lor, te vor detesta pentru sterilitatea lor şi pentru puţinătatea inteligenţei. Găseşti cumva, în loc de minte, sentimente? Niciunul nu este nici sincer, nici constant. Prietenia este o himeră; recunoaştem că există numai iubirea; şi ce iubire! Însă ajunge, nu vreau să-mi duc gândurile mai departe: sunt zămislite de insomnie; mărturisesc că aş prefera un vis.”

Ar fi greu de găsit un text în care să se exprime cu mai multă energie drama lucidităţii, a acelei stări extreme la care ajunge desfrâul inteligenţei, şi unde eşti rupt de tot, unde încetezi să mai fii *natură.* Iar nenorocirea este că, o dată lucid, devii mereu tot mai lucid; nu mai e chip să trişezi

sau să dai înapoi. Iar acest progres are loc pe socoteala vitalităţii, a instinctului. „Nici aventură, nici bună cumpănire”, spunea marchiza despre sine. Înţelegem uşor de ce legătura sa cu Regentul n-a durat decât două săptămâni. Semănau primejdios de mult: erau amândoi mult prea înstrăinaţi de propriile lor senzaţii. Plictisul, care-i rodea şi pe unul şi pe cealaltă, nu înfloreşte oare în hăul care se deschide între spirit şi simţuri? Gata cu orice mişcare spontană, nici urmă de inconştienţă. Prima care are de suferit este „dragostea”. Definiţia pe care i-a dat-o Chamfort se potrivea bine unei epoci de „fantezie” şi de „epidermă”. Rivarol se lăuda că este în stare, în paroxismul unei anumite activităţi, să rezolve o problemă de geometrie. Totul era cerebral la aceste spirite, până şi orgasmul. Lucru însă şi mai grav, o atare alienare a simţurilor, în loc să afecteze doar câţiva indivizi izolaţi, a devenit deficienţa şi blestemul unei clase întregi, ajunsă la capătul puterilor şi devenită găunoasă prin practicarea constantă a ironiei.

Cine aspiră să se instaleze într-o realitate sau să opteze pentru un crez şi nu izbuteşte, îşi face o vocaţie din a-i ridiculiza pe cei care ajung la aceasta în chip firesc. Ironia vine dintr-un jind după candoare, frustrat, nesatisfăcut, şi care, de atâtea eşecuri, se acreşte şi se învenineză. Ea se extinde inexorabil asupra întregului univers; şi dacă se înverşunează cu deosebire împotriva religiei şi vrea s-o stârpească de la rădăcină, este pentru că, în taină, simte amărăciunea de a nu putea crede. Şi mai dăunătoare este bătaia de joc muşcătoare, furibundă, degenerată în sistem şi mergând până la marginea distrugerii de sine. În 1726, Doamna du Deffand a însoţit-o pe marchiza de Prie în exilul ei din Normandia, ca să-i ţină companie. În *Istoria Regenţei,* Lemontey povesteşte că „cele două prietene îşi trimiteau una alteia, dimineaţă de dimineaţă, cuplete satirice pe care le compuneau fiecare pe seama celeilalte”.

Într-o societate în care clevetirea răutăcioasă era de rigoare şi unde oamenii nu dormeau de spaima singurătăţii („Nu era nimic pe care să nu-l fi preferat tristeţii de a merge la culcare”, spunea Duclos despre una dintre femeile la

modă), singurul lucru sfânt erau conversaţia, vorbele muşcătoare, înţepăturile cu aer de glumă galantă şi cu intenţie ucigaşă. Nimeni nu era cruţat, Montesquieu avea dreptate când semnala, ca pe o caracteristică a epocii, „declinul admiraţiei”. Totul se leagă: acolo unde nu există naivitate, nici cucernicie, nu este de găsit nici capacitatea de a admira, de a considera fiinţele în ele însele, în realitatea lor originară şi unică, în afara accidentelor vremelnice; euforică, stimulantă, admiraţia, îngenuncherea intelectuală care nu implică nici umilire, nici vreun sentiment de neputinţă, este prerogativa, certitudinea şi mântuirea sufletelor pure, adică tocmai a acelor suflete care nu bântuie saloanele.

Despotismul literaturii

Numai popoarele zavistnice, indiscrete, pizmaşe, cârtitoare au o istorie *interesantă:* cea a Franţei este în cel mai înalt grad. Bogată în evenimente şi, pe deasupra, în scriitori care să le comenteze, ea este norocul providenţial al moralistului. Nicio altă ţară n-a produs atât de mult *Amintiri.*

În politică, francezul este capricios sau fanatic, judecă după toane sau în virtutea unui sistem; dar până şi sistemul capătă la el aparenţele unei toane. Ceea ce îl defineşte cel mai bine este versatilitatea, cauza nestatorniciei sale, a acestui şir nesfârşit şi deconcertant de regimuri la care asistă în chip de spectator amuzat sau frenetic, foarte atent mai ales să arate că, până şi în dezlănţuirile sale, pe el nu-l păcăleşte nimeni şi nimic. Mereu *contra,* complăcându-se în opoziţie, mai puţin pentru a apăra interesul obştesc cât pentru a se pune în valoare, el este victima acelui „spirit literar”, admirabil definit de Tocqueville: „Ceea ce numesc spirit literar în politică constă în a căuta ceea ce este ingenios şi nou, mai degrabă decât ceea ce e adevărat, a-ţi plăcea ceea ce ia chip de tablou istoric decât ceea ce este util, a te arăta foarte sensibil la calitatea jocului şi a dicţiunii actorilor, independent de consecinţele piesei, şi a te hotărî

în sfârşit bizuindu-te mai mult pe impresii decât pe argumente" *Mémoires,* Paris, Calmann-Lévy, 1893, p. 97). Şi Tocqueville adaugă: „... poporul francez, luat în întregul lui, judecă prea adesea în politică în felul unui om de litere".

Literatul este mai puţin capabil decât oricine să înţeleagă cum funcţionează statul; nu dovedeşte oarecare competenţă în această privinţă decât în timpul revoluţiilor, tocmai pentru că autoritatea este abolită şi pentru că, în absenţa puterii, el poate să-şi închipuie că totul poate fi rezolvat prin atitudine sau frazeologie. Nu este oare revelator că oamenii din '89 s-au inspirat din Rousseau, mai literat decât oricine, şi nu din Montesquieu, spirit solid şi profund, care nu decade niciodată în facilităţile talentului? În *Caietele* sale, citim despre secolul său şi despre influenţa pe care au exercitat-o femeile în acea perioadă; o observaţie care ar fi fost şi mai exactă dacă ar fi fost făcută în privinţa oamenilor de litere: „Nimeni nu mai poate suferi nicio îndeletnicire cu un scop precis: oştenii nu mai pot suferi războiul, oamenii politici – politica; şi la fel despre toate. Nu mai sunt cunoscute decât obiectele generale, ceea ce, în practică, înseamnă nimic. Relaţia cu femeile ne-a adus aici: stă în firea lor să nu se ataşeze de nimic statornic."

Dacă ne gândim mai bine, instabilitatea politică a Europei se datorează, măcar în parte, faptului că au fost luate ca model moravurile politice franceze, acelea pe care le ştim după Revoluţie. Dacă exemplul Angliei a fost practic nul este pentru că, de obicei, nu sunt imitate instituţiile libere, ci măsluirile şi cabotinajul libertăţii. Aici, minţii îi vine în chip firesc o paralelă. În ţările anglo-saxone, sectele protestante permit cetăţeanului să dea frâu liber nebuniei sale, nevoii sale de controversă şi de scandal; de aici diversitate religioasă şi uniformitate politică. Dimpotrivă, în ţările catolice, în mod special în Franţa, resursele de delir ale individului nu-şi pot găsi vad decât în anarhia partidelor şi a facţiunilor; aici îşi satisface pofta lui de erezie, aici îşi ia revanşa asupra Bisericii. Nicio naţiune n-a găsit până în prezent secretul de a fi deopotrivă de *înţeleaptă* în politică şi în religie. Şi chiar dacă secretul acesta ar fi până la urmă

găsit, Franţa ar fi ultima ţară care ar vrea să profite, ea care aduce în conflictele ideologice toate viciile mediilor literare. Prestigiul literaturii n-a fost niciodată mai mare decât în secolul al XVIII-lea. Convulsiile Revoluţiei şi chiar cele ale Imperiului nu derivă cumva de aici? Supremaţia omului de litere este întotdeauna abuzivă, uzurpată, provocantă. Din câte spune abatele Maury, în cercurile *adevăratei* Academii, membrii Academiei de Ştiinţe erau consideraţi drept nişte valeţi, chiar dacă aceasta avea ca membri pe Lagrange, Lavoisier, Laplace! Ca întotdeauna strălucirea mai presus de competenţă...

Francezii, dacă e să-i dăm crezare lui Talleyrand, au făcut Revoluţia din *vanitate.* Am putea spune acelaşi lucru şi despre celelalte evenimente din istoria Franţei. Toate popoarele sunt vanitoase, nu putem tăgădui asta, dar francezii sunt mai mult decât celelalte; iar cusurul acesta este atât de înrădăcinat în ei încât devine, dacă nu o calitate, în orice caz un mobil care îi incită să producă şi să acţioneze, să *scânteieze* mai ales; de unde *spiritul,* parada de inteligenţă, patima de a-l întrece pe celălalt cu orice preţ, de a avea fără greş ultimul cuvânt. Dar dacă vanitatea ascute facultăţile, te fereşte de locul comun şi combate delăsarea, ea face în schimb din orice ins un rănit, un om jupuit de viu; aşa se face că, prin suferinţele pe care li le pricinuieşte vanitatea, francezii au plătit pentru toate şansele de care atât de îmbelşugat s-au bucurat. Timp de o mie de ani, istoria i-a avut drept centru: un atare privilegiu se ispăşeşte; pedeapsa lor a fost şi rămâne iritaţia unui amor-propriu mereu nemulţumit, mereu neastâmpărat. Câtă vreme au fost puternici, se plângeau că nu sunt îndeajuns; acum plâng că nu mai sunt deloc. Aceasta este drama unei naţiuni *răsfăţate:* este ulcerată şi când este prosperă, şi când norocul a părăsit-o, o naţiune lacomă, schimbătoare, prea favorizată de soartă pentru a cunoaşte modestia sau resemnarea, neştiind să păstreze măsura nici în faţa inevitabilului, nici înaintea nesperatului.

Ceea ce vor face autorii de portrete şi, mai mult decât ei, moraliştii este tocmai aceasta: să descrie amorul-propriu,

cutele lui, chinurile. Şi vor fi amari ca şi sentimentul asupra căruia se vor apleca, sentiment impur pe care îl vor discerne până şi în supliciile noastre cele mai abstracte şi cele mai dezinteresate. Potrivit lor, noi suferim ca să ne *etalăm* suferinţele, după cum ne bucurăm numai ca să-i umilim pe alţii cu spectacolul bucuriei noastre; chiar şi „forul nostru interior" n-ar fi, tot după părerea lor, decât o *scenă* invizibilă unde jucăm un rol în faţa noastră înşine. Blestemul moralistului este de a nu putea crede în niciun fel de „nobleţe a sufletului", căci a crede în ea şi a-i admite existenţa ar echivala pentru el cu o renegare, cu o entorsă provocată „sistemului" sau parcă şi propriului său amar. Un sentiment lipsit de falsitate, o generozitate mai presus de orice suspiciune, asemenea lucruri moralistul nu este pregătit să le conceapă, el respectă prea mult evidenţa, evidenţa *lui,* pentru a-şi pune semnătura pe inverificabil, acest temei al purităţii. Că ar exista un *altunde* unde oribilul nu este stăpân absolut, o asemenea idee nu-i dă prin cap cu niciun preţ, pentru bunul motiv că a meditat prea mult asupra omului. Ce este el, la urma urmelor, decât antipodul *omului eliberat.*

Pentru a scăpa de anatema pe care a rostit-o împotriva semenilor săi, împotriva noastră a tuturor, nu există alt recurs decât detaşarea de realităţile omeneşti, decât refuzul de a le lua în considerare şi de a apăsa cu gândul asupra lor. Meditaţia asupra *fiinţei* te face mai puţin amar. Îndată ce analizezi actele şi le examinezi în amănunt şi fără scrutare, te situezi în afara absolutului şi a mântuirii: nu mai ai scăpare, nici nădejde, nici echilibru. Moraliştii, cu excepţia lui Vauvenargues, cel mai lipsit de asprime şi cel mai fad dintre ei, sunt aproape întotdeauna virulenţi, chiar dacă de o virulenţă reţinută; la fel cu memorialiştii: ai zice că în portretele pe care le zugrăvesc contemporanilor lor se străduiesc să ne arate felul în care se întrupează, se prelungeşte şi se individualizează păcatul originar. Şi dacă au recurs la ideea căderii noastre – e drept că de cele mai multe ori fără să-şi dea seama – este pentru că simţeau fără îndoială că ea le oferea ca un fel de cheie a fiinţelor, de care

nu s-ar fi putut lipsi fără să cadă în vag sau în incomprehensibil.

CIORAN

SAINT-SIMON
1675-1755

DUCELE DE NOAILLES

Şarpele care a dus-o pe Eva în ispită şi, prin ea, l-a doborât pe Adam, ducând astfel la pierzanie şi neamul omenesc, este originalul iar copia lui cea mai asemănătoare, mai credincioasă, mai desăvârşită este ducele de Noailles. În măsura în care un om se poate apropia de însuşirile unui spirit de cel mai înalt rang şi de căpetenia tuturor îngerilor izgoniţi din cer. Ambiţia cea mai nemărginită şi mai nesăţioasă, trufia cea mai fără de seamăn, o neşovăielnică încredere în sine şi dispreţul cel mai desăvârşit pentru toţi ceilalţi; setea de bogăţii, îngâmfarea de a şti totul, patima de a se amesteca în toate, mai ales aceea de a cârmui totul; pizma cea mai cuprinzătoare şi totodată cea mai amănunţită, şi cea mai arzătoare, cea mai sfişietoare; jaful îndrăzneţ până la a înspăimânta, lacom să facă al său tot ce e bun, de folos, onorabil pentru altul; ura fără ţărm faţă de meritul oricui şi al tuturora la un loc; pasiunea cea mai aprinsă de a domina, o viaţă tenebroasă, ascunsă, duşmană luminii, folosită toată la a plănui şi a găsi mijloace pentru a-şi atinge ţelurile, mijloace oricât de execrabile, oricât de oribile, numai să fie bune să-i împlinească voile; un hău fără capăt, asta se află înăuntrul Domnului de Noailles. Înfăţişarea din afară, cum trăieşte şi îşi joacă rolul, cum este trupeşte alcătuit se ştie: picioare, mâini, o corpolenţă de ţăran şi pasul lui greoi prevesteau namila de om care a ajuns. Chipul cu totul altfel: întreaga lui fizionomie arată spirit, belşug de gânduri, fineţe şi falsitate, şi nu este lipsită de graţie. O elocinţă firească, o rostire curgătoare, o expresie controlată; un om mereu stăpân pe sine, care e în stare să vorbească din zori până în seară în chipul cel mai plăcut fără să spună nimic; care, în conversaţie, se dăruieşte cu totul celui pe care vrea să-l ademenească, părând a gândi şi a simţi în chip atât de firesc ca acela, încât o potrivire atât de desăvârşită pare o minune a întâmplării. Nu-şi iese niciodată din fire, e

mereu acelaşi, insinuări desfătătoare, limbaj de om de curte, ştie jargonul femeilor, bun comesean, când trebuie nu vrea nimic anume, poate cât ai bate din palme să împrumute gusturile orişicui; aceeaşi uşurinţă în a lăuda sau a blama acelaşi om sau acelaşi lucru, potrivindu-şi vorba după interlocutor; mare meşter în măgulire cu un aer de convingere şi de adevăr care îl împiedică să exagereze, şi o uşurătate în a se preface convins care îl face ca, dinadins, să pară că se lasă câştigat fără voia lui de părerea celui cu care stă de vorbă sau, dimpotrivă, când îi vine la socoteală să ţi se împotrivească; aceeaşi uşurinţă în a se preface neclintit în părerea lui, personală, deopotrivă de falsă, dar cu acelaşi aer de sinceritate, sau de a se strădui, parcă fără voia lui, să te atragă într-acolo unde este el însuşi atras. Mereu la modă: părând cucernic, desfrânat, cumpătat, hulitor de cele sfinte, după cum îi vine la socoteală; statornic la el este faptul că se arată simplu, desprins de toate, neurmărind decât să facă bine, dăruindu-se cu dragoste statului şi cetăţean cum nu erau decât la Sparta. Fruntea senină, aerul liniştit, conversaţia uşoară şi voioasă, cât ar fi de frământat şi cu gândul la altele; plin de bunăvoinţă, săritor, într-un gând cu tine, în timp ce chibzuieşte cum să te strivească cu născocirile cele mai infernale, şi, oricât de lung ar fi răstimpul dintre uneltirile lui şi urmarea lor, nu îl stânjeneşte cu nimic să fie mereu aproape de tine, în bună înţelegere şi conlucrare cu tine în orice privinţă, pe scurt în prefăcătoria fără cusur a celei mai sincere prietenii şi a celei mai neşovăielnice încrederi; spirit are cât nu se poate spune şi, în spiritul său, cele mai felurite resurse, dar toate hărăzite răului, poftelor sale, celor mai profunde orori, şi mârşăviilor celor mai îndelung plănuite şi cântărite până în cel mai mic amănunt ca să izbândească. Puneţi-l pe omul acesta alături de Satana: seamănă leit.

Este surprinzător că, având atâta spirit, atâtea haruri, atâtea însuşiri de preţ, atâta dorinţă de a se folosi de ele cât mai mult cu putinţă, atâta dârzenie în a reuşi şi atâtea mijloace prin poziţia lui specială, de ranguri, de funcţii, de familie, de alianţe şi de avere, n-a fost în stare să-şi facă un

singur prieten, nici măcar printre oamenii care îi erau cel mai aproape. Dintre aceştia nu i-a tratat cu consideraţie decât pe sora lui, ducesa de Guiche, pentru faptul că se bucura de favoarea deosebită a Doamnei de Maintenon, şi pe ducele de Guiche, care, prin rangul lui, putea exercita influenţă în favoarea lui şi care, la rândul lui, avea respect pentru spiritul ducelui de Noailles. Nu este mai puţin uimitor faptul că acest om atât de închis, şi în aparenţă atât de învăţat, care se mândrea că ştie totul, că se pricepe la cărţi, că şi-a adunat o mare bibliotecă, el, care îi măgulea pe oamenii de litere şi pe savanţi pentru a se folosi de cunoştinţele lor, pentru a-şi face o cinste din legătura cu ei şi pentru ca aceştia să-l proslăvească, n-a trecut niciodată, în nicio privinţă, dincolo de suprafaţa cunoştinţelor, şi că neputinţa lui de a stărui în ceva, cu excepţia intrigii, nu i-a îngăduit să adâncească nimic, nici să se ţină, două săptămâni în şir, de acelaşi subiect pentru care, rând după rând, le părăsise pe toate celelalte. La fel de uşuratic era şi în treburile publice şi, prin urmare, la fel de incapabil. N-a putut niciodată să scrie un memoriu despre nimic; când punea pe alţii să le facă în locul lui, n-a fost mulţumit niciodată; îi plăcea să spună că trebuie să corectezi mereu, s-o iei mereu de la început; lucrul s-a putut vedea cu prilejul surprizei pe care i-am făcut-o la Fontainebleau. Nu numai atât: n-a putut niciodată să îşi stoarcă mintea pentru a scrie o scrisoare oficială. Era atât de schimbător în idei încât cei ce-l slujeau erau deznădăjduiţi, luând mereu de la început acelaşi lucru. În privinţa aceasta boala lui este de nevindecat, după cum foarte bine se vede prin dezordinea care domneşte în expediţiile sale militare, îngrămădirea în diferite locuri, ordinele repetate şi apoi schimbate de zece ori, de douăsprezece ori, de cincisprezece ori în aceeaşi zi, şi toate contradictorii, ordine date trupelor pe care le-a comandat în ultima vreme, şi întregii sale armate, să pornească sau să stea pe loc, lucru care a făcut din el pacostea trupelor şi a serviciilor.

Saint-Simon, *Mémoires,*

Paris, Hachette, 1857,
t. XII, pp. 154-157.

ABATELE DUBOIS

Abatele Dubois, un om mărunţel şi sfrijit, subţiratic, prefăcut, cu o perucă blondă, cu chip de dihor, cu o fizionomie plină de spirit era ceea ce într-o franceză proastă, dar în acest caz potrivită, s-ar numi un *mişel.* În el se dădea o mare bătălie: care dintre viciile lui să rămână stăpân. De aici, o zarvă şi o înfruntare neîncetată între ele. Zgârcenia, dezmăţul, ambiţia erau zeii lui; perfidia, linguşirea, slugărnicia – mijloacele sale; impietatea perfectă – odihna lui; iar principiul său de conduită se întemeia pe părerea că cinstea şi corectitudinea sunt nişte himere cu care te împăunezi, dar care nu pot face parte din fiinţa nimănui; drept care toate mijloacele erau bune pentru el. Excela în intrigi josnice; erau viaţa lui, nu se putea lipsi de ele, dar întotdeauna cu un scop către care toate faptele lui năzuiau, cu o răbdare care nu-şi găsea odihna decât în reuşită, sau în dovada repetată că nu poate reuşi, dar şi atunci, mergând în felul lui în hău şi în beznă, spera să vadă o rază de lumină deschizând un alt tunel. Şi astfel îşi petrecea viaţa săpând. Minciuna cea mai sfruntată devenise la el fire, dându-i un aer simplu, drept, sincer, adesea sfios. Ar fi putut vorbi cu har şi cu deplină uşurinţă dacă, doritor cum era să pătrundă gândul celor cu care vorbea, teama de a nu merge mai departe decât plănuia nu i-ar fi dat năravul unei false bâlbâieli care îi urâţea vorba şi care, înteţindu-se când a ajuns să joace un rol în treburi importante, a devenit insuportabilă şi uneori de neînţeles. Fără aceste fereli şi judecând după puţinul firesc care răzbătea prin toată paza sa, conversaţia lui ar fi fost plăcută. Avea spirit, citise destul, literatură, istorie, cunoştea o grămadă de lume, murea de poftă să placă şi să se insinueze, dar toate acestea erau stricate de un iz de prefăcătorie care, fără voia lui, îi ieşea din toţi porii şi răzbătea până şi în veselia lui, făcând-o tristă. Altminteri rău şi din fire şi din calcul, trădător şi

ingrat, meşter preapriceput în a ticlui cele mai mari rnârşăvii, atât de neruşinat încât, atunci când îl prindeai asupra faptului, ţi se făcea frică; dorind tot, pizmuind tot, şi râvnind la toate moştenirile. Lumea şi-a dat seama, mai târziu, îndată ce a îndrăznit să nu se mai reţină, în ce măsură era interesat, stricat, inconsecvent, ignorant în toate treburile, mereu pătimaş, nestăpânit, hulitor şi nebun, şi în ce măsură a dispreţuit, în mod public, pe stăpânul său şi statul, lumea în întregul ei şi treburile obşteşti, pentru a jertfi sieşi pe toţi şi pe toate, trecerii şi puterii sale, autorităţii absolute, măreţiei sale şi zgârceniei, spaimelor, răzbunărilor.

Saint-Simon, *Mémoires,*
Paris, Hachette, 1857,
t. XII, pp. 103-104.

REGENTUL

O nouă tinereţe aidoma celei dintâi, multă putere şi sănătate, avânturile ieşirii de curând de sub jugul şi amărăciunea căsătoriei şi trândăviei sale, plictisul care vine din aceasta din urmă, dragostea, atât de primejdioasă la această vârstă crudă, de eleganţa şi de distincţia pe care le admiri orbeşte la alţii, şi pe care vrei să le imiţi şi să le întreci, vraja pasiunilor, a exemplelor şi a tinerilor care îşi satisfac pe lângă prinţ vanitatea şi interesele, dintre care unii chiar urmăresc cu tot dinadinsul să-l facă să trăiască la fel ca ei şi împreună cu ei. Şi aşa s-a deprins cu desfrâul, şi chiar mai mult decât cu desfrâul cu zarva lui, până la a nu mai putea să se lipsească de ea, şi nu-l mai atrăgeau decât larma, tumultul şi excesul. Asta l-a împins adesea s-o ia razna într-un chip extravagant şi scandalos, să amestece în petrecerile sale vorbele cele mai nelegiuite şi să găsească un rafinament excesiv din a-şi alege, pentru dezmăţurile lui cele mai deşănţate, cele mai sfinte zile, cum i s-a întâmplat în timpul regenţei sale cu precădere în vinerea mare şi în zilele cele mai respectabile. Cu cât cineva era mai înrăit, mai vechi şi mai excesiv în impietate şi în desfrâu, cu atât se bucura mai mult de consideraţia lui, şi l-am văzut mereu adrnirând până la veneraţie pe Marele Prior, pentru că, faţă bisericească fiind, de patruzeci de ani nu se culcase decât beat mort şi pentru că n-a încetat să întreţină, în văzul publicului, metrese şi să hulească năprasnic cele sfinte. Cu asemenea principii şi, drept urmare, cu acest fel de a se purta nu e nicio mirare că era fals până la nesăbuinţă. Îşi făcea mare laudă şi chiar credea că este înşelătorul cel mai rafinat.

El şi Doamna ducesă de Berry se înfruntau din când în când, fiecare susţinând că, în ce priveşte înşelăciunea, el era cel mai priceput. Făceau asta, cu prilejul ceremoniei îmbrăcatului, cu Doamna de Saint-Simon de faţă şi cu cine

se mai nimerea să fie acolo, chiar Domnul duce de Berry, care era un om extrem de sincer şi pe care asemenea lucruri îl îngrozeau şi îl scârbeau, şi fără ca Doamna de Saint-Simon, care suferea în aceeaşi măsură şi pentru asemenea spuse şi pentru urmările lor, să fie în stare să dea lucrurilor un aer de glumă, nici să le arate portiţa pe unde să iasă din astfel de nesocotită flecăreală. În ce priveşte nesocotinţa în a spune ce-i venea la gură, Domnul duce de Orléans avea una nemărginită, în cuprinsul vieţii obişnuite şi fără a excepta propria lui persoană. Nu pe nedrept era învinuit că nu are niciun secret. Adevărul este că, fiind crescut în lumea de gâlcevi de la Palais-Royal, între pârele şi defăimările care erau pâinea vieţii lui Monsieur şi de care Curtea lui era ticsită, Domnul duce de Orléans a luat gustul detestabil şi năravul, până la a-şi face din aceasta un soi de maximă conduită, de a învrăjbi pe toată lumea, pentru a trage foloase: nu mai avea a se teme de legături strânse, afla ce voia prin vânzări, delaţiuni şi pâre de oameni învrăjbiţi şi încă prin uşurinţa de a-i face pe cei din jurul lui să vorbească unul împotriva celuilalt. Cât a fost în fruntea treburilor statului aceasta a fost una dintre principalele lui preocupări; a fost nespus de mulţumit de ea, dar aceasta, iute dezvăluită, i-a adus ura tuturor şi l-a vârât în nenumărate încurcături. Cum nu era deloc rău, ba chiar dimpotrivă, a rămas în nelegiuirea şi în desfrâul spre care Dubois îl împinsese de timpuriu şi care, cu răul învăţ, prindea tot mai tare rădăcini în el, o dată cu duhul prefăcătoriei, de aţâţare la vrajbe şi gâlcevi, de care n-a fost om să scape. La acestea se adăuga o neîncredere ieşită din comun, îmbinată, de aceleaşi persoane fiind vorba, cu o încredere fără de margini; dar n-a trecut de aceste margini fără să se molipsească de prisosul de crime care stătea în firea preceptorului său.

Revenit mai asiduu la Curte, după moartea lui Monsieur, l-a podidit urâtul, care i-a deşteptat curiozitatea pentru chimie despre care am vorbit în altă parte, şi de care apoi s-au folosit împotriva lui cu atâta cruzime. Îţi vine greu să crezi în ce măsură acest principe nu era în stare să adune lume în preajmă-i, vorbesc înainte ca arta infernală a

Doamnei de Maintenon şi a ducelui de Maine să-l fi însingurat cu totul; cât de puţin era în firea lui să ţină o curte; în ce măsură, cu tot aerul lui dezinvolt, el era încurcat şi plictisit de lumea mare şi în ce măsură în viaţa lui particulară şi apoi în singurătatea lui din mijlocul Curţii, când l-au părăsit toţi, s-a trezit lipsit de orice resursă cu toate talentele sale, care ar fi trebuit să-i fie izvor nesecat de amuzamente. Se născuse plictisit, şi era atât de obişnuit să trăiască în afara lui încât îi era cu neputinţă să se întoarcă la sine, nefiind capabil nici măcar să-şi găsească o preocupare. Nu putea trăi decât în frământarea şi în iureşul treburilor, ca în fruntea unei armate, sau în focul pregătirilor pentru o campanie, sau în zarva şi în vânzoleala unei petreceri deocheate. Începea să tânjească îndată ce nu se mai afla în mijlocul unei gălăgii sau al unui fel sau altul de exces sau de tumult, suferind atât de rău de asta încât timpul lui părea că e stătut. S-a apucat cu patimă de pictură după ce marea lui patimă pentru chimie a trecut sau a început să se stingă în urma crudelor dezvăluiri fără temei care s-au făcut în privinţa aceasta. Picta aproape cât era după-amiaza de lungă, la Versailles sau la Marly. Ştia foarte bine să judece un tablou, le iubea, le aduna şi şi-a alcătuit o colecţie care, în privinţa numărului şi a desăvârşirii, nu era cu nimic mai prejos de tablourile coroanei. După aceea şi-a trecut vremea făcând compoziţii din pietre şi din peceţi de cărbune, în căutarea cărora m-a pus pe drumuri cu el nu o dată; apoi compoziţii făcute din parfumurile cele mai tari, care i-au plăcut nespus toată viaţa şi de care încercam să-l îndepărtez, pentru că regele se temea rău de ele şi le simţea aproape de fiecare dată. Pe scurt, niciodată vreun om născut cu atâtea frumoase însuşiri de tot felul, cu atâta deschidere şi uşurinţă pentru a se sluji de ele, n-a avut viaţă privată mai lipsită de noimă, nici atât de hărăzită neantului şi plictisului. Astfel că Madame l-a zugrăvit la fel de bine cât o făcuse şi regele prin aforismul pe care l-a formulat cu privire la el în faţa lui Mareschal, şi pe care l-am relatat.

Madame povestea tot felul de poveşti şi mici basme cu zâne. Spunea că toate zânele au fost poftite în ziua în care a

născut, că au venit toate, şi că fiecare i-a ursit fiului ei câte un talent, astfel că le avea pe toate; numai că din nefericire fusese uitată o bătrână zână dispărută de când lumea, încât nu-şi mai aducea aminte nimeni de ea, zână care, jignită de această uitare, a venit sprijinindu-se în cârjuţa ei, dar n-a sosit decât după ce toate zânele îşi făcuseră darul; atunci, din ce în ce mai înciudată, s-a răzbunat ursindu-i ca toate talentele care îi fuseseră hărăzite de celelalte zâne să fie cu totul zadarnice; astfel că, păstrându-le pe toate, niciunul nu i-a fost de cel mai mic folos. Mărturisesc că, luând lucrurile în mare, portretul este grăitor.

Unul din marile neajunsuri ale acestui principe era acela de a nu se putea ţine mai multă vreme de nimic, în aşa măsură încât orice perseverenţă i se părea de neînţeles. Un altul, despre care am vorbit deja, a fost un soi de insensibilitate care nu-i stârnea firea nici la cele mai ucigaşe ofense şi nici la cele mai primejdioase; şi cum principiul şi impulsul urii şi al prieteniei, al recunoştinţei şi al răzbunării sunt aceleaşi, şi cum acest impuls îi lipsea, urmările erau nenumărate şi vătămătoare. Era peste măsură de timid, ştia asta şi îi era atât de ruşine încât se prefăcea că este tocmai dimpotrivă, până la a se mândri cu aceasta. Dar adevărul era, cum s-a observat în sfârşit, printr-o experienţă mai întinsă, în timpul autorităţii sale, că nu se putea obţine nimic de la el, nici iertare, nici dreptate, decât smulgându-i-le prin frică, la care era extrem de sensibil, sau printr-o insistenţă cât mai pisăloagă cu putinţă. Încerca să scape cu vorbe, apoi cu făgăduinţe, cu care era foarte generos prin uşurătatea lui, dar pe care nu-l putea sili să şi le ţină decât cine îl strângea mai vârtos în gheare. De aici atâtea încălcări ale cuvântului dat încât puţinele dăţi când se ţinea de vorbă nu mai intrau în socoteală, pentru a nu mai vorbi de atâtea împrejurări în care făgăduia acelaşi lucru unei sumedenii de oameni, când lucrul acela nu putea fi acordat decât unuia singur, ceea ce era un izvor îmbelşugat de discreditare şi de nemulţumire. Nimic nu l-a înşelat mai mult şi nu i-a fost mai păgubitor decât ideea aceasta pe care şi-o făcuse că se pricepe să înşele pe toată lumea. Nu-l mai credea nimeni, nici când era

de bună-credinţă, şi felul acesta al lui de a fi fluşturatic i-a umbrit calităţile lui reale. În sfârşit, tovarăşii lui obişnuiţi de desfrâu, o ceată de inşi fără nume, cei mai mulţi dintre ei nişte sceleraţi, şi pe care nu se ferea să-i numească în mod public *ses roues,* „şmecherii” lui, aceşti ticăloşi buni de tras pe roată au izgonit din preajmă-i buna companie chiar şi cât a deţinut puterea, şi i-au dăunat infinit.

Saint-Simon, *Mémoires,*
Paris, Hachette, 1857,
t. XII, pp. 105-110.

DOAMNA STAAL-DELAUNEY
1684-1750

DUCESA DU MAINE

Doamna ducesă du Maine, la vârsta de şaizeci de ani, n-a învăţat încă nimic din tot ce a trăit: are defectele şi farmecul unui copil cu foarte mult spirit. Curioasă şi credulă, a vrut să se instruiască în cunoştinţe de tot felul; însă s-a mulţumit cu suprafaţa lor. Hotărârile celor care au crescut-o au devenit pentru ea principii şi reguli de care mintea ei nu s-a îndoit niciodată; s-a supus o dată pentru totdeauna. Provizia ei de idei este gata făcută; ar fi în stare să respingă adevărurile cele mai bine demonstrate şi ar rezista la cele mai bune raţionamente dacă ar veni împotriva lucrurilor care i s-au întipărit în minte de la bun început. Uşurătatea ei nu se împacă defel cu nicio rechibzuire a lucrurilor, iar îndoiala este o stare pe care slăbiciunea ei n-o poate îndura. Catehismul ei şi filozofia lui Descartes sunt două sisteme pe care le înţelege deopotrivă de bine.

Amorul-propriu, chiar dacă excesiv, nu şi-a urmat totuşi drumul decât până acolo unde a fost călăuzită. Ideea pe care o are despre sine este o prejudecată pe care a primit-o aşa cum a primit şi toate celelalte păreri ale ei; crede în ea în acelaşi fel în care crede în Dumnezeu şi în Descartes, fără să judece, fără să cârtească. Oglinda nu i-a stârnit nici cea mai mică îndoială în privinţa agrementelor persoanei sale. Are mai puţină încredere în mărturia ochilor săi decât în judecata celor care au hotărât că este frumoasă şi bine făcută. Vanitatea ei este de un gen special; deşi absurdă, face o impresie mai puţin şocantă, pentru că nu trece prin mintea şi prin judecata ei.

A avea de a face cu ea înseamnă a te supune unei sclavii; tirania ei este fără ascunzişuri; nu se coboară până la a o colora cu aparenţele prieteniei. Spune cu ingenuitate că are nenorocul de a nu se putea lipsi de nişte persoane de care îi pasă prea puţin: şi dovedeşte asta prin fapte. Poţi s-o vezi aflând cu indiferenţă despre moartea unor oameni care o

făceau să plângă când întârziau un sfert de oră la o partidă de joc sau la o plimbare.

Nu-ţi poţi face iluzii în privinţa ei: francheţea, sau, mai exact, puţina consideraţie pe care o are faţă de toată lumea, o determină să nu-şi ascundă niciunul dintre capricii. Gândindu-se la ea, o persoană cu mult spirit a spus că prinţii sunt în morală ceea ce monştrii sunt în lumea fizică: se vede la ei în chipul cel mai vădit cea mai mare parte a viciilor care, la ceilalţi oameni, sunt imperceptibile.

Dispoziţia ei sufletească este impetuoasă şi inegală; se înfurie şi se mâhneşte, îşi iese din fire şi se potoleşte de douăzeci de ori într-un sfert de oră. Adeseori iese din cea mai adâncă tristeţe printr-un acces de veselie care o face foarte plăcută. Gluma ei este nobilă, vie, uşoară; vorbeşte cu elocinţă, dar prea vehement şi prolix. Nu se poate avea o conversaţie cu ea; nu-i pasă dacă ceea ce spune ajunge la mintea ta: îi ajunge s-o asculţi; de aceea este în totală necunoştinţă cu privire la spiritul, la talentele, la defectele sau la trăsăturile ridicole ale celor din preajma ei. S-a spus despre ea că n-a ieşit niciodată din casă şi că nici măcar n-a stat să se uite pe fereastră.

Şi-a petrecut viaţa ca să colecţioneze plăceri şi amuzamente de tot felul; nu cruţă nici strădanii, nici cheltuieli pentru a-şi face curtea plăcută şi strălucitoare. În sfârşit, Doamna ducesă du Maine este astfel făcută încât să poţi spune despre ea, fără să nesocoteşti adevărul, mult bine şi mult rău. Are elevaţie fără trufie, îi place să cheltuiască fără a fi generoasă, este religioasă fără evlavie, are o foarte bună părere despre sine fără dispreţ pentru alţii, are multe cunoştinţe, dar nu ştie nimic cu temei, şi toate elanurile prieteniei fără a avea sentimente de adevărată prietenie.

Mme de Staal, *Mémoires,*
Paris, Firmin-Didot, 1928,
pp. 15-16.

GRIMM
1723-1807

FONTANELLE

Nimic din ceea ce e simplu, natural, cu adevărat sublim nu-l impresiona: era o limbă pe care n-o înţelegea deloc. Am avut deseori prilejul să observ că, de câte ori cineva îi povestea sau îi spunea ceva, el nu aştepta decât epigrama. Insensibil la orice alt fel de frumuseţe, tot ce nu se încheia printr-o întorsătură de duh era nul pentru el. Îi cunoscuse pe toţi oamenii mari ai secolului lui Ludovic al XIV-lea; fusese contemporanul şi chiar rivalul lor. Vorbea puţin despre ei. Am o bănuială că nu făcea mare caz nici de Molière, nici de Racine. Cât despre La Fontaine, nu-l vorbea decât de rău, de fiecare dată. Şi totuşi, există cutare vers de La Fontaine pe care m-aş bucura mai mult să-l fi scris eu decât toate scrierile lui Fontenelle la un loc. Nu avea respect decât pentru marele Corneille; îl punea mai presus de oricine. Dar omul acesta mare era din provincia lui, îi era unchi, şi apoi ce minunat raţiona! Acest fel de frumuseţe era făcut pentru a trezi respectul Domnului de Fontenelle. Şi-a păstrat justeţea şi fineţea spiritului până la moarte. Dacă n-ar fi fost surzenia, care îl împiedica să ia parte la conversaţie, ar fi rămas tot atât de plăcut în societate pe cât era la treizeci de ani. Cu puţin timp în urmă îi spunea unei tinere doamne ca s-o facă să înţeleagă cât de frumoasă îi părea: „Ah! Dacă n-aş avea decât optzeci de ani!” În timpul bolii care i-a sfârşit viaţa, îi spunea cuiva care îl întrebase ce anume îl face să sufere: „Nimic, decât faptul că exist. Simt o mare greutate de a trăi.” Era un fel de a vorbi care nu-i stătea în obicei. O persoană cunoscută (Doamna Grimaud), în vârstă de o sută trei ani, venise să-l vadă cu şase luni în urmă şi i-a zis: „Se pare, Domnule, că Providenţa ne-a uitat pe pământ.” Domnul de Fontenelle şi-a dus cu fineţe degetul la gură şi i-a răspuns: „Ssst.” Prin nenumărate asemenea vorbe şi jocuri ingenioase prezenţa lui în societate ajunsese foarte agreabilă, o societate pe care o cucerise cu talentele sale.

Viaţa lui privată a fost monotonă şi liniştită. Era citat ca model al omului înţelept. De câte ori conduita lui n-a fost comparată cu cea a Domnului de Voltaire! Numai că oamenii mari nu sunt întotdeauna oamenii cei mai chibzuiţi. Putem ierta multe năzdrăvănii imaginaţiei rapide şi strălucite a celui care a scris *Zaira;* şi le-a răscumpărat prin prea multe frumuseţi; şi, în sensul acesta, este adevărat că înţelepciunea unui spirit rece nu face doi bani pe lângă prostiile unui geniu clocotitor.

…Un reproş care i s-a făcut adesea Domnului de Fontenelle este acela că are inima prea puţin sensibilă. Se spunea despre el, şi era adevărat, că n-a râs şi n-a plâns niciodată. Este o trăsătură care îl caracterizează îndeajuns pe un om. Era străin de freamătul pasiunilor, al emoţiilor violente, de toate acele porniri impetuoase care îi stăpânesc adesea pe oamenii cei mai mari; dar e la fel de adevărat că inima lui rece şi stearpă n-a simţit niciodată vraja frumuseţii, impresiile vii şi delicioase ale virtuţii, nici farmecul şi dulceaţa prieteniei. Când, având aceste predispoziţii, respecţi cu religiozitate legile societăţii, ale onoarei şi ale bunei-cuviinţe publice, nimeni nu-ţi poate reproşa nimic, dar eşti vrednic de milă. Milord Hyde, om plin de merite, care, din Cabinetul lui de la Paris, a condus câtăva vreme Camera Comunelor din Londra, şi care a murit aici, la noi, dintr-o căzătură de pe cal, nefiind încă un om vârstnic, spunea, referindu-se la lunga carieră a Domnului de Fontenelle, că, în ceea ce-l priveşte, el trăia o sută de ani într-un sfert de oră. Vorbă frumoasă care atât de bine arată avantajele unui suflet sensibil asupra unei inimi care nu simte nimic. E greu să trăieşti o întindere mare de timp în răstimpul unui sfert de oră când nu ţi-e dragă decât epigrama; epigrama făcea întotdeauna impresie asupra Domnului de Fontenelle; însă nimeni nu spune că ar fi fost vreodată impresionat de pictură, de muzică, de prestigiile artei şi ale imitaţiei. Domnul Diderot, când l-a văzut, acum doi-trei ani, pentru întâia oară în viaţa lui, nu s-a putut împiedica să verse câteva lacrimi asupra deşertăciunii gloriei literare şi a lucrurilor omeneşti îndeobşte. Domnul de Fontenelle a

observat şi l-a întrebat de ce plânge. „M-a cuprins un sentiment ciudat”, i-a răspuns Domnul Diderot. La cuvântul „sentiment”, Domnul de Fontenelle l-a oprit şi-a spus, surâzând: „Domnule, sunt optzeci de ani de când am surghiunit sentimentul în poezia pastorală.” Răspuns numai bun să usuce lacrimile pe care dragostea de omenire şi tandreţea unei inimi sensibile le făcuseră să curgă. Domnul de Fontenelle se mândrea adesea cu faptul că nu ceruse niciodată un serviciu nimănui. Ar fi putut să adauge: „nici n-am făcut vreunul”. O doamnă cu mult spirit şi talent (Doamna Geoffrin), în care avea mare încredere şi pe care o numise executoarea lui testamentară, spune că, pentru a-l convinge să facă un serviciu cuiva, singura cale era aceea de a-i porunci să facă ceea ce avea de făcut. La cuvântul „trebuie” nu avea replică. N-ar fi simţit niciodată lucruri care să nu fie convenabile sau potrivite. Însă povestea cea mai oribilă care se citează este aceea a sparanghelului. Domnul de Fontenelle se dădea în vânt după el, mai ales gătit cu ulei. Unul dintre prietenii săi, căruia îi plăcea să-l mănânce cu unt (pare-mi-se că este vorba de abatele Terrasson), venind într-o zi să se invite la masă, Domnul de Fontenelle i-a spus că îi făcea marele sacrificiu de a-i ceda jumătate din porţia lui de sparanghel şi a dat ordin ca această jumătate să fie gătită cu unt. Puţin înainte de a se aşeza la masă, abatelui i se face rău şi face neîntârziat un atac de apoplexie. Domnul de Fontenelle se ridică în grabă, dă fuga până la bucătărie şi strigă: „Totul cu ulei, totul cu ulei!” Poate cel mai odios aspect al acestei întâmplări este că, la puţin timp după aceea, fiind la masa aceluiaşi milord Hyde de care am pomenit, şi văzând că se serveşte sparanghel, a spus: „Iată, vorba mea l-a făcut să fie la modă”; şi, cu felul acesta de a gândi, este probabil că ar fi avut şi mai puţini prieteni dacă vanitatea de a fi legat de un om celebru nu i-ar fi păstrat câţiva. Această mare indiferenţă era fondul caracterului său; şi-o manifesta în orice privinţă şi dăuna adesea justeţei spiritului său, îndeosebi în toate lucrurile care ţineau de sentiment. Spunea că, dacă ar fi ţinut adevărul în mâinile sale ca pe o pasăre, l-ar fi

sugrumat, în aşa măsură socotea cel mai frumos dar al cerului inutil şi primejdios pentru oameni. Nu avea nicio părere în materie de religie, şi această indiferenţă, pe care a păstrat-o toată viaţa, este mai lesne de înţeles la un spirit cu adevărat filozofic decât sentimentele lui căldicele faţă de adevăr. Şi mai spunea adesea că, dacă ar avea în scrinul său o scrisoare sau un act oribil şi capabil să-l dezonoreze în ochii posterităţii, nu şi-ar da osteneala să-l scoată de acolo şi să-l ardă câtă vreme ar fi sigur că n-o să ştie nimeni de el, atâta vreme cât se află în viaţă. Nu este un sentiment natural. Ruşinea este unul dintre primele sentimente ale omului în societate, iar ruşinea ne face să ne temem de dispreţ chiar şi dincolo de moarte, din câte ne spune Domnul Diderot într-una dintre scrierile sale care stă să apară. Era o vorbă cu atât mai ciudată în gura Domnului de Fontenelle, cu cât îi plăcea peste măsură de mult să fie lăudat. În privinţa aceasta accepta orice, şi el, spiritul cel mai ingenios, cel mai epigramatic, cel mai rafinat în materie de galanterie nu se ofensa câtuşi de puţin de elogiile cele mai plate şi cele mai greoaie cu care îl copleşeau anumiţi inşi. Cineva i-a spus într-o zi: „Aş vrea să vă laud, dar mi-ar trebui pentru asta fineţea spiritului dumneavoastră.” „Nu contează – i-a răspuns Domnul de Fontenelle – laudă-mă oricum.” L-am auzit plângându-se de faptul că străinii, şi cu deosebire englezii, făceau mai mult caz de el decât propriii compatrioţi. Doamna Geoffrin i-a răspuns la asta în chipul cel mai agreabil: „Vedeţi, noi vă vedem prea de aproape. Ştiţi prea bine – a adăugat ea – că niciun erou nu trece drept om mare în ochii valetului său.” Aceste trăsături sunt poate de ajuns pentru a vă da o idee despre caracterul acestui om celebru, căruia, pentru a fi un om mare, nu-i lipsea decât o imaginaţie vie, încălzită de o inimă simţitoare. E drept că, lipsindu-i acestea, nu-i lipsea puţin. Cu atâta lumină în spirit, el n-a putut să între în cariera geniului, iar lipsa de sensibilitate l-a lăsat fără gust; ea l-a expus, cum am remarcat, la condiţia de a sluji drept model unei întregi clase de scriitori proşti; ea a făcut ca judecăţile sale în materie de gust să fie superficiale, false şi de neluat în seamă. Se ştie cu

câte strădanii Domnul de Fontenelle şi Domnul de La Mothe au combătut meritul autorilor antici. Şi totuşi, doi atleţi de forţa aceasta n-au stârnit decât milă, în ciuda pătrunderii şi a logicii cu care se mândreau şi din care şi-au făcut zadarnică podoabă în această dispută deşartă şi ridicolă. Ar fi greu de îngrămădit asupra unui subiect mai multe platitudini decât cele care au fost tipărite pentru a dovedi superioritatea modernilor asupra celor vechi. Ai fi zis că Domnul de Fontenelle, Domnul de La Mothe şi abatele Terrasson n-au făcut toate aceste eforturi decât pentru a dovedi mizeria şi sărăcia spiritului atunci când nu este călăuzit de sentiment. Este un orb care merge încrezător prin întuneric, care se rătăceşte metodic şi ai cărui paşi îl duc, fiecare, la o nouă greşeală. Nefericit poporul ai cărui Fontenelle şi ai cărui La Mothe ar reuşi să răstoarne statuia lui Homer şi pe cea a lui Sofocle, a lui Cicero şi a lui Virgiliu.

Gazette littéraire de Grimm,
Paris, Didier, 1854, pp. 58-63.

DOAMNA DU DEFFAND
1697-1780

MARCHIZA DU CHÂTELET

Închipuiţi-vă o femeie înaltă şi uscăţivă, cu tenul încins, cu obrazul ascuţit, cu nasul la fel, iată cum arată frumoasa Éimilie; fel de a arăta de care este atât de mulţumită, încât nu cruţă nimic pentru a-l pune în valoare: coafuri, pompoane, pietre de preţ, sticlărie, de toate din belşug; doar că, vrând ea să fie frumoasă în ciuda naturii şi vrând să fie magnifică în ciuda sărăciei, este silită, ca să-şi poată acorda prisosul, să se lipsească de strictul necesar, cum ar fi cămăşile sau alte fleacuri de felul acesta.

S-a născut înzestrată cu mult spirit; dorinţa de a părea că are şi mai mult a făcut-o să prefere cunoştinţelor agreabile ştiinţele cele mai abstracte: îşi imaginează că prin această particularitate va ajunge la o reputaţie mai mare şi la o superioritate de netăgăduit asupra tuturor femeilor.

Nu s-a mărginit la această ambiţie, a vrut să fie prinţesă; şi a devenit, dar nu prin graţia lui Dumnezeu, nici prin aceea a regelui, ci prin propria ei hotărâre. Ridicolul acesta i-a fost iertat ca toate celelalte, lumea s-a obişnuit să o considere o prinţesă de teatru şi aproape că a uitat că este o femeie de bună condiţie.

Depune atâtea eforturi pentru a părea ceea ce nu este încât nu se mai ştie exact ce este cu adevărat; poate că nici măcar defectele ei nu-i sunt naturale, poate că şi ele ţin de pretenţii; neglijenţa ei faţă de statutul de prinţesă, uscăciunea faţă de cel de savantă, zăpăceala faţă de acela de femeie frumoasă.

Oricât de celebră ar fi Doamna du Châtelet, n-ar fi mulţumită dacă n-ar fi şi celebrată; a reuşit şi în privinţa aceasta, devenind prietena declarată a Domnului de Voltaire; el este cel care dă strălucire vieţii ei şi lui o să-i datoreze nemurirea.

Correspondance de la marquise du Deffand,

Paris, Plon, 1865,
t. II (Appendice), pp. 762-763.

DUCESA D’AIGUILLON

Doamna ducesă d’Aiguillon are gura suptă, nasul strâmb, privirea zănatică şi cutezătoare, şi cu toate acestea este frumoasă. Strălucirea tenului produce o impresie mai puternică decât neregularitatea trăsăturilor ei.

Talia îi e grosolană, bustul, braţele sunt enorme; totuşi nu are aerul greoi şi îndesat: forţa o face să pară uşoară.

Spiritul îi seamănă mult cu înfăţişarea trupului: este, ca să spun aşa, la fel de stângaci desenat ca şi chipul, şi la fel de strălucitor: belşugul, hărnicia, avântul sunt calităţile ei spirituale dominante. Fără bun-gust, fără graţie şi fără dreaptă judecată, ea miră, surprinde, dar nici nu place, nici nu interesează.

Faţa ei nu are nicio expresie; tot ceea ce spune porneşte dintr-o imaginaţie dezordonată.

Este uneori ca un profet pe care îl agită un demon şi care nici nu prevede, nici nu poate hotărî liber ceea ce urmează să spună: o adunătură de instrumente zgomotoase din care nu rezultă nicio armonie. Ducesa este un spectacol încărcat cu maşinării şi cu decoruri, unde se pot găsi câteva fragmente minunate, fără suită şi fără ordine, un spectacol pe care parterul îl admiră, dar pe care lojile îl fluieră.

Doamna ducesă d’Aiguillon ar putea fi comparată cu acele statui făcute pentru interiorul bisericilor şi care, puse afară, par monstruoase. Nici înfăţişarea, nici spiritul ei nu trebuie văzute, nici examinate din apropiere; pentru a părea frumoasă, este nevoie s-o vezi de la o anumită distanţă: numai nişte judecători ale căror minţi nu sunt prea luminate şi al căror gust nu este deosebit de rafinat pot fi favorabili spiritului ei.

Asemenea trâmbiţei de la judecata de apoi, ea a fost plăsmuită pentru a învia morţii: o iubesc de bună seamă neputincioşii şi o aud surzii.

Correspondance de la marquise du Deffand,
Paris, Plon, 1865,
t. II (Appendice), pp. 741-742.

PRINŢESA DE TALMONT

Doamna de Talmont este frumoasă şi plină de spirit; are o inteligenţă vie, şi tonul de uşoară glumă care este al naţiei noastre pare a-i fi natural. Înţelege atât de repede ideile celorlalţi că uneori cazi în cursă şi îi faci onoarea de a crede că a produs ceea ce n-a făcut decât să audă. Imaginaţia ei nu are nicio fecunditate, şi spiritul cât îl are nu se poate exercita decât asupra lucrurilor agreabile şi frivole: nu are nici coerenţa, nici rigoarea necesară pentru ceea ce reclamă raţionament. Conversaţia ei e facilă şi are tot farmecul francez şi graţia franceză. Nici înfăţişarea ei nu este a unei străine: este distinsă fără a avea ceva deosebit. Un singur lucru o deosebeşte de moravurile, de uzanţele şi de caracterul naţiei noastre: vanitatea ei. Nu te poţi înşela: vanitatea noastră este mai sociabilă; trezind în noi dorinţa de a plăcea, ea ne învaţă cum să reuşim: în schimb, vanitatea ei, cu adevărat fermecătoare, este lipsită de artă şi de străduanie. Nu s-ar hotărî în ruptul capului să-i măgulească pe cei de care vrea să fie admirată. Omagiile, laudele, preferinţele i se par un drept natural pe care se cuvine să-l aibă asupra a tot ce-o înconjoară. Se crede perfectă: spune asta, şi vrea să fie crezută. Numai cu preţul acesta te poţi bucura de aparenţa prieteniei sale: spun „aparenţă” pentru că nu are niciun sentiment că s-ar putea descărca asupra celorlalţi: sunt toate bine închise în ea. Şi totuşi, ar vrea să fie iubită; dar nevoia aceasta îi vine numai din vanitate, inima ei nu are nevoie de nimic.

Gelozia ei este tot atât de mare cât şi vanitatea: trebuie neapărat ca ea şi numai ea să fie obiectul atenţiei şi al elogiilor celor care i se află în preajmă. Dacă îţi vine ideea să vorbeşti măgulitor despre cineva, se umbreşte, protestează împotriva judecăţii rostite şi atunci se laudă pe ea însăşi cu atât de puţină măsură şi modestie încât nu te poţi împiedica, în ciuda indignării pe care o inspiră orgoliul ei, să râzi de

lipsa de meşteşug şi de ingenuitatea amorului ei propriu.

Dispoziţiile ei sufleteşti sunt atât de excesive încât o fac să fie cea mai nefericită persoană din lume şi adesea cea mai ridicolă: nu ştie niciodată ce vrea, de ce se teme, ce urăşte, ce iubeşte.

Ţinuta ei nu are nimic degajat, nici natural, bărbia şi-o ţine în sus, coatele către spate. Privirea ei este studiată; ea este când tandră, când dispreţuitoare, mândră sau distrată; se vede bine că nu este expresia nici unei stări interioare, ci doar o afectare, pentru a fi mai emoţionantă, mai impozantă etc.

Ora când se găteşte, când mănâncă, ora vizitelor sale, totul poartă pecetea bizareriei şi a capriciului, fără deferenţă faţă de cei care îi sunt superiori, fără consideraţie sau politeţe pentru egalii săi, fără blândeţe sau omenie pentru servitori. E temută şi urâtă de toţi cei siliţi să trăiască în preajma sa. Nu acelaşi lucru se întâmplă cu cei care n-o văd decât în treacăt, mai ales cu bărbaţii. Înfăţişarea ei plăcută, cochetăria manierelor, nobleţea şi turnura expresiilor seduc multă lume; însă impresia bună pe care o face nu este durabilă: firea ei te previne prompt de primejdia de a te ataşa mai trainic de ea.

Şi totuşi, printre atâtea defecte, ea are şi mari calităţi: mult adevăr, un suflet elevat şi nobil, curaj spiritual, cinste; în sfârşit, este un amestec de atâta bine şi de atâta rău, că n-ai putea avea pentru ea niciun sentiment bine hotărât: place, şochează, este iubită, este detestată, oamenii o caută şi o evită. Ai putea crede că ea transmite şi celorlalţi bizareria caracterului ei.

Correspondance de la marquise du Deffand,
Paris, Plon, 1865,
t. II (Appendice), pp. 737-738.

DUCESA DE CHAULNES

Spiritul Doamnei ducese de Chaulnes este atât de ciudat încât este cu neputinţă de definit: el nu poate fi comparat decât cu spaţiul; are, ca să spunem aşa, toate dimensiunile lui, adâncimea, întinderea şi neantul; ia tot felul de forme şi nu păstrează niciuna; conţine o abundenţă de idei, toate independente unele de altele, care se nimicesc şi se regenerează neîncetat. Nu duce lipsă de niciun atribut al spiritului, şi totuşi nu poţi spune că posedă vreunul, raţiune, judecată, isteţime etc. Observi toate aceste calităţi la ea, dar aşa cum te-ai uita la o lanternă magică; ele dispar pe măsură ce se produc: tot aurul din Peru trece prin mâinile ei fără să fie mai bogată cu ceva. Lipsit de sentiment şi de pasiune, spiritul ei nu este decât flacără fără foc şi fără căldură, care totuşi răspândeşte o mare lumină.

Este frapată de toate obiectele, însă niciunul nu o atrage puternic şi nu o fixează; impresiile ei simt trecătoare. Extrema activitate a imaginaţiei o face să se abandoneze fără chibzuinţă şi fără rezerve primelor ei porniri. Este în stare să intre într-o legătură galantă şi să se desprindă de ea cu atâta pripă, încât poate foarte bine să uite până şi numele, sau chiar figura unui fost amant. Dacă participă la un proiect, la unele intrigi unde este necesar să acţionezi prompt, ardoarea, inteligenta, dibăcia, nimic nu-i lipseşte, şi poate contribui la succes; dar dacă împrejurările cer răbdare, un răstimp de inacţiune, ea părăseşte neîntârziat întreprinderea.

Nu va fi niciodată preocupată sau interesată decât de lucrurile care cer o anumită formă de efort; ştiinţele cele mai abstracte simt singurele care o atrag, nu pentru că îi luminează spiritul, ci pentru că i-l exersează. Nu tinereţii îi putem atribui defectele sale; ele nu sunt efectul unor pasiuni: sufletul îi este insensibil, simţurile îi sunt rareori afectate, nimic, din cât se pare, n-ar trebui s-o împiedice de

la a reflecta; numai că aceasta este o mult prea lentă operaţie a spiritului. Reflecţia implică facultatea de a-ţi aminti şi a prevedea, în timp ce ea nu trăieşte niciodată decât în clipa prezentă.

Este uşor de tras încheierea că nu este nimic de spus despre caracterul ei; el este şi va fi întotdeauna după cum îi va porunci închipuirea.

Doamna ducesă de Ch... este o făptură care are în comun cu celelalte fiinţe omeneşti numai forma exterioară: este o aparenţă dincolo de care nu se află nicio realitate definită.

Correspondance de la marquise du Deffand,
Paris, Plon, 1865,
t. II (Appendice), pp. 745-746.

MARMONTEL
1723-1799

BRIENNE

Brienne s-a distins în Adunările din Languedoc; a dovedit acolo talentul necesar poziţiei sale şi, într-un cerc restrâns de administraţie, a putut trece drept priceput. Ca şi Calonne, avea spiritul sprinten, mobil, hotărât, care impune mulţimii. Avea de asemenea ceva din abilitatea lui Maurepas; nu avea însă nici caracterul suplu şi agreabil al unuia, nici aerul de bonomie şi de cordialitate al celuilalt. Era prin firea lui fin, subtil, pătrunzător. Nici nu ştia, nici nu voia să-şi ascundă intenţia de a fi astfel. Privirea lui, observându-te, te prindea; până şi veselia lui avea ceva neliniştitor şi era în fizionomia lui ceva greu de definit, un exces de şiretenie care trezea neîncrederea. Dinspre partea talentului, o agerime care semăna cu şiretenia; limpezime în idei şi destulă întindere, însă în suprafaţă; câteva scânteieri, dar răzleţe; mai mult aprecieri sumare decât vederi aprpfundate; un spirit cu faţete, dacă pot să mă exprim aşa; şi, în treburile importante, facilitate în perceperea amănuntelor, însă nicio capacitate de a cuprinde întregul; în ce priveşte moravurile, egoismul ecleziastic în toată puterea lui, şi asprimea zgârceniei unite în cel mai înalt grad cu aceea a ambiţiei. Într-o lume care trece uşor pe suprafaţa lucrurilor şi nu aprofundează nimic, Brienne ştia să se folosească de un anume fel de limbuţie politică, concisă, rapidă, întretăiată de nişte reticenţe misterioase care te fac să presupui că mai este ceva dincolo de vorbe şi lasă opiniei pe care o produc un ***ce*** vag, indefinit. Felul acesta de a se da în vileag prefăcându-se că se sustrage, această suficienţă amestecată cu discreţie şi cu rezervă, alternanţa de lucruri spuse pe jumătate şi de tăceri afectate, şi uneori o critică uşoară şi dispreţuitoare la adresa a tot ceea ce se făcea fără el, mirându-se că soluţia mai bună nu sare în ochi, aceasta era cu adevărat arta şi secretul lui Brienne. Nu dezvăluia din sine decât eşantioane: unde mai pui că adesea nu erau

mostre luate din propria lui stofă. Totuşi, în aproape toate cercurile de unde se împărţeau reputaţiile, nimeni nu se îndoia că va ajunge un ministru cu capul plin de idei mari şi cu portofoliul plin de proiectele cele mai luminoase. Şi a ajuns, dar atât portofoliul cât şi capul său erau deopotrivă de goale.

După naufragiul lui Calonne, părea că a adunat sfărâmăturile; a prezentat Parlamentului edictele aceluia privitoare la timbru şi la impozitul teritorial. Putea să-şi găsească un sprijin în autoritatea notabililor; şi, între cele două mari primejdii: Adunarea generală a Stărilor şi falimentul, avea un mijloc puternic de a-i sili să recunoască necesitatea impozitelor. Nu s-a priceput decât să le amâne. În acea şedinţă a Parlamentului nu s-a hotărât şi nu s-a legiferat nimic.

A auzit strigătul naţiunii care cerea rechemarea lui Necker; şi, dacă ar fi solicitat-o el însuşi din partea regelui, s-ar fi onorat, şi-ar fi întărit poziţia eminentă pe care o ocupa, s-ar fi uşurat de povara finanţelor, şi-ar fi asigurat odihna, ar fi făcut ca avansarea de care se bucura să fie binecuvântată, ar fi acoperit cu o hlamidă de demnitate indecenţa averii pe care o adunase, ar fi ascuns după voia inimii incapacitatea lui trândavă; într-un cuvânt, s-ar fi comportat ca un om abil şi ca un om de onoare. N-a avut niciodată curajul. Spaima lui fatală de a cădea în umbră, de a nu mai avea întâietatea, l-a împiedicat. Zadarnic stăruiau prietenii săi să cheme în ajutor pe omul invocat de glasul public; el răspundea: „Regele şi regina nu vor să audă de Necker/" „Depinde de dumneata – i-a spus Montmorin – s-o convingi pe regină că Necker îţi este necesar, iar eu iau asupra mea să-l înduplec pe rege." Brienne, strâns cu uşa, a răspuns: „Pot să mă lipsesc de el." Aşa pier imperiile.

Sâcâit să tot audă că publicul îl cere cu insistenţă pe Necker, îi făcea plăcere să-l vadă atacat de nişte autori famelici, pe care, zice-se, îi plătea pentru a-l calomnia. Numai că, între timp, se vedea pierdut în vidul său de idei. În mai puţin de cinci luni, a încercat doi controlori generali, Villedeuil şi Lambert; niciunul dintre ei n-a putut remedia

situaţia. Un nou consiliu al finanţelor, un comitet consultativ, toate i se păreau bune, cu excepţia lui Necker, şi totul era zadarnic. Până la capătul capătului, a crezut că se poate folosi de expediente; nu i-a reuşit nimic. Rătăcit, plutind fără busolă şi neştiind în ce sens să mişte cârma statului, în sfârşit, în conduita şi în caracterul său, în permanentă contradicţie cu sine, nehotărât în cutezanţe, temător în tot ce încerca; îndrăznind tot şi abandonând totul o clipă după ce se încumetase, el a compromis şi a slăbit fără încetare autoritatea regală, s-a făcut totodată detestat pentru despotismul său, dispreţuit pentru zăpăceala şi pentru nestatornicia lui.

Marmontel, *Mémoires,* Paris,
Librairie des Bibliophiles, 1891,
t.III, pp. 131-134.

DOAMNA GEOFFRIN

Destul de bogată pentru a face din casa ei locul de întâlnire al literelor şi artelor, şi văzând că acesta era pentru ea un mijloc de a-şi oferi la bătrâneţe o societate amuzantă şi o existenţă onorabilă, Doamna Geoffrin a ctitorit la ea acasă două dineuri: unul (lunea) pentru artişti, celălalt (miercurea) pentru oamenii de litere. Un lucru destul de remarcabil este că, fără spoială nici de arte, nici de litere, această femeie, deşi nu citise în viaţa ei şi nu învăţase nimic decât pe apucate, aflându-se în mijlocul uneia sau al celeilalte dintre aceste companii, nu le era deloc străină; era chiar în largul ei; avea însă chibzuinţa să nu vorbească niciodată decât despre ceea ce ştia foarte bine, lăsând pentru tot restul cuvântul oamenilor instruiţi, întotdeauna atentă cu toată politeţea, fără măcar să pară plictisită de ceea ce nu înţelegea; dar încă şi mai pricepută să prezideze, să supravegheze, să ţină în frâu aceste două societăţi libere prin natura lor; să traseze limite acestei libertăţi, să o aducă la supunere, când părea să-i scape, printr-o vorbă sau printr-un gest, ca printr-un fir nevăzut. „Domnilor, să zicem că ajunge” era de obicei semnalul de cumpătare pe care îl dădea convivilor săi. Şi, oricât de mare ar fi fost însufleţirea unei conversaţii care întrecea măsura, despre ea se putea spune ce-a spus Virgiliu despre albine:

Hi motus animorum atque haec certamina tonta
Pulveris exigui iactu compressa quiescent.[1]

Avea un caracter special femeia aceasta, greu de înţeles şi de zugrăvit, pentru că era făcut tot din semitonuri şi din nuanţe; totuşi ferm, dar fără niciuna din acele trăsături marcante prin care se distinge şi se defineşte un caracter.

[1] *Aceste mişcări ale vieţuitoarelor şi aceste nu puţine vrajbe se potolesc apăsate prin aruncarea unui pumn de nisip.*

Era bună, însă nu deosebit de sensibilă; binefăcătoare, dar lipsită de vreunul dintre farmecele bunăvoinţei; gata oricând să-i ajute pe nefericiţi, dar fără să-i vadă, de teamă să n-o emoţioneze prea tare; se putea conta pe fidelitatea şi chiar pe promptitudinea prieteniei sale, era timidă, făcea servicii prietenilor săi cu oarecare nelinişte, din teamă de a nu-şi compromite fie trecerea, fie tihna. Avea gusturi simple, atât în îmbrăcăminte cât şi în mobilier, dar simplitatea ei era căutată, având până şi rafinamentul unui lux delicat, dar nimic din ostentaţia şi din vanităţile lui. Modestă în aerul, în ţinuta, în manierele sale, dar cu un fond de mândrie şi chiar de puţină trufie deşartă. Nimic nu o flata mai mult decât relaţiile ei cu cei mari. Îi vizita rar; nu se simţea în largul ei; dar ştia foarte bine să-i atragă la ea, cu o cochetărie imperceptibil măgulitoare; şi în aerul degajat, natural, în amestecul de respect şi de familiaritate cu care îi primea, mi se părea că văd o extremă abilitate. Mereu liberă cu ei, mereu pe limita bunei-creşteri, n-o depăşea niciodată. Pentru a fi în relaţii bune cu Cerul, fără să se pună rău cu lumea, trăia într-un fel de cucernicie clandestină: se ducea la biserică aşa cum te-ai duce la ghicitoare; avea un apartament într-o mânăstire de maici şi o strană în biserica ţinută de capucini, dar se ducea acolo cu tot atâtea precauţii cu câte femeile galante ale vremii mergeau la întâlniri.

Îi repugna orice formă de fast. Grija ei cea mai mare era să nu facă niciun zgomot. Dorea din tot sufletul să se bucure de celebritate şi să-şi câştige o mare consideraţie în lumea bună, dar le voia în bună linişte. Semănând puţin cu acel englez zănatic care se credea de sticlă, ea evita ca pe nişte stânci primejdioase tot ce ar fi expus-o la şocul pasiunilor omeneşti; de aici lipsa de râvnă şi timiditatea ei de îndată ce avea de făcut un serviciu care cerea curaj. Cutare om pentru care cu bună inimă şi-ar fi dezlegat punga nu era tot atât de sigur că o să-i dezlege şi limba; şi, în privinţa aceasta, îşi găsea scuze ingenioase. De pildă, avea drept maximă că, atunci când în societate se clevetea pe socoteala prietenilor, nu trebuie niciodată să le iei cu hotărâre apărarea, înfruntându-l ferm pe bârfitor, pentru că prin asta aţâţai

vipera şi îi întăreai veninul. Dorea ca prietenii ei să nu fie lăudaţi decât cu multă " cumpătare şi pentru calităţile, nu pentru acţiunile lor. Se gândea că, dacă se aude că cineva este sincer şi făcător de bine, oricine poate spune despre sine: „Şi eu sunt făcător de bine şi sincer.” „Însă – spunea ea – dacă menţionezi o faptă lăudabilă a cuiva, o acţiune meritorie, cum nu oricine poate spune că le-a făcut şi el, lauda aceasta poate fi luată drept un reproş şi va fi depreciată.” Ceea ce preţuia cel mai mult la un prieten era o prudenţă atentă să nu-l compromită niciodată; şi, drept exemplu, îl cita pe Bernard, un om într-adevăr extraordinar de rece şi de măsurat în acţiunile şi în spusele sale. „Cu el – spunea Doamna Geoffrin – poţi să fii liniştit, nimeni nu se plânge de el; nu e nevoie niciodată să-i iei apărarea.” Era un avertisment pentru minţile mai înfierbântate, ca a mea, şi se găseau în societatea ei mai multe decât una de felul acesta; şi, dacă vreunul din cei la care ţinea se găsea în primejdie sau la necaz, indiferent din ce cauză şi dacă avea sau nu vreo vină, primul ei impuls era să-l acuze chiar pe el: văzând eu aşa, într-o zi mi-am luat libertatea de a-i spune, poate pe un ton prea aprins, că ar trebui să aibă numai prieteni fără cusur şi mereu fericiţi.

Marmontel, *Mémoires,*
Paris, Librairie des Bibliophiles,
1891, t.III, pp. 83-86.

DOAMNA DE GENLIS
1746-1830

Rousseau venea aproape în fiecare zi să ia cina cu noi, şi, timp de cinci luni, n-am remarcat la el nici susceptibilitate, nici capriciu, când deodată era gata să ne certăm pentru un subiect bizar. Îi plăcea mult un soi de vin de Sillery, de culoarea foii de ceapă; Domnul de Genlis i-a cerut permisiunea de a-i trimite acasă din acest vin, adăugând că şi el îl primea în dar de la unchiul său. Rousseau a răspuns că i-ar face mare plăcere să primească două sticle. A doua zi dimineaţa Domnul de Genlis a trimis la el un coş cu douăzeci şi cinci de sticle de vin, ceea ce l-a şocat pe Rousseau în asemenea măsură că a trimis imediat întregul coş înapoi, însoţit de un bileţel bizar, de trei rânduri, care mi s-au părut nebuneşti, pentru că exprimau cu energie dispreţul, mânia şi un resentiment implacabil. Domnul de Sauvigny, venind la noi; ne-a uluit şi ne-a consternat la culme spunându-ne că Rousseau era cu adevărat furios şi declara că nu mai vrea să ne mai vadă vreodată. Domnul de Genlis, năucit de faptul că o atenţie atât de simplă poate fi socotită aiât de criminală, l-a întrebat pe Domnul de Sauvigny cum explica Rousseau acest capriciu; Domnul de Sauvigny a răspuns că lui Rousseau i se năzărise că, deşi el nu acceptase, cu modestie, decât două sticle, noi am crezut de bună seamă că el a cerut un *plocon* şi că această idee era injurioasă etc. Domnul de Genlis mi-a spus că, de vreme ce eu nu eram complice al *impertinenţei* sale, poate că Rousseau, luând în seamă inocenţa mea, ar putea consimţi să revină. Ne era drag, şi regretele noastre erau sincere. Am scris, aşadar, o scrisoare destul de lungă, pe care am trimis-o cu două sticle dăruite din parte-mi. Rousseau s-a lăsat înduplecat; a revenit la noi şi a fost extrem de amabil cu mine, dar sec şi glacial cu Domnul de Genlis, al cărui spirit şi a cărui conversaţie le gustase până atunci, iar Domnul de Genlis n-a putut niciodată recâştiga pe deplin bunăvoinţa lui.

Două luni mai târziu, Domnul de Sauvigny a dat la Comedia Franceză o piesă intitulată *Zeflemistul.* Rousseau ne spusese că nu merge la spectacole şi că evită cu grijă să se arate în public; însă, cum părea că ţine mult la Domnul de Sauvigny, am insistat să vină cu noi la premiera acestei piese, iar el a acceptat, pentru că împrumutasem o lojă cu grilaj de lângă scenă, a cărei scară şi al cărei coridor de intrare nu erau cele ale publicului. Am rămas înţeleşi că îl voi duce la teatru şi că, dacă piesa avea succes, vom pleca înainte de mica piesă de încheiere şi vom reveni să supăm cu toţii la mine acasă. Proiectul acesta deranja oarecum viaţa obişnuită a lui Rousseau, dar a acceptat acest aranjament cu toată graţia imaginabilă. În ziua reprezentaţiei, Rousseau a venit la mine cu puţin înainte de ora cinci şi am plecat cu el. Când ne-am aflat în trăsură, Rousseau mi-a spus, zâmbind, că eram prea bine coafată pentru a rămâne într-o lojă cu grilaj. I-am răspuns pe acelaşi ton că mă gătisem pentru el. De altfel, această toaletă a capului consta din a fi coafată ca o femeie tânără: aveam flori în păr; în rest, eram îmbrăcată foarte simplu. Insist asupra acestui mic amănunt, căruia urmarea acestei relatări îi va da importanţă. Am sosit la teatru cu mai bine de jumătate de oră înainte de începerea spectacolului. Intrând în lojă, primul meu gest a fost să cobor grilajul; Rousseau, pe loc, s-a opus energic, spunându-mi că era sigur că acest grilaj coborât îmi va displăcea. Eu am declarat că dimpotrivă, adăugând că de altfel acesta era un lucru convenit. A răspuns că se va aşeza în spatele meu, că îl voi ascunde perfect şi asta era tot ce dorea. Am insistat cu cea mai mare bună-credinţă din lume, dar Rousseau ţinea tare de grilaj şi mă împiedica să-l cobor. Cât au durat aceste dezbateri, rămăsesem în picioare; loja noastră, în primul rând, lângă orchestră, dădea spre parter. M-am temut să nu atrag privirile asupra noastră; am cedat, ca să închei discuţia, şi m-am aşezat. Rousseau s-a aşezat în spatele meu. După o clipă am observat că îşi scotea capul între Domnul de Genlis şi mine, pentru a fi văzut. L-am prevenit cu simplitate. O clipă după aceea el a făcut de două ori aceeaşi mişcare, a fost zărit şi recunoscut. Am auzit mai multe persoane

spunând, uitându-se spre loja noastră: *Este Rousseau!*... „Dumnezeule mare-i-am zis – aţi fost văzut!” Mi-a răspuns pe un ton sec: „Aşa ceva este cu neputinţă.” Între timp se repeta din aproape în aproape, la parter: E *Rousseau! E Rousseau!* Şi toţi ochii se aţinteau asupra lojii noastre; dar lucrurile n-au mers mai departe. Acest mic murmur s-a stins fără să stârnească aplauze. Din orchestră s-a auzit primul sunet de arcuş; lumea nu se mai gândea decât la spectacol, iar Rousseau a fost uitat. I-am propus încă o dată să coborâm grilajul; mi-a răspuns pe un ton acru că nu mai era timp. „Nu este vina mea”, i-am răspuns. „Nu, nici vorbă”, mi-a spus cu un surâs ironic şi forţat. Răspunsul acesta m-a rănit; era extrem de nedrept. Eram foarte tulburată, şi, în ciuda puţinei mele experienţe, întrezăream destul de limpede adevărul. M-am liniştit la gândul că această ciudată indispoziţie a lui Rousseau se va risipi neîntirziat şi am simţit că nu aveam ceva mai bun de făcut decât să mă prefac că n-am remarcat-o. S-a ridicat cortina; spectacolul a început. Tot interesul meu s-a concentrat asupra piesei, care a fost o deplină reuşită. Autorul a fost chemat la rampă de mai multe ori; succesul lui era mai presus de orice îndoială.

Am ieşit din lojă; Rousseau mi-a dat mâna; chipul îi era sumbru, îţi făcea frică. I-am spus că autorul era desigur foarte bucuros şi că vom petrece cu toţii o seară plăcută. N-a scos nicio vorbă. Sosind la trăsura mea, am urcat. După aceea Domnul de Genlis a rămas în spatele lui Rousseau ca să-l lase să treacă lângă mine; însă Rousseau, întorcându-se, i-a spus că n-o să vină cu noi. Domnul de Genlis şi cu mine am protestat cât am putut, însă Rousseau, fără să ne răspundă, a făcut o reverenţă, ne-a întors spatele şi a dispărut.

A doua zi, Domnul de Sauvigny, rugat de noi să se ducă la Rousseau şi să-l întrebe ce a fost această necuviinţă, a fost peste măsură de uimit când Rousseau i-a spus, cu ochii scânteind de mânie, că nu are de gând să mă mai revadă vreodată, pentru că nu l-am dus la teatru decât pentru a-l da în spectacol, pentru a-l arăta publicului aşa cum se arată fiarele la bâlci. Domnul de Sauvigny i-a răspuns, potrivit cu

ce-i povestisem eu în ajun, că eu am vrut să cobor grilajul. Rousseau a susţinut că am făcut-o fără mare tragere de inimă şi că de altfel coafura mea strălucitoare şi alegerea lojii erau destulă dovadă că n-am avut nicio clipă intenţia să mă ascund. Degeaba i-a spus şi i-a repetat Domnul de Sauvigny că nu era nimic căutat în coafura mea şi că o lojă împrumutată nu era o lojă pe care s-o alegi – nimic nu l-a putut potoli. Povestea aceasta m-a şocat în atare măsură că, la rândul meu, n-am vrut să fac cel mai mic demers pentru a recâştiga un om atât de nedrept faţă de mine. De altfel, îmi era foarte limpede că în reproşurile sale nu se afla nici urmă de sinceritate. De fapt, în speranţa de a stârni mare senzaţie, a vrut să se arate, iar supărarea lui nu avea altă pricină decât ciuda de a nu fi produs mai mult efect. Nu l-am mai revăzut niciodată de atunci..

Mme de Genlis, *Mémoires,*
Paris, Firmin-Didot, 1928,
t.I, pp. 101-105.

RIVAROL
1753-1801

PORTRETUL DUCELUI DE ORLÉANS ŞI AL DOAMNEI DE G...[2]

Acesta a fost prinţul pe care toate viciile sale nu l-au putut duce la crimă; şi acesta este efectul laşităţii sufletului, al surpării totale a facultăţilor noastre, rod al desfrâului, al linguşirii şi al tuturor otrăvurilor; cine a fost insensibil la glorie devine sensibil la infamie. Mirabeau, Laclos, crima în sfârşit, cu toate pârghiile ei, n-au putut să înalţe sufletul acesta cufundat în mlaştina lui: ura, dispreţul şi toate torturile opiniei au fost neputincioase împotriva acestei forme de insensibilitate, care ar fi culmea filozofiei dacă n-ar fi ultima treaptă a abrutizării şi simptomul destrămării.

L-am văzut în 6 octombrie pe străzile din Versailles, înconjurat de asasini şi mângâind faimosul *Taie-cap:* asistam la spectacolul corupţie cerşind ajutorul barbariei; şi-a plătit însă crima, care nu i-a servit la nimic: conspiratorul nu era decât un laş, acoliţii săi doar nişte tâlhari, iar trădarea lui n-a găsit, ca să-l slujească, decât trădători.

Nu numai dintre toţi prinţii, ci dintre toţi oamenii, el ar fi rămas cel mai adânc scufundat în dispreţul Europei, dacă opinia publică n-ar fi descoperit în spatele lui o femeie, sfetnică a crimelor şi suflet al hotărârilor sale, instigatoare a uneltirilor, apologetă a ticăloşiei sale şi corupătoare a copiilor lui: o femeie care nu l-a părăsit decât când ducele a urcat pe eşafod; a asistat la moartea lui cum asişti la pierderea unei partide. Într-adevăr, supliciul acestui mizerabil a fost mai degrabă pedeapsa unui plan neizbutit decât o satisfacţie pe măsură pentru regi, pentru popoare şi pentru morală. Ea, femeia aceasta, a luat asupră-şi povara faimei lui şi ea, recunoscându-se drept cauză a atâtor nenorociri şi a atâtor crime, nu-i lasă decât titlul de abject instrument al unei furii care mai durează încă, fără să fie în

[2] Doamna de Genlis.

stare nici să plângă, nici să roşească pentru ea.

O curiozitate fatală şi nu ştiu bine ce atracţie amestecată cu spaimă ne trezesc fără voia noastră interesul pentru asemenea produse monstruoase care apar în anumite epoci; am vrea să ştim amănunte despre atare făpturi perverse care sunt, în lumea aceasta, scandalul providenţei; aşadar, n-aş fi deloc surprins dacă mi s-ar cere să fac portretul întreg al aceleia care a fost imaginea completă a viciului. Îl voi face în două cuvinte: tânără, s-a folosit de frumuseţea ei; bătrână, a făcut negoţ cu spiritul ei; însă cum cerul îi refuzase tinereţii ei farmecul inocenţei şi producţiilor sale literare magia talentului, n-a găsit în revoluţie despăgubire pentru ultragiile timpului şi pentru această zgârcenie a naturii.

Rivarol, *Œuvres complètes,*
Paris, Collin, 1808,
t. V, pp. 301-303.

MIRABEAU

Omul acesta mare a simţit de timpuriu că cea mai mică virtute putea să-i stea în cale pe drumul gloriei şi, până în ziua de azi, nu şi-a permis niciuna. N-a considerat onoarea şi probitatea decât ca pe doi tirani în stare să pună piedici geniului său şi a căutat să rămână surd la glasul lor; a renunţat la orice formă de curaj, pentru a nu-şi face destinul prea nesigur; în sfârşit, a profitat de lipsa lui de suflet pentru a-şi ticlui principii la adăpost de orice remuşcare. Mii şi mii de francezi s-au devotat patriei lor; el, el s-a vândut pentru patria lui, ceea ce este mult mai sigur: geniul este atât de nestatornic în drumul său încât un mare stat republican nu poate conta pe el decât plătindu-l foarte bine. De altfel, când este vorba de libertate, nu trebuie să te scumpeşti; iar fidelitatea contelui de Mirabeau dovedeşte generozitatea partidei pe care o apără. Dacă a vorbit de câteva ori în favoarea autorităţii regale, n-a făcut-o decât pentru a dovedi că jargonul său ar fi avut căutare oriunde, şi că elocvenţa lui câştiga sută la sută când era îndreptată împotriva conştiinţei sale. Naţiunea i-a lăsat deci plăcerea să combată din când în când împotriva ei, iar starea mizerabilă a regelui a liniştit-o întotdeauna; contele de Mirabeau, în ciuda acestor derogări, trece drept unul dintre cei mai mari făuritori ai revoluţiei, şi nu s-a comis nicio mare crimă al cărei sfetnic să nu fi fost el cel dintâi.

Rivarol,
Paris, Mercure de France, Coll.
«Les plus belles pages», 1906, p. 212.

ÉTIENNE DUMONT
1759-1829

MIRABEAU

N-am cunoscut prea bine viaţa privată a lui Mirabeau, relaţiile lui de familie cu tatăl, cu mama şi cu soţia sa… Violenţa pasiunilor sale de tinereţe va fi îndreptăţit severităţile părintelui său; însă marchizul de Mirabeau, la fel de violent ca şi fiul său, nu se pricepuse niciodată să stăpânească aprigul caracter al acestuia din urmă; în loc să-l câştige prin afecţiunea la care era sensibil, a vrut să-l ţină în frâu printr-o forţă împotriva căreia se răzvrătea. El însuşi spunea că familia lui era aceea a lui Atreu şi Thieste: vrajba dintre tată şi mamă, dezbinând copiii în două facţiuni duşmane, i-a deprins de timpuriu cu reţinerea şi cu prefăcătoria; iar exemplul desfrâului acţionase cu putere asupra unui temperament ca acela al lui Mirabeau, precoce în toate şi depravat de femei mult înainte ca puterea lui de judecată să se fi copt îndeajuns. Dacă ar fi vrut să-şi descrie educaţia, am fi avut secretul acestei rare combinaţii de calităţi contradictorii care s-a văzut întotdeauna la el.

Am auzit spunându-se că, pentru a-şi dobândi soţia, a recurs la mijloace care dovedesc foarte puţină delicateţe: părinţii fetei nu voiau să i-o dea şi era vorba de a elimina un rival primejdios. Se spune că, după ce a câştigat de partea lui o fată în casă, cu care avea întâlniri, mergea noaptea cu trăsura pe o stradă vecină pentru a da purtărilor sale un aer de mister care să stârnească în preajmă curiozitatea: trăsura rămânea acolo câteva ceasuri la rând, iar spionii rivalului l-au informat curând că Mirabeau vizita casa doritei sale şi rămânea acolo până dimineaţa. Reputaţia domnişoarei a fost compromisă, rivalul a bătut în retragere şi părinţii s-au socotit norocoşi că pot preveni un scandal printr-o căsătorie: această unire, care începuse prin dragoste altoită pe fraudă, s-a desfăcut foarte curând prin infidelităţi reciproce şi o separaţie fără întoarcere.

Corespondenţa pe care a întreţinut-o cu Doamna Mounier,

pe vremea cât a fost închis în donjonul de la Vincennes, dezvăluie mai multă senzualitate decât sentiment. Câteva dintre aceste scrisori ofensează în aşa măsură pudoarea încât ele pângăresc şi pe acela căruia îi sunt adresate, căci un bărbat n-ar îndrăzni să ia acest ton de libertinaj cu o femeie faţă de care ar fi păstrat un dram de stimă. Garat făcuse asupra acestei corespondenţe o cercetare destul de curioasă, pe care am auzit-o citită acasă la Domnul de Talleyrand; era o examinare a furturilor şi a plagiatelor din care era alcătuită. Autorul, scriindu-i metresei sale, din focul inimii, copia pagini întregi din mai multe scrieri care apăreau pe atunci. „Ascultă-mă, prietenă bună a mea, o să-mi vărs inima într-a ta”; această confidenţă intimă era transcrierea cuvânt cu cuvânt a unui articol din *Mercure de France* sau a unei pagini dintr-un roman de curând apărut.

În această vreme de singurătate, în care imaginaţia lui se devora pe ea însăşi, a compus o altă scriere erotică: nu era decât o adunătură din tot ce era mai impur în toţi autorii Antichităţii.

E uimitor să vezi cum din această mocirlă obscenă poate ieşi un om aşa cum s-a arătat a fi Mirabeau; atâta că moravurile sale erau vicioase fără să fie josnice: avea nevoie de afecţiune şi de sensibilitate, şi mi-a spus chiar el că nu s-a uitat niciodată fără silă la nefericitele victime ale prostituţiei publice; dar nu-şi făcea din asta un merit, pentru că se credea mai vinovat faţă de societate: era făcut să inspire pasiuni şi să le resimtă la rândul său. În Olanda avusese o relaţie strânsă cu o femeie de inimă care se trăgea dintr-o familie respectată şi care îşi legase soarta de a lui, sub imperiul unei pasiuni mai puternice decât toate chibzuinţele de pe lume. Nu era căsătorită; tânără, frumoasă, plină de graţie şi decenţă, era făcută să împodobească virtutea şi, în ceasul iubirii, să merite indulgenţă: cei care au cunoscut-o nu i-au iertat niciodată lui Mirabeau că a putut să sacrifice această femeie deosebită pentru o scorpie care avea sfruntarea stricăciunii şi se împăuna cu păcatele ei. Însă Doamna Le Jay era meşteră în intrigi, în prefăcătorii, în răutăţi; era linguşitoare şi pătimaşă; n-a profitat de

ascendentul pe care îl avea asupra lui Mirabeau decât pentru a-i aţâţa violenţa naturală şi a-şi servi propriile ei interese; prietenii lui roşeau pentru el văzându-l la cheremul unei femei care nu avea nicio calitate cu care să-şi răscumpere rătăcirile.

Mirabeau avea în sinea lui un sentiment de forţă care îl susţinuse în poziţiile cele mai înjositoare pentru un alt caracter; imaginaţia lui se complăcea în măreţie, spiritul lui intuia adevărul: avea bun-gust de la natură, şi îl cultivase prin citirea autorilor clasici din mai multe limbi. Ştia puţin, dar puţinul acesta îi era întotdeauna de folos. În vârtejul vieţii sale furtunoase n-a avut răgazul să studieze; însă în închisoarea de la Vincennes a citit cărţi de cultură generală, s-a exersat făcând câteva traduceri, a alcătuit o culegere de extrase şi de pasaje din câţiva mari autori. Toate abia de cuprindeau fondul de cunoştinţe obişnuit al unui om de litere, şi când vorbea cu inima deschisă, nu era mândru de cunoştinţele lui; ceea ce îi era însă propriu era un suflet elocvent şi pătimaş care îi însufleţea toate trăsăturile feţei îndată ce era cuprins de o emoţie, şi nimic nu era mai uşor de emoţionat decât imaginaţia sa. Era obişnuit încă din tinereţe să se ocupe de marile probleme ale politicii şi ale guvernării; nu era născut să le aprofundeze; truda dezbaterii, a cântăririi, a îndoielii nu erau făcute pentru el: prea încins şi prea clocotitor îi era spiritul pentru o metodă didactică şi o harnică străduinţă; sufletul lui înainta prin salturi şi prin sărituri, dar avea avânturi viguroase şi îndrăzneţe; abunda în expresii pline de relief, şi chiar îşi studia efectele în acest scop. Se născuse tocmai pentru asta: să strălucească într-o adunare politică, într-o epocă vijelioasă, când era nevoie de îndrăzneală şi de forţă.

Dacă îl considerăm ca pe un autor, trebuie să fim de acord că toate scrierile lui, fără excepţie, sunt adunături din care puţin lucru ar rămâne dacă fiecare dintre colaboratori şi-ar relua ce-i al lui; avea însă meritul de a da mai multă strălucire la ceea ce trecea prin mâna lui, de a produce din loc în loc dâre luminoase, expresii originale, apostrofe pline de foc şi de elocvenţă. Îi trebuie cuiva o formă anume de

talent pentru a scoate din întuneric talente obscure, pentru a-i aplica fiecăruia dintre aceşti executanţi specia de încurajare de care avea nevoie, pentru a-i însufleţi cu zelul de care clocotea el şi de a-i face să conlucreze cu înflăcărare la o activitate a cărei glorie urma să-i revină doar lui.

Era absolut incapabil să scrie la şir, dacă nu era susţinut şi călăuzit de o lucrare anterioară împrumutată: stilul său, prea încordat, degenera curând în emfază, şi i se făcea silă de vidul şi de incoerenţa ideilor sale; când avea însă un material de bază, ştia să-l despovăreze de prisosuri, să facă apropierile necesare, să dea mai multă forţă şi viaţă, şi să-i imprime întregului mişcarea interioară a elocvenţei. Este ceea ce el numea *a pune sare* într-o scriere; *sarea* putea fi o expresie neaşteptată, o imagine, o vorbă de duh, o epigramă, o ironie, o aluzie, ceva tranşant şi viu pe care îl socotea absolut necesar pentru a susţine atenţia cititorilor. Se simte că această manie a *sării* e primejdioasă pentru bunul-gust şi că ea poate duce degrabă la afectarea secolelor de decadenţă.

Ca orator politic, Mirabeau avea, în anumite privinţe, talentele cele mai strălucite: o forţă de observaţie promptă, un tact sigur, arta de a discerne imediat adevăratul spirit al întrunirii şi de a-şi aplica întreaga forţă asupra punctului de rezistenţă, fără să-l irosească inutil asupra neesenţialului. Nimeni n-a făcut mai mult cu un singur cuvânt, nimeni nu şi-a izbit ţinta cu mai multă precizie şi n-a antrenat mai adesea după sine părerea tuturor, fie printr-o insinuare nimerită, fie printr-o trăsătură care îi intimida adversarii. La tribună era imobil; cei ce l-au văzut ştiu că valurile se revărsau în jurul lui fără să-l emoţioneze, şi că rămânea stăpân pe pasiunile sale până şi în mijlocul unui noian de injurii. Îmi amintesc că l-am auzit rostind un raport asupra oraşului Marsilia: fiecare cuvânt îi era întrerupt dinspre dreapta de injurii; se auzea numit, cu mare zarvă, calomniator, mincinos, asasin, scelerat, cu întreaga elocvenţă populară a Halelor. S-a oprit o clipă şi, adresându-i-se celui mai furibund, cu o voce mieroasă: „Aştept, domnilor, ca aceste cuvinte de răsfăţ să se sfârşească”, a continuat liniştit, ca şi când i s-ar fi făcut

primirea cea mai favorabilă. Nu s-a considerat niciodată provocat până la punctul de a uita buna-cuviinţă oratorică. Ceea ce îi lipsea însă ca orator politic era arta de a discuta atunci când subiectul o cerea: nu putea să cuprindă cu mintea un şir de raţionamente şi de dovezi, nu se pricepea să respingă cu metodă argumentele; de aceea era silit, după ce îşi citise discursul, să abandoneze moţiuni importante şi, după o intrare în scenă strălucită, dispărea, lăsând câmp liber adversarilor săi; defectul acesta ţinea în parte de faptul că voia să spună prea multe cu acelaşi prilej şi nu medita îndeajuns. Se înscria la cuvânt cu un discurs care fusese făcut pentru el, dar asupra căruia reflectase prea puţin: nu-şi dăduse osteneala de a prevedea obiecţiile şi de a discuta amănuntele, astfel că, din acest punct de vedere, era mult inferior acelor atleţi pe care îi vedem în Parlamentul Angliei. Forţa prin care triumfă, de exemplu, Fox este aceea de a respinge argumentele adversarului. Reia toate argumentele contrare, nu se fereşte să le pună într-o nouă lumină, să le dea mai multă forţă, să se situeze în poziţia cea mai dificilă, pe care apoi le face praf unul după altul, şi nu-şi arată niciodată mai bine forţa decât atunci când toţi îl credeau pe punctul de a fi înfrânt. Singurii argumentatori din Adunarea Naţională care aveau ceva din talentul acesta erau Maury, Clermont-Tonnerre, Barnave şi Thouret. Barnave îndeosebi era înarmat cu logică sau cu dialectică şi urmărea pas cu pas raţionamentele antagoniştilor; dar nu avea imaginaţie, culoare, de fapt nici măcar reală elocvenţă. Într-o zi se făcea o paralelă între talentele sale didactice şi talentele oratorice ale lui Mirabeau, şi cineva a zis: „Cum puteţi compara acest pom dichisit artificial cu un copac zbuciumându-se în plin vânt care îşi arată întreaga lui frumuseţe naturală?” Nu încape îndoială că aceşti doi oameni nu erau făcuţi din aceeaşi plămadă; dar Mirabeau simţea bine care este partea lui slabă şi, într-o zi când vorbise folosindu-se de genul acesta de respingere a argumentelor cu oarecare succes, ne-a spus: „Văd bine că, pentru a improviza într-o chestiune, trebuie să începi prin a o stăpâni bine de tot.”

Glasul lui Mirabeau era plin, bărbătesc, răsunător; umplea

şi măgulea urechea: nu-i scădea forţa niciodată, dar era flexibil, se făcea auzit deopotrivă de bine coborând tonul ca şi atunci când îl ridica; putea să străbată toată gama şi pronunţa finalele cu atâta grijă că ultimele cuvinte nu se pierdeau niciodată. Maniera lui obişnuită era puţin tărăgănată: începea cu oarecare şovăială, ezita adesea, dar într-un fel care trezea interesul; putem să spunem că, sub ochii noştri, îşi cântărea, îşi alegea şi îşi îndepărta cuvintele, până când se însufleţea şi foalele fierăriei intrau în funcţiune. În momentele cele mai impetuoase, sentimentul care îl făcea să apese pe cuvinte pentru a le exprima forţa îl împiedica să fie rapid; dispreţuia din tot sufletul volubilitatea franceză şi falsa căldură pe care o numea „tunetele şi furtunile Operei”. Nu şi-a pierdut niciodată gravitatea de senator şi defectul lui era, poate, la începuturile lui, acela de a fi puţin scorţos şi cu ifos; îşi înălţa capul cu prea mult orgoliu şi îşi manifesta uneori dispreţul ajungând la insolenţă. De necrezut pare faptul că, în timp ce vorbea, i se trimiteau la tribună bileţele scrise cu creionul (cum se scriau nenumărate în timpul Adunării), şi că el avea capacitatea de a citi aceste note vorbind şi de a le introduce cu cea mai mare uşurinţă în cuprinsul discursului său. Garat îl compara cu acei şarlatani care sfârtecă o hârtie în douăzeci, o înghit în ochii tuturor şi o scot apoi întreagă. Se folosea de tot ce-i venea la îndemână: spiritul altora îi slujea la fel de bine ca şi al său. Avea o facultate miraculoasă de *intus-susceptiune:* o vorbă auzită în treacăt adineaori, o reminiscenţă istorică, un citat, totul devenea pe loc proprietatea lui. Într-o zi, când Barnave, care era foarte mândru de promptitudinea lui de a vorbi, tocmai răspunsese, improvizând, unui discurs pregătit, Champfort, care stătea de vorbă cu Mirabeau pe treptele tribunei, spunea că facilitatea este un talent minunat cu condiţia de a nu te folosi de el. Mirabeau a prins din zbor această formulare pentru exordiul său, începând astfel: „Am spus dintotdeauna că facilitatea este unul dintre cele mai frumoase daruri ale naturii, cu condiţia să nu te foloseşti de el; iar ceea ce am auzit adineaori nu-mi schimbă părerea etc…”

Număra printre avantajele sale aerul său robust, belşugul făpturii sale, o faţă puternic însemnată şi ciuruită de vărsat. „Oamenii nu-şi dau seama – spunea – de toată forţa urâţeniei mele”; o urâţenie pe care, de altfel, el o credea foarte frumoasă. Se îmbrăca foarte îngrijit: îşi lăsase să-i crească păr mult de tot, aranjat cu artă, şi care îi mărea volumul capului. „Când scutur – spunea el – teribila mea coamă, nimeni nu cutează să mă întrerupă.”… Se aşeza adesea în faţa unei mari oglinzi şi se privea vorbind cu multă plăcere, dându-şi capul înapoi şi lărgindu-şi umerii. Avea ticul acela al oamenilor vanitoşi care aud cu plăcere sunetul numelui lor şi cărora le place să-l repete ei înşişi: îşi imagina dialoguri în care interlocutorul era întotdeauna el: „Contele de Mirabeau vă va răspunde etc.”

Cel puţin la început, Mirabeau nu avea calităţile necesare unui şef de partid într-o adunare: îi plăcea prea mult să strălucească numai şi numai el, să facă el tot ce era de făcut, să înhaţe totul; nu ştia să menajeze amorul-propriu al altora, nu avea un plan general, trăia de la o zi la alta şi devenise groaza dreptei fără să atragă încrederea intimă a stângii. Nu avea o falangă a lui, deşi îi plăcea mult să vorbească de partidul său. N-a fost în stare niciodată să se supună asiduităţii necesare pentru şedinţe, nu se arăta mai niciodată la cele de seară, şi conta prea mult pe puterile lui pentru a consimţi să ceară sfatul unor oameni sau să-şi câştige dinainte aprobarea lor. A fost, cel puţin o lungă vreme, cu totul izolat, şi nu cunoştea acea tactică pregătitoare care duce la constituirea unui corp permanent şi solid într-o adunare. Totuşi, în multe privinţe, s-a format foarte repede. Nu ştiu pe nimeni care să fi câştigat atât de mult din experienţă. Reybaz, care scria mult pentru el, care îi redactase discursurile asupra asignatelor şi altele câteva, mi-a spus că, în ultimele şase luni, în comparaţie cu începuturile lui, părea un vultur, adică de când avea un plan sistematic şi voia să formeze o grupare puternică împotriva iacobinilor şi în favoarea monarhiei.

S-a vorbit mult de venalitatea sa. Ai fi putut crede, plecând urechea la ce spuneau unii, că talentele lui

Mirabeau erau în mod absolut la dispoziţia cui plătea mai mult. „De când mă vând – zicea - trebuie să fi câştigat bani să cumpăr un regat; nu ştiu cum am reuşit să fiu toată viaţa atât de sărac când regii nu aşteptau decât porunca mea ca să-mi pună averile la picioare.” Din păcate este prea sigur că, în materie de bani, nu era prea scrupulos; însă mândria îi ţinea loc de cinste şi ar fi aruncat pe fereastră pe oricine ar fi luat asupra lui să-i facă vreo propunere umilitoare. A fost stipendiat al lui Monsieur şi apoi al regelui; se considera însă un fel de agent însărcinat cu interesele lor. Şi le încasa banii pentru a-i domina şi nu pentru a se lăsa dominat de ei. Domnul de Narbonne îmi povestea într-o zi că îl auzise spunând: „Un om ca mine ar putea lua o sută de mii de scuzi, dar pe un om ca mine nu-l cumperi cu o sută de mii de scuzi.” E cu putinţă ca această declaraţie să nu fi fost decât efectul vanităţii sale care îl putea face să găsească un farmec - ca o balerină - în preţul care se punea pe favorurile ei. Dacă Spania şi Anglia l-au cumpărat, ce s-a întâmplat cu sumele pe care le-a primit? De ce a murit insolvabil? Cheltuielile casei sale erau mari faţă de averea lui, dar nu acopereau mai mult decât felul de viaţă al unui om de o opulenţă mijlocie; şi, dacă a risipit bani pentru a-l sluji pe rege, nu lăcomia trebuie să i-o reproşăm, pentru că în acest caz n-ar fi fost decât bancherul coroanei.

Îmi imaginez cum a plătit cu acest gen de reputaţie recursul lui obişnuit la câteva rele procedee. În codul opiniei publice exagerarea este prima pedeapsă. Îşi dădea atât de bine seama că, dacă s-ar fi bucurat de o consideraţie personală, întreaga Franţă ar fi fost la picioarele lui, că în unele clipe ar fi vrut să treacă prin flăcări pentru a purifica numele de Mirabeau. L-am văzut plângând, pe jumătate sufocat de durere şi spunând cu amărăciune: „Greu îmi ispăşesc rătăcirile tinereţii!”

Vanitatea lui, care nu-şi găsea odihnă decât în intimitatea prieteniei, îl făcea în multe privinţe ridicol, lucru pe care nimeni nu mai îndrăznea să-l observe când a devenit un mare personaj. Lesne puteai găsi în el subiectul unui număr de comedii: *Autorul, Nobilul, Tribunul poporului* etc. Îi

plăcea să fie lăudat în mare şi în mic, nu era sătul de laude niciodată şi nu era zgârcit nici cu lauda de sine, sub toate formele pe care un om de spirit i le putea da. Îşi făcea o glorie din a şti să mânuiască armele, din a declama tirade de teatru, din a face corecturi de tipar, într-un cuvânt, din toate. Îi spuneam într-o zi râzând că, în materie de laude, a mâncat la prânz un elefant şi la supeu un struţ. Puţin a lipsit ca această glumă să nu ducă la o ceartă serioasă. Istoricul revoluţiei va fi poate pus în mare încurcătură în situaţia de a descrie caracterul public al lui Mirabeau. El a fost esenţialmente monarhist, s-a opus marii operaţii prin care comunele au făcut revoluţia în Franţa, adică decretului care nimicea reprezentarea pe stări sociale şi le topea în Adunarea Naţională. Apoi a susţinut necesitatea unui *veto absolut,* pentru că în ochii lui regele era o parte integrantă a puterii legislative. Este adevărat că după şedinţa din 21 iunie a fost cel dintâi care a susţinut Adunarea împotriva regelui, iar acest moment a fost hotărâtor; dar acţiunea aceasta trebuie judecată în lumina împrejurărilor de atunci, şi nu prin nenorocirile care au transformat răsturnarea monarhiei într-un act funest: ceea ce am spus dovedeşte îndeajuns că în momentul acela trebuia să ne temem de triumful unui partid care voia să dizolve Adunarea şi să nimicească speranţa libertăţii naţionale. Această mare măsură a fost atât de prost pregătită încât a alarmat întreaga naţiune, astfel că, dacă vrem să facem procesul lui Mirabeau, trebuie să facem procesul Franţei întregi.

Voia să-i dea Franţei o constituţie atât de asemănătoare cu cea a Angliei cât îngăduiau împrejurările celor două state; însă trebuie să recunoaştem că pasiunile lui, dorinţa sa de popularitate, slăbiciunea Curţii, reţinerea de a se folosi de serviciile lui, neîncrederea Domnului Necker şi repulsia regelui l-au provocat la nişte exagerări, l-au făcut să descrie în cariera lui politică o curbă neregulată şi întortocheată, imposibil de raportat la un singur plan, şi în care ar fi greu de văzut perseverenţa şi fermitatea care îl caracterizează pe un mare cetăţean. Dacă ar fi trăit, este probabil că i-ar fi îngrădit şi chiar zdrobit pe iacobini: este iarăşi probabil că în

revizuirea constituţiei ar fi exercitat o influenţă majoră. Ar fi întărit puterea executivă şi mai ales ar fi împiedicat decretul absurd prin care membrii Adunării, declarându-se ineligibili pentru a doua legislatură, şi-au abandonat înfăptuirile într-un moment când acestea erau prea slabe pentru a se menţine fără ajutorul lor. Mirabeau a împiedicat de două ori votarea acestui decret, propus mai întâi de aristocraţi şi apoi de stânga Adunării.

Mirabeau este singurul om căruia i s-a putut face onoarea de a crede că, dacă ar fi trăit, destinul Franţei ar fi luat alt curs. Moartea lui a dat curaj tuturor răzvrătiţilor; Robespierre, Pétion şi mulţi alţii, care nu erau nimeni în comparaţie cu el, au devenit curând oameni mari.

Mirabeau n-a fost un om mare, a fost un om extraordinar: ca scriitor nu găseşte loc în rangul întâi; ca orator nu poate fi comparat nici cu Cicero, nici cu Demostene, nici cu Pitt, nici cu Fox; majoritatea scrierilor sale sunt deja uitate, iar discursurile lui din Adunare, cu excepţia câtorva, nu mai prezintă interes. Dar, căutând trăsătura caracteristică a geniului său, eu o găsesc, după o lungă reflectare, în sagacitate politică, în prevederea evenimentelor, în cunoaşterea oamenilor, pe care mi s-a părut că o are într-o măsură mai rară şi mai eminentă decât toate celelalte calităţi ale spiritului. Din punctul acesta de vedere, cei mai distinşi dintre colegii săi îi rămâneau departe în urmă. Erau momente în care spunea că se simte profet, şi părea într-adevăr că avea o viziune inspirată a viitorului. Nu era crezut, pentru că nimeni nu vedea atât de departe ca el, şi pentru că mâhnirea lui era adesea atribuită iubirii sale de sine; eu ştiu însă că, tocmai în timp ce prevestea dezastrul monarhiei, avea ideea cea mai înaltă despre soarta viitoare a naţiunii. Se poate vedea în *Scrisorile către maiorul Mauvillon* că o credea în stare să înfrunte întreaga Europă, şi această corespondenţă conţine câteva pasaje ciudate care dovedesc întinderea orizontului său politic. În 1782, i-a întâlnit la Neuchâtel pe exilaţii noştri din Geneva şi le-a vorbit despre Adunarea generală a Stărilor Franţei ca despre un eveniment care nu avea cum să nu aibă loc: „Voi fi deputat –

le-a spus – şi voi restabili patria voastră…” Nimeni ca el n-a văzut toate urmările şedinţei regale şi n-a pătruns toate vederile partidului popular al comunelor. Îmi aduc aminte de două discursuri cu adevărat profetice în care a zugrăvit toate consecinţele separării lor de rege: „Veţi avea masacre, măceluri, vă va lipsi până şi execrabila onoare a unui război civil.” Se ştiu care au fost neliniştile sale în cursul gravei maladii care l-a răpus atât de grabnic. „Duc cu mine-i-a spus episcopului d’Autun – ultimele fâşii ale monarhiei.” Prin aceeaşi putere de intuiţie descurca iţele spiritului Adunării şi îi punea atât de adesea în încurcătură pe adversarii săi dezvăluind motivul lor ascuns, demascând ceea ce trebuia să rămână ascuns de toate privirile: putem spune că pentru el nu exista enigmă politică. Ajungea din capul locului la secretul cel mai bine ascuns şi agerimea lui singură era mai de preţ decât o armată de spioni. Am crezut nu o dată că judecăţile sale severe nu erau decât urmarea urii sau a invidiei sale; dar evenimentele i-au dat dreptate şi nu se află om important în Adunare a cărui conduită totală să nu fi corespuns ideii pe care şi-o făcuse el.

Etienne Dumont,
Souvenirs sur Mirabeau,
Paris, Charles Gosselin, 1832,
pp. 269-293.

BRISSOT
1754-1793

MARAT

…Experienţele pe care le anunţa Marat asupra luminii şi asupra focului mi-au stârnit curiozitatea; l-am văzut, şi mândria de caracter pe care omul acesta, devenit de atunci atât de celebru, a arătat-o înaintea mea m-a făcut să caut să-l cunosc. Ne-a legat o strânsă prietenie. Marat mi-a povestit câteva împrejurări din viaţa lui care au sporit stima pe care i-o purtam; s-a anunţat ca un apostol fervent al libertăţii. În 1775, publicase în Anglia o scriere cu acest subiect, al cărei titlu era: *Lanţurile sclaviei.* Demasca acolo corupţia Curţii şi a guvernului. Lucrarea aceasta – îmi spunea el – făcuse mare senzaţie în insula britanică şi fusese răsplătit pentru ea cu strălucite daruri şi prin admiterea lui în breslele şi în burghezia câtorva oraşe. Îmi vorbea de legăturile sale cu vestita Kaufman, al cărei talent pentru muzică nu-l lăuda mai puţin decât pe cel pentru pictură, şi despre care mi-a povestit câteva anecdote interesante pe care nu le-am dat uitării; îmi vorbea de succesele sale prodigioase în domeniul medicinei, atât de mari încât, la debutul său în Paris, i se plăteau treizeci şi şase de franci pentru fiecare vizită, şi că nu prididea cu toate consultaţiile care i se cereau într-o singură zi. Deşi locuia foarte bine, totuşi nu vedeam la el luxul care trebuia să rezulte din bogăţiile de care zicea că este copleşit. Dar, aşa cum am spus deja, am fost întotdeauna credul, şi doar depănând în amintire diferitele împrejurări ale legăturii mele cu omul acesta odios, apropiindu-le de rolul pe care l-a jucat în timpul revoluţiei, mi-am dat seama de şarlatania care, întreaga sa viaţă, a cârmuit şi a ascuns faptele şi scrierile sale.

Marat mi-a spus că, de vreme ce făcuse mari descoperiri în fizică, abandona medicina, care, la Paris, nu era decât o meserie de şarlatani nevrednică de el; dar, oricât renunţase el la medicină, tot mai vindea din când în când leacuri şi sticluţe a căror eficacitate o garanta, şi era foarte grijuliu să

ceară banii cuveniţi pentru asemenea marfă. Îmi amintesc că am avut la un moment dat o iritaţie a pielii la o mână, care i-a atras atenţia; mi-a trimis o sticlă cu o apă foarte limpede pentru care i-am mulţumit, întrebându-l cât îi datorez: douăsprezece livre; nu m-am folosit de lichidul acela. Marat îmi inspirase puţină neîncredere, dacă nu pentru succesele cu care se mândrea, cel puţin pentru cunoştinţele lui medicale. Într-o zi, mi-a povestit că, pentru a se vindeca de o colică, avusese de gând să-şi deschidă pântecele. Din fericire pentru el, chirurgul n-a acceptat operaţia aceasta, pe care poate doar se prefăcea că o reclamă.

Trebuie să fim drepţi cu el: duritatea pe care o avea pentru alţii o exercita şi asupra lui însuşi; insensibil la plăcerile mesei şi la agrementele vieţii, consacra toate mijloacele de care dispunea experienţelor sale de fizică. Ocupat zi şi noapte să le repete, s-ar fi mulţumit cu pâine şi cu apă pentru a avea plăcerea de a umili într-o bună zi Academia de Ştiinţe. Acesta era *nec plus ultra* al ambiţiei sale. Iritat de faptul că academicienii dispreţuiseră primele sale încercări, singura lui dorinţă arzătoare era aceea de a se răzbuna, răsturnându-l pe idolul lor cel mai venerat, Newton. Nu se ocupa decât de experienţe menite să distrugă principiile de optică ale lui Newton. Să combată şi să nimicească reputaţia oamenilor celebri era pasiunea lui dominantă. Acesta fusese motivul care îl făcuse să scrie cea mai importantă dintre lucrările sale, *Tratat despre principiile omului,* care a apărut în 1775, în trei volume, şi pe care Voltaire l-a persiflat într-un jurnal al vremii.

Sistemul lui Helvétius era atunci la cea mai mare modă, şi împotriva lui Helvétius voia să lupte Marat. De bună seamă, Voltaire a avut dreptate să ridiculizeze câteva afirmaţii şi câteva extravaganţe ale lui Marat, dar din alte puncte de vedere nu i-a făcut dreptate. O dreptate pe care Marat n-a obţinut-o în cursul vieţii sale: o rară fatalitate pe care o datora orgoliului său nemăsurat şi diatribelor sale scandaloase. De exemplu, academicienii s-au înverşunat împotriva experienţelor asupra luminii, a focului, a electricităţii, dar nu l-am văzut pe niciunul distingând şi

declarând ce anume era nou în aceste experienţe; nimeni nu voia nici măcar să-i pronunţe numele, atâta teamă era de a nu contribui prin critică la *celebritatea* lui. Mărturisesc că această nedreptate a fizicienilor în privinţa lui m-a revoltat multă vreme şi acest lucru mi-a dictat un capitol din *Tratatul despre adevăr,* asupra prejudecăţii academice. Am scris capitolul ca urmare a unei lungi şi prea aprige dispute pe care am avut-o cu geometrul Laplace. Ce-am scris este relatarea fidelă a acestei înfruntări. Ajunge să pui în locul scepticului numele meu şi în locul geometrului numele lui Laplace.

Poate în acest dialog i-am răspuns lui Laplace cu prea multă asprime; poate în fond el este cel care avea dreptate; dar nu puteam suporta să-l văd tratând cu insolenţă şi cu despotism un fizician doar pentru că nu se bucura, ca el, de un fotoliu academic. Cunoşteam de trei ani experienţele lui Marat şi credeam că i se datorează puţină stimă unui om care se îngropa în tenebre pentru a lărgi hotarele ştiinţei. Totuşi nu pretind că acesta era motivul lui; nu se vedea pretutindeni decât pe sine, nu se preocupa de ştiinţă decât pentru gloria sa, voia cu orice preţ să-şi facă o reputaţie pe seama altora.

Absorbit de sine, de descoperirile sale şi de celebritatea pe care îşi închipuia că o merită, Marat nu-mi făcea impresia unui om sensibil la frumuseţe. Cu o înfăţişare de maimuţă-capuţin, părea puţin făcut ca să placă, şi totuşi găsise secretul de a şi-o ataşa pe Doamna marchiză de L..., femeie a cărei delicateţe de spirit îi făcea conversaţia foarte atrăgătoare. Despărţită de bărbatul ei, care, copleşit de datorii, dezonorat în turma unor escrocherii infame, pângărise patul conjugal aducând în el o boală ruşinoasă, Doamna de L... apelase la îngrijirile lui Marat, care, nemărginindu-se la rolul de medic, a hotărât să fie urmaşul soţului. O asemenea legătură m-a mirat multă vreme. Doamna era blândă, amabilă, bună şi, în viaţa de familie, nu exista nimic mai aspru, mai violent şi mai sălbatic decât Marat.

...Când am părăsit Parisul pentru a întemeia liceul din

Londra, prietenia lui Marat m-a urmat dincolo de Canalul Mânecii; instituţia mea putea să-i fie utilă în multe feluri. Îmi scria adesea. E mare deosebire între stilul scrisorilor pe care mi le adresa pe atunci şi acela al articolelor infame pe care le-a publicat mai apoi împotriva mea. Cineva îşi poate face o idee mai ales citind prima scrisoare pe care mi-a trimis-o după publicarea *Tratatului asupra adevărului.* De altfel, aceasta a fost singura împrejurare când a părut sensibil la nişte elogii care, în ochii lui, erau întotdeauna prea moderate.

…Marat a observat foarte bine că ziariştii sunt cei care au privilegiul de a împărţi reputaţiile; însă morga sa, pretenţiile, insolenţa l-au făcut să fie respins de toţi cei pe care îi cultivase. Mă ştia legat de unii dintre ei şi am impresia că felul de ataşament pe care mi l-a arătat timp de câţiva ani se datorează mai mult acestei împrejurări decât stimei pe care zicea că mi-o poartă. Îmi trimitea mereu extrase, elogii ale lucrărilor sale scrise chiar de mâna lui. Mi-era greu să înţeleg cum poate avea cineva neruşinarea de a se tămâia pe sine în felul acesta. Dar, neluând în seamă decât nedreptatea a cărei victimă îl credeam, făceam tot ce-mi stătea în puteri pentru a-i publica scrierile; şi am izbutit adesea. Abia dacă mi-a mulţumit, o singură dată, şi iată de ce: în ciuda preţuirii mele pentru cunoştinţele şi pentru descoperirile sale, nu împărtăşeam pe de-a-ntregul admiraţia cu care se onora el însuşi şi, îndoindu-mă uneori de adevărul afirmaţiilor sale, îmi luam îngăduinţa să-i mai tai din exagerări, mai ales când era vorba de autoelogii; nu-mi purta nicio recunoştinţă pentru această modestie pe care credeam că sunt dator s-o am în locul lui.

Dornic să-l văd prosperând, i-am făcut cunoştinţă cu cat mai mulţi oameni, ca să fie martori ai experienţelor sale. Nu ştiu prin ce fatalitate toată lumea pleca de la el, de fiecare dată, mulţumită de tururile sale de forţă şi prea puţin mulţumită de autorul lor. Se exprima cu greutate, ideile lui erau confuze, iar susceptibilitatea lui, care era uşor de stârnit prin cea mai mică obiecţie, prin cel mai mic semn de desconsiderare sau de indiferenţă, susceptibilitatea aceasta,

făcându-l să ia foc, îl îndemna la violenţă, îi tulbura toate ideile şi îl făcea să piardă firul. Am văzut într-o zi un efect frapant al acestei irascibilităţi. Volta, atât de vestit prin experienţele sale asupra electricităţii, avusese curiozitatea de a le vedea pe cele pe care Marat le anunţa ca răsturnând teoria lui Franklin. Abia a repetat Marat câteva dintre ele şi abia a auzit una sau două observaţii, că, bănuindu-l pe Volta de incredulitate, în loc să răspundă la obiecţiile lui, l-a acoperit cu injurii.

Cât era de apucat, şi-a dat seama de greutatea cu care se exprima şi de neputinţa lui de a avea o discuţie moderată. Căuta un om de litere care să aibă talentul vorbirii şi care să fie în stare să-i dezvolte în locul lui teoria. După expunere, el ar fi apărut în templul său, ca un zeu, pentru a fi tămâiat de simplii muritori. Mi-a făcut de mai multe ori propunerea de a fi purtătorul lui de cuvânt, marele său preot; i-am obiectat timiditatea mea, ignoranţa mea în materie de fizică; mi-a promis să mă iniţieze, într-un răstimp scurt, în misterele cele mai abstracte ale descoperirilor sale.

Am stăruit cu încăpăţânare în refuzul meu. Fizica nu m-a atras niciodată prea mult, pentru că simţeam că nu sunt destul de îndemânatic pentru a face cum trebuie experienţele, pentru că, în sfârşit, simţul meu interior mai mult mă îndepărta decât mă apropia de Marat. Curiozitatea, dorinţa de a învăţa, de a cunoaşte m-au îndemnat să îi caut compania; dorinţa de a-i fi de folos, pentru că mi se părea oprimat, m-a îndemnat să întreţin relaţia cu el; mărturisesc însă că nu mi-a inspirat niciodată niciunul dintre sentimentele care fac desfătarea prieteniei. Din sentimentul acesta de omenie îi mijloceam uneori vânzarea cărţilor şi a cutiilor cu experienţe. Ardoarea cu care strângea micul profit al lucrărilor sale mă făcea să cred că este strâmtorat, deşi era prea mândru ca să-mi mărturisească asta. Ei bine! serviciul pe care am căutat atât de dezinteresat să i-l fac i-a dat prilej pentru injuriile cele mai infame, cu care m-a răsfăţat apoi, generos, într-unul dintre numerele sale. Nu, nu i-am reţinut banii proveniţi din scrierile sale: să fi avut bani destui, aş fi fost în stare să-i împart cu Marat.

Am fost drept cu Marat tot timpul şi aş fi şi acum, deşi îi datorez în parte unele persecuţii pe care le am de îndurat acum. Era un muncitor neostenit, priceput în arta de a face experienţe. L-am auzit într-o zi pe Franklin făcându-i acest omagiu. Experienţele sale asupra luminii îl încântaseră. Nu voi spune acelaşi lucru despre cele asupra focului sau a electricităţii. Marat şi-a închipuit că a făcut descoperiri care distrugeau sistemul lui Franklin; dar acesta din urmă nu s-a lăsat păcălit de şarlatania lui. Academicianul Leroi, numit comisar pentru a examina descoperirile sale asupra luminii, a convenit şi el că cele privitoare la prismă erau ingenioase şi că Marat avea o pricepere admirabilă pentru a le face. Raportul lui îi era în unele privinţe prielnic, însă câţiva academicieni l-au forţat să-l retragă.

Marat era înverşunat să obţină un elogiu al Academiei de Ştiinţe, iar această înverşunare i-a sugerat ideea unei viclenii care urma să-l coste o muncă uriaşă. S-a apucat să facă o nouă traducere a *Principiilor de optică* ale lui Newton. Era cea mai bună manieră de a le distruge, pentru că n-am nici cea mai mică îndoială că traducerea lui conţine falsuri. Voia, pentru această traducere, aprobarea Academiei. Semnând-o, ar fi stârnit bănuieli şi ar fi făcut ca traducerea să fie examinată cu severitate. Pentru a evita aceste dificultăţi, a propus câtorva dintre prietenii săi să-i împrumute numele lor. A reuşit cu grămăticul Bauzee, om slab şi blând, căruia manevra lui Marat nu i-a trezit bănuieli. Văzând numele lui Bauzee, comisarii Academiei n-au şovăit să dea, fără să citească, aprobarea şi elogii cărţii duşmanului lor. Nu-mi dau seama ce folos a scos din asta. Traducerea este ignorată, deşi superb imprimată. Marat mi-a dăruit un exemplar pe hârtie velină, pe la începuturile revoluţiei.

În vremea aceea, Marat era sărac şi trăia mizerabil şi, deşi de la întoarcerea mea din America l-am văzut rareori la el acasă, nu cred că şi-a schimbat principiile. A fost acuzat de venalitate, de corupţie. Cum n-am încetat să spun niciodată, omul era mai presus de corupţie. Marat nu avea decât o singură pasiune, aceea de a fi cel dintâi în cariera pe care o străbătea. Boala lui era setea de glorie, de bani nu-i păsa. Cu

un temperament coleric, cu un caracter atrabiliar, era neclintit în sentimente şi îşi vedea neabătut de drumul lui. Putem judeca încăpăţânarea lui prin acest fapt: vorbind atât de greu cât vorbea, a urcat totuşi pe toate tribunele. Vedea numai obiectul preocupării sale, pentru asta uita tot.

Dorinţa de a-şi atinge scopul îl făcea să folosească tot felul de mijloace, minciuni, calomnii. A jucat teatru tot timpul. A apărat poporul aşa cum apărase adevărul în fizică, nu pentru a-i fi de folos poporului, Marat îl dispreţuia, ci pentru a-şi atinge ţelurile. Linguşirea mulţimii era mijlocul cel mai bun, l-a folosit. Dacă i-ar fi fost mai uşor să ajungă tiran, tiran ar fi ajuns. Doar că pentru a fi tiran trebuia să fii întâi tiran.

Mişcările lui erau, toate, ale unui saltimbanc. Ţi se părea că vezi o marionetă trasă când de cap, când de picioare. Totul, în discursurile şi în gesturile sale, era frânt, destrămat. Pentru că nimic nu-i ieşea din suflet, totul îi venea din cap, totul era artificial.

Marat nu iubea pe nimeni, iar în virtute nu credea; nu se iubea decât pe sine. Nu mi-a lăudat niciodată vreun scriitor. Ai fi zis că toate talentele, tot geniul s-au concentrat în el. Se credea, cu toată seriozitatea, singurul capabil să guverneze Franţa, ceea ce a şi spus câtorva prieteni. Obligat să meargă în dâra lui Robespierre şi a lui Danton şi să susţină partidul care îl proteja, avea pentru şefii săi cel mai adânc dispreţ.

Am spus că era îndrăzneţ şi totuşi nu era viteaz; nu avea nici curajul unui spadasin, nici acela al unui filozof. Deşi a vrut într-o zi să se bată în duel cu fizicianul Charles, pentru că nu dovedise destul respect pentru experienţele sale, deşi, cu alt prilej, la Convenţie, a ameninţat că-şi zboară creierii la picioarele tribunei cu un pistol care nu era încărcat, deşi, în fine, vorbea mereu de sânge şi sfida pământul întreg, n-am luat niciodată în serios fanfaronadele sale. Îl văzusem prea de aproape, era violent, dar nu era curajos. Sub despotism se temea de bastilii şi a continuat să-i fie frică de puşcării şi sub regimul libertăţii. O să citez două întâmplări care îi vor vădi în această privinţă caracterul. În 1780, Marat concurase la premiul înfiinţat de Societatea economică din Berna, în problema reformării legilor criminale. Societatea

sus-numită amâna în fiecare an să-şi pronunţe verdictul. În 1782, am anunţat apariţia *Bibliotecii legilor criminale,* în zece volume. Marat m-a rugat să inserez acolo memoriul pe care îl adresase Societăţii. Textul acesta conţinea nişte îndrăzneli care ar fi nemulţumit de bună seamă guvernământul. L-am întrebat pe Marat dacă voia să-i apară numele: „Nici gând-mi-a răspuns – Bastilia e aici, la un pas, şi n-am deloc chef să merg acolo.” Şi astfel m-a lăsat să înfrunt riscul singur, cu numele meu în fruntea acestei culegeri.

L-am întâlnit într-o zi la Tuileries, în 1786 sau 1787. Nu-l văzusem de multă vreme. Am stat de vorbă despre lucrările sale. L-am întrebat de ce se încăpăţâna să se ocupe de fizică, în timp ce avea împotriva lui toate academiile şi pe toţi fizicienii; l-am îndemnat să se consacre politicii. „Este vremea — îi spuneam — să ne gândim la răsturnarea despotismului; uneşte-ţi eforturile cu ale mele, cu cele ale oamenilor de bine care au jurat că îl vor zdrobi, este o întreprindere care te va acoperi de glorie.” Marat mi-a răspuns că prefera să-şi continue în linişte experienţele, pentru că fizica nu te ducea la Bastilia, şi m-a făcut să înţeleg foarte bine că poporul francez nu era nici destul de copt, nici destul de curajos pentru a face faţă unei revoluţii.

Când Bastilia a fost dărâmată, Marat a încetat să se mai teamă şi a ieşit din bârlog; ba chiar, la vreo două-trei luni după aceea, a pretins că are toate onorurile acestui eveniment glorios; şi, născocind nu ştiu ce istorie cu un colonel de dragoni pe care îl arestase pe Pont-Neuf, a stăruit să i-l public în *Patriotul francez.* Numai că se înălţa în slavă într-un mod atât de extravagant încât nu m-am putut hotărî să-i fac acest serviciu. Am şters elogiile, am imprimat faptul; chiar astfel modificat, articolul rămânea destul de neverosimil.

…În această relatare, din care am eliminat comparaţii ca aceea cu Horatius Codes „stăvilind, ca Marat, o întreagă armată pe un pod”; „chipul neînfricat al lui Marat îi făcea pe husari şi pe dragoni să pălească, aşa cum altă dată geniul său pentru fizică făcuse să pălească Academia”, mai

rămânea desigur pentru Marat încă destulă onoare. Am vrut din toată inima ca această complezenţă a mea să-l pună în valoare; dar nu voiam ca ea să ne facă ridicoli şi pe unul, şi pe celălalt. Marat nu mi-a iertat niciodată pudoarea acestor tăieturi.

Pierzând speranţa de a găsi jurnalişti adulatori, a înfiinţat el însuşi un ziar. L-am anunţat cu elogii, pentru a-i atrage abonaţi. Făcându-i acest serviciu, pe care de altfel nu l-am refuzat nici unuia dintre confraţii mei, mă gândeam că sunt de folos publicului. Doamne, ce groaznică greşeală am făcut! Citind câteva dintre numerele sale am rămas năucit! Oare cum putea un autor care se respectă să se coboare până la un ton atât de josnic, atât de scandalos, atât de atroce? Recunosc că îl socoteam pe Marat scriitor mediocru, logician incoerent, incredul în morală, ambiţios şi duşman al oricărui talent; dar nu-l credeam în stare să violeze toate principiile, toate legile, mergând până la a-i calomnia pe oamenii cei mai onorabili, până la a incita la masacru şi la jaf. Mă opresc aici şi închei cu acest gând: orice rău mi-ar fi făcut Marat, îl iert; dar n-o să-l iert niciodată că a corupt morala poporului şi că i-a stârnit gustul pentru sânge.

Brissot, *Mémoires*
Paris, Firmin-Didot, 1877,
pp. 173-187.

BEUGNOT
1761-1835

DOAMNA ROLAND

Sosirea ei la Conciergerie era un eveniment, şi mi s-a trezit atunci curiozitatea de a o cunoaşte pe această femeie, care, obscură cu cincisprezece luni în urmă, avea să obţină într-un răstimp atât de scurt numeroşi prieteni, duşmani şi mai numeroşi, un rang foarte înalt, o mare celebritate, închisoarea şi moartea. Doamna Roland avea între treizeci şi cinci şi patruzeci de ani. Avea un chip nu de o frumuseţe canonică, ci extrem de plăcut, un păr blond frumos, ochii albaştri şi larg deschişi. Talia ei avea o linie graţioasă, iar mâinile îi erau de o formă desăvârşită. Avea o privire expresivă; şi, chiar când stătea liniştită, figura ei avea ceva nobil şi insinuant. N-avea nevoie să vorbească pentru a-ţi da seama că este inteligentă; dar nicio femeie nu vorbea cu atâta puritate, graţie şi eleganţă. Obişnuinţei de a vorbi curent în italieneşte îi datora talentul de a da francezei un ritm, o cadenţă cu adevărat noi. Şi mai sublinia armonia glasului ei prin gesturi pline de nobleţe şi de adevăr, prin expresia ochilor, care se însufleţeau în timp ce vorbea. Ascultând-o, în fiecare zi simţeam un farmec nou, mai puţin prin ceea ce spunea cât prin magia felului ei de a vorbi. Ea adăuga, la înzestrările acestea, şi aşa destul de rare, mult spirit natural, cunoştinţe întinse de literatură şi de economie politică. Aşa am văzut-o eu pe Doamna Roland, şi voi mărturisi că o vedeam prevenit în sens defavorabil.

Din câte spunea ea, dobândise gustul său, pentru a-i folosi cuvintele, pasiunea libertăţii, citindu-i pe marii autori ai Antichităţii. Acolo, în scrierile lor, văzuse ea omenirea ajunsă la un grad de elevaţie la care a râvnit încă de când era foarte tânără. Cato cel Bătrân era eroul ei preferat, şi probabil din respect pentru acest ultim mare reprezentant al libertăţii romane l-a determinat pe soţul ei să-i adopte asprimea şi costumul. Nu mi-e greu să cred că pasiunea Doamnei Roland pentru libertate provenea în parte dintr-o

sursă atât de pură; totuşi, când o transportai din istoria antică în istoria modernă, îţi dădeai seama că felul în care vechiul guvernământ îi ignorase talentele, produse sub numele soţului ei, contribuise şi el cu ceva la pasiunea ei pentru cel nou. Ea nu-şi ascundea bucuria pe care i-o adusese numirea soţului ei, în două rânduri, ca ministru, şi punea atâta artă în a dovedi că în faimoasa ei scrisoare către Ludovic al XVI-lea nu se afla nici urmă de resentiment, încât orice observator judicios îşi dădea seama că demonstraţia ei dovedea tocmai contrariul.

De altfel, femeia aceasta cu idei vii, antrenată de minte mai departe decât ar fi mers la îndemnul inimii, punea în opiniile sale violenţa unei pasiuni; ţinea la toţi cei care le împărtăşeau şi îi detesta pe toţi ceilalţi. Din acest punct de vedere era de o nedreptate suverană. Nu recunoştea talent, cinste, virtute, idei luminate decât lui Roland şi admiratorilor acestuia; la toţi ceilalţi nu vedea decât josnicie, ignoranţă sau trădare. Ea a inspirat întregului partid această înfierbântare părtinitoare care a contribuit din plin să-i înstrăineze spiritele şi să suscite împotrivă-i uri. În multe rânduri i-am făcut reproşuri în această privinţă Doamnei Roland, şi subiectul stârnea între noi discuţii destul de aprinse. Îmi amintesc printre altele de o zi când vorbeam despre Ludovic al XVI-lea; ea îi sfâşia amintirea cu înverşunare. Eu îi aminteam de respectul pe care se cuvine să-l arătăm nefericirii; eu consideram că omul căruia nu voia să-i facă nicio concesie dovedise totuşi, în culmea nenorocirii, un curaj destul de înalt, şi că s-a dus spre moarte cu o măreţie de suflet adevărată: „Nimic de zis – mi-a replicat ea – s-a purtat destul de frumos pe eşafod; dar nu trebuie să-i facem un merit din asta: de copii, regii sunt crescuţi pentru a şti cum să se poarte la ceremonii.” Ironie extrem de crudă care are mai degrabă izul de corupţie al vechiului regim decât sinceritatea şi omenia republicană.

Iubirea de sine era mobilul care a ridicat-o pe femeia aceasta până unde am văzut; o frământa fără încetare şi nici n-o ascundea. Cu riscul de a-l coborî pe soţul ei la rolul unui automat şi de a nu-i lăsa ca proprie decât îndoielnica lui

virtute, Doamna Roland îşi atribuia pe faţă partea cea mai bună a producţiei literare a acestui om, precum şi toată gloria lui politică, îi lipsea pe ceilalţi de plăcerea de a o omagia, luându-le-o înainte. Nimic nu i se părea mai firesc şi, din acest punct de vedere, se credea urmaşa celor mai ilustre personaje ale Antichităţii. Nu voia să vadă că era tot atâta diferenţă între soţia lui Roland şi consulul roman câtă era între Brutus al Tribunalului revoluţionar şi cel de pe Capitoliu.

Toată vremea cuprinsă de avântul de a-i transforma pe francezi în greci sau în romani, nu voia cu niciun preţ să recunoască absurditatea sistemului ei, pe care îl apăra cu o căldură pe măsura graţiei sale şi, de câte ori această femeie mă uimea prin frumuseţea gândurilor şi elevaţia cuvintelor ei, n-o mai puteam recunoaşte pe cea care, cum mărturisea chiar ea, frecventa tribunele iacobinilor şi se mânjea în tina Societăţilor frăţeşti.

Separaţi-o pe Doamna Roland de revoluţie, ea nu mai pare a fi aceeaşi. Nimeni nu definea mai bine decât ea datoriile de soţie şi de mamă şi nu demonstra mai elocvent că o femeie nu-şi putea găsi fericirea decât în îndeplinirea acestor datorii sacre. Tabloul bucuriilor casnice căpăta în vorba ei o tentă fermecătoare şi blândă; când vorbea de fiica şi de soţul ei, îi curgeau lacrimi: femeia de partid dispăruse; regăseai o femeie sensibilă şi tandră, care celebra virtutea în stilul lui Fenelon. N-am cunoscut-o destul de bine pe Doamna Roland, prin urmare nu ştiu dacă îndreptăţea în practică sublimitatea teoriilor sale. Îmi spunea, vorbindu-mi despre unirea dintre inimile virtuoase, lăudând energia pe care o inspiră: „Răceala francezilor mă uimeşte. Dacă aş fi fost liberă şi dacă soţul meu ar fi fost dus la moarte, m-aş fi străpuns cu pumnalul la picioarele eşafodului; şi sunt convinsă că, atunci când Roland va afla de moartea mea, îşi va străpunge inima.” Nu se înşela.

Sunt dator să adaug în favoarea ei că, până şi în fundul temniţei, îşi crease un domeniu al ei, foarte onorabil. Erau aruncate pe aceleaşi paie, şi după aceleaşi lacăte, fără deosebire, ducesa de Grammont şi o hoaţă de batiste,

Doamna Roland şi o femeie de stradă, o călugăriţă cucernică şi o recidivistă de la Salpêtrière. Amestecătura aceasta era crudă pentru femeile de rang înalt, expuse astfel la spectacolul zilnic al unor scene dezgustătoare sau oribile. Eram treziţi în fiecare noapte de strigătele nefericitelor care se sfâşiau între ele. Camera unde locuia Doamna Roland devenise, în miezul acestui infern, un azil al păcii. Când cobora în curte, prezenţa ei instaura ordinea, iar aceste femei, asupra cărora nicio putere cunoscută nu mai avea nicio forţă, se purtau cu reţinere, de teamă să nu-i displacă. Ea împărţea ajutoare băneşti celor mai amărâte dintre ele şi, tuturor, sfaturi, consolări şi speranţe. Mergea înconjurată de femeile acestea, care se înghesuiau în jurul ei ca în preajma unei divinităţi tutelare; cu totul deosebită de curtezana aceea josnică, oprobriul lui Ludovic al XV-lea şi al veacului său, de acea du Barry, care se găsea atunci în aceeaşi incintă, şi pe care o tratau cu o energică egalitate, deşi îşi păstrase până aici minele lubrice şi tonul trufaş al unei târfe regeşti.

În ziua în care Doamna Roland urma să apară la tribunal, Clavieres m-a însărcinat cu un comision pentru ea. Eu încercam să-l refuz; Clavieres a insistat, arătându-mi că o întrevedere între ea şi el într-un asemenea moment putea să le dăuneze amândurora. Am cedat; am pândit momentul când urma să iasă din camera ei şi m-am alăturat ei în timp ce trecea. Ea aştepta la gratiile porţii să fie chemată. Era îmbrăcată cu o anumită căutare; avea pe ea o rochie de stil englezesc din muselină albă, împodobită cu dantelă de mătase şi încinsă cu o centură de velur negru. Coafura îi era îngrijită; purta o bonetă-pălărie de o simplitate elegantă, şi părul ei frumos îi plutea pe umeri. Figura mi s-a părut că îi este mai însufleţită decât de obicei; obrajii aveau o culoare încântătoare, şi mergea cu surâsul pe buze. Cu o mână îşi susţinea trena rochiei, iar pe cealaltă o abandonase unei gloate de femei care se buluceau să i-o sărute. Cele care ştiau mai bine ce soartă o aşteaptă hohoteau de plâns în jurul ei şi o recomandau Providenţei. Nimic nu poate evoca acest tablou: trebuie să fi fost văzut. Doamna Roland

răspundea fiecăreia cu o caldă afecţiune; nu le făgăduia întoarcerea ei; nici nu le spunea că merge la moarte; ultimele cuvinte pe care le adresa erau de fiecare dată recomandări mişcătoare. Le îmbia să fie paşnice, să aibă curaj şi speranţă, să exercite acele virtuţi care sunt potrivite cu nenorocirea. Un bătrân temnicer cu numele de Fontenay, a cărui inimă bună rezistase la treizeci de ani de asemenea crudă meserie, a venit să-i deschidă gratiile plângând. Eu m-am achitat în trecere de comisionul lui Clavières; mi-a răspuns scurt, pe un ton ferm. Tocmai începea o frază, când doi paznici din interior au chemat-o pentru a merge la tribunal. La acest strigăt, teribil pentru oricine în afară de ea, s-a oprit şi mi-a spus: „Rămas bun, domnule, să facem pace, e vremea.” Ridicând ochii spre mine, a văzut că abia îmi ţineam plânsul, şi că eram pradă unei emoţii violente; a părut mişcată, dar n-a mai adăugat decât cuvântul „Curaj!”

Comte Beugnot, *Mémoires,*
Paris, E. Dentu, 1889,
pp. 160-164.

DUCELE DE LÉVIS
1764-1830

DOAMNA DE MONTESSON

Niciodată vreo căsătorie nu s-a bucurat de mai multă publicitate decât aceea, secretă, a Doamnei de Montesson cu ducele de Orléans; însă, cum regele n-a consimţit s-o lase să-şi ia rangul de prinţesă, ea s-a trezit într-o poziţie intermediară care o expunea câteodată ridicolului şi invidiei. Printr-o conduită abilă şi stăruitoare, a izbutit să le dezarmeze pe amândouă. Afabilă cu inferiorii, de o politeţe nobilă şi nuanţată cu persoanele sus-puse, respectuoasă fără să fie slugarnică faţă de prinţi, îndatoritoare cu toţi, şi-a dobândit totodată bunăvoinţă şi consideraţie. Să fi fost prea umilă, ar fi fost dispreţuită; arogantă, ar fi fost detestată; în sfârşit, nişte aere de prinţesă ar fi părut la fel de deplasate ca manierele libere ale unei metrese. Poziţia unei soţii fără titlu era greu de dobândit şi greu de păstrat; ea a scos-o cumva la capăt.

Doamna de Montesson nu avea totuşi înzestrări spirituale superioare; natura i-a făcut însă daruri mai preţioase, o judecată sănătoasă, răbdare şi chibzuinţă. Acestea i-au fost călăuzele în cariera lungă şi grea pe care a avut-o de străbătut şi, când şi-a atins ţelul, tot bunei sale judecăţi i-a datorat faptul de a se putea bucura de avantajele poziţiei sale în toată plenitudinea lor. Casa ei se înfăţişa cu o splendoare fără fast, temperată de o eleganţă care te împacă uşor cu luxul; compania ei era o şcoală de bun-gust şi de politeţe. Deşi era o iubitoare a literelor, pe care chiar le cultiva, nu avea mania de a străluci în privinţa aceasta, iar tonul ei era simplu şi fără pretenţie. La oraş sau la ţară, cine se afla printre oaspeţii ei se bucura de toate agrementele bogăţiei şi de diferitele plăceri pe care le poate procura, fără să sufere de saţietatea care însoţeşte risipa; căci o cercetare activă şi interesată a invenţiilor noi şi aplicarea mai mult sau mai puţin ingenioasă a progreselor pe care le aduc comodităţilor ştiinţei meşteşugurile şi chiar ştiinţele,

interesau spiritul şi plăceau nestatorniciei.

Iată, aşadar, cum Doamna de Montesson, satisfăcându-i gusturile, folosea imensele venituri ale prinţului care o iubea într-un chip pe cât de agreabil, pe atât de folositor societăţii. Favorizând, încurajând perfecţionările şi îmbunătăţirile de toate felurile, cei bogaţi procură o activitate mereu înnoită fabricilor şi acelei mulţimi de artişti pe care luxul îi foloseşte în marile capitale. Moravurile, în vremea aceea, nu erau prielnice prosperităţii acestui fel de relaţii care fac să trăiască, la Paris şi la Lyon, mii de muncitori de amândouă sexele. Traiul lesnicios şi libertatea, pătrunzând în cercurile sociale, au adus cu ele simplitatea care le întovărăşeşte întotdeauna; fastul în materie de mobilier şi îmbrăcăminte erau înlocuite prin eleganţă; formele consacrate de obiceiurile străvechi: rochiile cu partea de jos amplă, pusă pe sârme, costumele fastuoase erau proscrise; Curtea însăşi dăduse sau mai degrabă urmase un exemplu fatal pentru industria naţională, şi doar în zilele de ceremonie se mai vedeau unele urme din fastul care, odinioară, înconjura tronul clipă de clipă. Singurul lucru care mai dădea o activitate manufacturilor era vivacitatea modei, care făcea să se schimbe mereu câte ceva.

Poate aceste regrete pe care le am pentru lux îmi vor fi reproşate; mi se va spune, potrivit vorbei de demult, că luxul este răufăcător, că este ruina imperiilor. — Dar, dacă aţi luat-o pe un drum atât de frumos, de ce să vă opriţi? Orice mare adunare de oameni produce în mod necesar corupţia şi viciul: unde sunt mulţimi de oameni, virtutea se corupe ca aerul pe care îl respirăm. Concluzia: să nu mai fie oraşe, şi mai ales oraşe de cinci sau şase sute de mii de suflete; să le părăsim şi să ne întoarcem pe câmpuri, sau, şi mai bine, în păduri, să mâncăm ghindă, ca strămunii noştri. Ca să vorbim serios, în starea în care este astăzi Europa, când toate popoarele se apasă unele pe altele ca părţile constitutive ale aceluiaşi fluid, trebuie neapărat să ne gândim la balanţa comerţului, să încercăm să vindem mult vecinilor noştri pentru a putea să cumpărăm mult, să stârnim dorinţele lor pentru produse de bună calitate şi solide... Dar bag de

seamă că mă rătăcesc în domeniul vast şi cam arid al economiei politice. Dacă această digresiune, spre care am alunecat pe nesimţite vorbind de înnoirile modei şi de frivolităţi, nu va părea prea nelalocul ei, aceasta va fi dovada că moravurile sunt un întreg în care totul depinde de totul. Să ne întoarcem la cea care este subiectul acestui articol. Spuneam, aşadar, că Doamna de Montesson ţinea o casă excelentă, unde reunea agrementele societăţii cu cele ale unui lux ingenios. Lucrul era cu atât mai preţios cu cât casele deschise, altădată atât de numeroase la Paris, erau aproape toate închise; ambasadorii nu mai aveau şi, printre francezi, nu mai puteau fi menţionate decât dineurile mareşalului de Biron şi supeurile de vineri ale Doamnei de La Vallière. Aceste mari adunări, de obicei cu mult mai puţin agreabile decât reuniunile particulare, unde te bucuri, cu toate îmbierile lor, de farmecele intimităţii, sunt necesare într-o capitală; ele dau persoanelor de rang înalt prilejuri de apropiere şi păstrează între marile familii legături de bunăvoinţă şi mijloace comode de a forma alianţe matrimoniale; ele au şi avantajul de a concentra, ca în nişte temple, cultul politeţii nobile şi de a întreţine uniformitatea în manierele clasei înalte; cu acelaşi scop au fost instituite academiile, pentru a menţine puritatea limbii.

Cei cărora le plac comparaţiile (şi nu sunt puţini) au comparat-o pe Doamna de Montesson cu Doamna de Maintenon. Dibăcia, manevrele şi răbdarea pe care le-au pus amândouă în joc pentru a fixa, la o vârstă când nu mai faci cuceriri, nişte principi până atunci foarte nestatornici; căsătoria secretă cu numele, dar de fapt publică, care a fost răsplata iscusitelor lor stăruinţe, iată incontestabile puncte de asemănare; comparaţia nu se extinde însă dincolo de poziţii. Când ne referim la persoane, nu mai găsim decât contraste. Într-adevăr, este cu neputinţă să-l compari pe Ludovic al XIV-lea, atât de impozant, şi care, independent de rangul său suprem, imprima un caracter de grandoare celor mai neînsemnate acte ale sale, cu acela dintre strănepoţii lui care nu era remarcabil decât prin bonomia şi cordialitatea sa. Nu semăna cu marele monarh nici măcar aşa cum un

pitic poate avea trăsăturile unui uriaş; căci, în locul formelor atât de pline de demnitate, în locul taliei nobile şi înalte ale lui Ludovic cel Mare, acesta avea nişte maniere la fel de joviale ca şi persoana sa şi, fără să fie mărginit, spiritul lui era lipsit de orice distincţie. Cât despre Doamna de Montesson, dacă o comparăm cu Doamna de Maintenon, aveau în comun inferioritatea spiritului, a frumuseţii şi chiar a taliei. Ar fi avut mai curând oarecare asemănare de caracter cu femeia care a guvernat Franţa sub Ludovic al XV-lea, cu marchiza de Pompadour. Amândouă erau înzestrate cu blândeţe şi graţie, cu bunătate, cu o judecată destul de sănătoasă, cu dragostea pentru litere şi pentru arte, însă nu ştiau să vadă departe, iar spiritul lor se îngustase datorită faptului că se dedaseră la manevre şi la uneltiri. Asta nu te împiedică să-ţi gospodăreşti bine casa. Astfel că Doamna de Montesson, care n-a avut influenţă decât în viaţa privată, s-a făcut iubită şi respectată, în timp ce marchiza şi-a atras indignarea întregii naţiuni, care a pus insuccesele noastre pe seama sfaturilor ei funeste sau mai degrabă a greşitelor sale alegeri. Putem oare presupune în mod rezonabil că, în asemenea împrejurare, Doamna de Montesson, cu caracterul pe care i l-am zugrăvit, ar fi guvernat mai bine? Nu, nu încape îndoială.

Nu ştiu care să fie cauza, dar numai la alte naţiuni găsim femei totodată abile şi puternice care ştiu să poarte o coroană şi să-i egaleze pe regii cei mai mari; aşa au fost, în Nord, Elisabeta a Angliei, Margareta de Valdemar şi Ecaterina a II-a; la Viena – Maria Tereza. În schimb, franţuzoaicele ştiu să se facă iubite mai bine decât oricare femeie din lume; iar a plăcea înseamnă a domni.

Doamna de Montesson este autoarea mai multor piese de teatru care au fost toate reprezentate acasă la Domnul duce de Orléans, şi adesea atât el cât şi ea s-au numărat printre actori. Aceste piese aveau, cum e uşor de aşteptat, un succes fără greş. Spectatorii nu aveau nevoie de cine ştie ce politeţe pentru a le aplauda, pentru că ele nu erau tocmai rele, şi totuşi de ceva politeţe era trebuinţă, pentru că ele nu erau nici de tot bune; se remarca la ele mai mult tâlc decât vervă,

mai multă pricepere decât talent; nici urmă de ceva şocant sau ridicol, dar nimic care să iasă în relief, nicio formulare memorabilă, niciun cuvânt cu sare. Deznodământul venea la capătul a cinci acte, aşa cum le vine moartea bătrânilor, pentru că toate au un sfârşit...

Duc de Lévis, *Souvenirs et portraits,*
Paris, Firmin-Didot,
1857, pp. 399-403.

DOAMNA VIGÉE LE BRUN
1755-1842

DOMNUL LE PELLETTER DE MORFONTAINE

Domnul Le Pelletier de Morfontaine, care a fost multă vreme staroste al negustorilor sub Ludovic al XVI-lea, avea inteligenţă, cultură, francheţe, un ton fără cusur, şi totuşi n-am cunoscut pe nimeni mai împovărat de ridicol decât el.

Era destul de înalt, foarte slab. La vreo cincizeci şi cinci de ani câţi avea când l-am cunoscut, chipul lui era palid şi veşted; ca să-şi mai însufleţească tenul, îşi punea un strat gros de pudră roşie pe obraji, până şi pe nas. Lucrul era evident, şi el nu-l tăgăduia, spunându-ne că, dacă nu s-ar farda, ne-am speria de el. Această faţă, deja destul de comică, era înconjurată de o coafură atât de stranie încât, atunci când l-am văzut pentru întâia oară, am izbucnit în râs. Era o imensă perucă fiscală al cărei moţ se înălţa ca o căpăţână de zahăr garnisit cu nişte bucle lungi, pudrate cu alb, care îi cădeau pe umeri. Asta nu este tot. Domnul Le Pelletier avea nişte infirmităţi nefaste care nu se datorau vârstei, ci unei naturi nefericite: era obligat să ţină tot timpul în gură pastile bine mirositoare şi să se ferească de a vorbi prea aproape de cineva. Se spăla pe picioare de mai multe ori pe zi, se spăla chiar şi noaptea şi purta tot timpul câte două perechi de pantofi cu talpă dublă. Cu toate aceste precauţiuni, era imposibil să şezi alături de el într-o trăsură închisă; am avut o dată de îndurat acest chin, ca şi cumnata mea, revenind de la Morfontaine. Ei bine, aşa cum îl înfăţişez, Domnul Le Pelletier avea cele mai mari pretenţii în ce le privea pe femei şi nu credea că, pentru ele, se găseşte pe lume om mai primejdios decât el. Nu ostenea povestindu-şi iubirile, succesele, cuceririle, ceea ce stârnea nu puţin râs.

Cavalerul de Coigny mi-a povestit că, ducându-se într-o dimineaţă să-l vadă pe Domnul Le Pelletier, l-a găsit pe un şezlong, lângă o masă plină de sticluţe, de medicamente, de săculeţe etc. şi atât de palid, pentru că încă nu se fardase cu

roşu, încât, intrând în camera lui, Domnul de Coigny l-a crezut pe moarte. „O, dragul meu cavaler – spuse de îndată –, ce mult mă bucur să vă văd! Aştept de la dumneavoastră sfaturi bune într-o chestiune care mă preocupă mult. Trebuie să ştiţi că tocmai mi-am rupt toate legăturile; sunt liber, absolut liber, iar dumneavoastră, care le cunoaşteţi pe cele mai frumoase femei de la Curte, o să-mi spuneţi căreia din ele să-i adresez solicitudinea mea.” Cavalerul de Coigny era poate, din toată societatea noastră, cel care se amuza cel mai mult de ridicolul Domnului Le Pelletier; uşor de văzut cât a profitat de prilejul care i se oferea acum. S-a apucat să treacă în revistă cu el pe femeile cele mai remarcabile prin frumuseţea lor; numai că Domnul Le Pelletier îi găsea fiecăreia câte un cusur care o îndepărta. Scena a durat multă vreme: „Ei bine, dragul meu domn – spuse în sfârşit cavalerul izbucnind în râs –, dacă sunteţi atât de dificil, vă sfătuiesc să-l imitaţi pe frumosul Narcis şi să vă îndrăgostiţi de dumneavoastră înşivă.”

Podul din Piaţa Ludovic al XV-lea a fost clădit pe vremea când Domnul Le Pelletier de Morfontaine era în funcţie şi, cu acest prilej, regele i-a acordat Cordonul Albastru, care nu putea fi dobândit decât prin rang atunci când cineva nu făcea parte din înalta nobilime.

Acest Cordon Albastru i-a sucit în aşa hal minţile încât îl purta mereu; sunt ispitită să cred că şi-l punea dis-de-dimineaţă, pe halat. Într-un rând l-am zărit căţărându-se pe stâncile care mărginesc lacul de la Morfontaine, îmbrăcat cum îi era obiceiul, ca şi când stătea să plece la Versailles. De jos, pe unde mă plimbam, cufundată în reveriile mele câmpeneşti, i-am strigat că, în mijlocul acestei atât de frumoase naturi, Cordonul său Albastru era cu totul ridicol. Nu mi-a luat în nume de rău nicio clipă că l-am făcut să-şi simtă cusurul; pentru că, la urmă de tot, trebuie spus că bietul Domn Le Pelletier era omul cel mai bun din lume.

Mme Vigée Le Brun,
Souvenirs,
Paris, Charpentier, 1869,

t. II. pp. 309-312.

CONTELE D’ESPINCHAL

Iată un om ale cărui treburi, plăceri, într-un cuvânt a cărui întreagă existenţă se mărginea la a şti, zi de zi, tot ce se petrecea în Paris. Contele d’Espinchal era întotdeauna primul care afla de o căsătorie, de o intrigă amoroasă, de un deces, de acceptarea sau de respingerea unei piese de teatru etc; în atare măsură încât, dacă aveai nevoie de o informaţie oarecare asupra a orice-ar fi fost pe lume, îţi spuneai de îndată: trebuie să-l întreb pe d’Espinchal. E lesne de închipuit că, pentru a fi atât de bine informat, era nevoie să cunoască o mulţime de lume, astfel că nu putea merge pe stradă fără să salute la fiecare pas oameni de toată seama, de la marele senior până la băiatul de teatru, de la ducesă până la fetele uşuratice sau întreţinute.

În plus, contele d’Espinchal se ducea peste tot. Puteai fi sigur că, măcar pentru o clipă, îl vei vedea, dimineţile, la locurile de promenadă, la cursele de cai, la expoziţii şi, serile, la două sau trei spectacole. Nu mi-am putut niciodată da seama când se odihnea şi chiar când dormea; pentru că aproape toate nopţile şi le petrecea pe la baluri.

La Operă, precum şi la Comedia Franceză, ştia exact cui aparţinea fiecare lojă. E drept că pe vremea aceea cele mai multe erau închiriate cu anul. Îl puteai vedea intrând la şir în ele pentru a zăbovi câteva minute în fiecare; prea multe treburi îl aşteptau din toate părţile ca să-şi îngăduie vizite lungi. Stătea pretutindeni tocmai timpul cât să afle câteva noutăţi.

Din fericire, contele d’Espinchal nu era rău din fire, altfel ar fi putut strica multe case, rupe multe legături de dragoste sau de prietenie, cu un cuvânt ar fi putut dăuna multora. Nici măcar nu era foarte flecar şi ştia să tacă în faţa celor implicaţi în misterele nenumărate pe care izbutea să le dezvăluie. Ca să fie mulţumit îi ajungea să fie la curent cu absolut tot ce se petrecea la Paris şi la Versailles; doar că,

pentru a atinge acest ţel, nu neglija nimic, şi nu încape îndoială că ştia mai multe decât locotenentul de poliţie.

O asemenea manie este atât de bizară încât, pentru a o face crezută, voi povesti un fapt pe care, la vremea lui, l-a ştiut tot Parisul. Într-o zi, sau mai degrabă într-o noapte, contele d'Espinchal se găsea la balul Operei. Pe vremea aceea, balul Operei nu era ceea ce a devenit acum; îl frecventa şi lumea bună, iar femeile cele mai respectabile ale Curţii şi ale oraşului nu-şi refuzau plăcerea de a se duce acolo, mascate până-n dinţi, cum se spunea; numai că pentru Domnul d'Espinchal măştile nu ascundeau nimic; recunoştea pe oricine la prima vedere: toate dominourile fugeau de el ca de ciumă. Se plimba prin sală când a observat pe cineva pe *care nu-l cunoştea,* şi care tot mergea grăbit de ici-colo, palid, buimăcit, apropiindu-se de toate femeile în domino albastru, apoi îndepărtându-se cu un aer deznădăjduit. Contele nu ezită să-l abordeze şi îi spune cu solicitudine: „Domnule, mi se pare că aveţi un necaz. Aş fi încântat dacă v-aş putea fi de folos." „Vai, domnule, sunt cel mai nefericit dintre oameni. Închipuiţi-vă, azi-dimineaţă am sosit de la Orléans cu soţia mea, care a dorit cu orice preţ s-o duc la balul Operei. În această mulţime, am pierdut-o, şi mititica de ea nu ştie numele casei şi nici măcar numele străzii unde ne aflăm aici, la Paris!" „Liniştiţi-vă, liniştiţi-vă – i-a spus contele d'Espinchal – vă voi călăuzi până la ea. Soţia dumneavoastră se află aşezată în foaier, la a doua fereastră." Era chiar doamna, într-adevăr. Soţul, în culmea bucuriei, nu mai ştie cum să mulţumească: „Totuşi cum se face, domnule, că v-aţi dat seama?..." „Nimic mai simplu – i-a răspuns contele d'Espinchal –, doamna era singura femeie din tot balul pe care n-o cunoşteam, chiar mă gândisem că trebuie să fi venit foarte de curând din provincie."

Când m-am înapoiat la Paris, sub Consulat, l-am revăzut pe contele d'Espinchal: „Ei bine – i-am spus –, mă tem că sunteţi dezorientat rău de tot; nu mai cunoaşteţi pe nimeni din lojile Operei şi ale Comediei Franceze." Drept orice alt răspuns, a ridicat ochii la cer. A murit curând după aceea, fără îndoială de urât; căci bătrân de tot nu era. Se dă drept

fapt sigur că, înainte de a muri, a ars o cantitate enormă de însemnări pe care obişnuia să le scrie în fiecare seară. Într-adevăr, am auzit vorbind despre însemnările acestea pe mai multe persoane care păreau înspăimântate de existenţa lor. Neîndoielnic este că ar fi putut oferi materia unei scrieri foarte picante, dar totodată, nu încape îndoială, din cale-afară de scandaloasă.

Mme Vigée Le Brun,
Souvenirs,
Paris, Charpentier, 1869,
t. II, pp. 274-277.

TALLEYRAND
1754-1838
SIEYÈS

Nimeni nu are un spirit mai viguros decât Sieyès; inima îi e rece, iar sufletul nevolnic; inflexibilitatea o are doar în cap. Poate să fie neomenos, pentru că orgoliul îl împiedică să dea înapoi, iar frica îl ţine în mrejele crimei. Nu profesează egalitatea din dragoste de oameni, ci dintr-o ură violentă împotriva puterii celorlalţi. Şi totuşi, nu se poate spune că exercitarea puterii îi convine, pentru că nu s-ar simţi în largul său în fruntea nici unui guvern, dar ar dori să-i fie inspiratorul, şi anume unicul inspirator. Acaparator, dominant, nu se constrânge la o acţiune continuă şi regulată; dispreţuind ceea ce e gata ştiut, vrea să străbată mai departe. Orice piedică îl revoltă, dispreţuieşte orice tranzacţie. Ceea ce el numeşte principiu este în mâinile sale un sceptru de bronz care nu ţine seamă nici de imperfecţiunile naturii, nici de slăbiciunile omeneşti. Cât despre sensibilitate, ignoră în aceeaşi măsură atât virtuţile cât şi slăbiciunile pe care le poate inspira. O dată ce a hotărât ceva, niciun sentiment nu-l poate opri. În ochii lui, oamenii simt nişte piese de şah de mişcat pe o tablă; îi ocupă mintea, dar nu spun nimic inimii lui. Când redactează o constituţie, el tratează ţara căreia îi este destinată ca pe o suprafaţă ai cărei locuitori sunt nişte abstracţiuni.

Singurul sentiment care exercită cu adevărat o influenţă asupra lui Sieyès este frica. În timpul Convenţiei, se temea de moarte; de atunci încoace, îl stăpâneşte frica de răzbunările Casei de Bourbon.

Sieyès este normal în moravuri, metodic în conduită, tenebros în felul său de a fi. Viaţa lui privată nu are nimic remarcabil din punct de vedere filozofic. Nu e lipsit de oarecare căutare în gusturile sale, este dificil în privinţa serviciului, a locuinţei, a mobilierului. Nu este lacom, dar nu

are un suflet destul de elevat pentru a dispreţui averea; nici măcar orgoliul lui n-a fost destul de puternic pentru a evita ca reputaţia lui politică să fie umbrită din acest punct de vedere. Spiritul lui nu este abil; nu discută, pentru că nu ştie decât să ordone. Nu ştie să stea de vorbă; nu doreşte să convingă, vrea doar să-şi impună voinţa. Dispoziţia lui este posomorâtă; e posibil să contribuie la aceasta un neajuns de la natură care îl opreşte să aibă relaţii cu femeile: totuşi nu consideră că e mai presus de el să glumească cu ele, şi atunci ajunge să aibă chiar un fel de graţie; poate surâde, este în stare de o zeflemea răutăcioasă, măsurată şi destul de picantă, dar nu va comite niciodată excesul de a fi cu adevărat amabil. Orgolios şi lipsit de curaj, este în chip necesar invidios şi bănuitor; prin urmare, nu are prieteni, dar este înconjurat de oameni supuşi şi fideli.

Sieyès poate fi îndrumător de opinie; şef de partid nu va fi niciodată. Spiritul lui este mai mult trufaş decât activ. E lipsit de supleţe; dacă nu i se face voia, stă îmbufnat în colţul lui, unde se consolează cu gândul că cei care îl văd aşa îl compătimesc. Nu are o fizionomie atrăgătoare; chipul lui are amprenta unui caracter dur şi meditativ. Privirea lui este o privire de sus, semeaţă şi nu se însufleţeşte decât atunci când zâmbeşte. Tenul pal, silueta lui fără forme precise, mersul lui lent şi neapăsat, în genere toată înfăţişarea lui pare comună atâta timp cât nu vorbeşte, şi nu încetează să mai fie aşa pentru că ar fi un bun vorbitor. Nu rosteşte decât cuvinte, însă fiecare cuvânt exprimă un gând şi dovedeşte reflecţie. Într-o conversaţie serioasă nu este niciodată captivant, dar impune.

Talleyrand, *Mémoires,*
Paris, Calmann-Lévy, 1891,
t.I, pp. 211-213.

DOAMNA DE STAËL
1766-1817

TALLEYRAND

Puţini oameni simt mai capabili decât el să conducă treburile acestei lumi, astfel încât mă mir că şi-a pierdut favoarea împăratului, pentru că, de când îl ştiu, a avut arta de a se adapta, cu o rară dibăcie, caracterului fiecărui om. Vorbeşte puţin, ceea ce îi înlesneşte să-şi calculeze cuvintele; cum nu se instruieşte decât conversând, nu-i place o discuţie în care, în materie de instrucţie solidă, ar trăda ceea ce îi lipseşte: şi nu-şi compensează această lipsă prin elocvenţă: este nevoie de un anume elan al sufletului pentru a fi elocvent, iar el este un om atât de stăpân pe sine încât n-ar fi în stare de spontaneitate nici dacă ar vrea. Nu are uşurinţă în exprimare, pentru că e nevoie să scrii cu uşurinţă ca să poţi vorbi bine, iar omul acesta, altfel atât de spiritual, nu este în stare să compună nici măcar una dintre paginile pe care le-a publicat sub numele său; în schimb, când vrea, are, în cele mai mici expresii ale sale, o graţie şi un bun-gust cu totul inimitabile. Când a avut nevoie, s-a slujit de spiritul tuturor: judecător excelent, critic plin de fineţe, dar de o rară sterilitate, el are nevoie de putere şi de avere nu numai pentru a-şi satisface gusturile, ci şi pentru a-şi pune spiritul în adevărata sa lumină, adică lăsând să-i cadă câteva cuvinte amare sau măgulitoare, după cum cer împrejurările, în mijlocul unor persoane care ştiu să ridice ceea ce lasă el să-i scape şi care îi servesc o nouă minge gata pregătită. Îşi dă mai multă osteneală cu aceia pe care vrea să-i captiveze; nu ştiu însă dacă în această situaţie este la fel de avantajat ca în cea pomenită de mine adineaori. L-am văzut, la Directorat, făcând imposibilul pentru a-şi da un aer cordial şi pentru a avea opinii tranşante; nu era în stare să inspire încredere nimănui, iar când se afla între oamenii din clasa şi din partidul popular, nu avea aerul unui mare senior travestit, ci al unui parvenit stângaci în materie de republicanism. Se afla mai mult în elementul său la curtea lui Bonaparte, şi nu

mă mir că graţia sa l-a captivat pe Bonaparte, chiar fără să-şi dea seama. Îl învăţa lumea Vechiului Regim, pe care Bonaparte n-o cunoştea şi pe care dorea s-o cunoască, pentru a încerca să-i dea dinastiei sale un lustru de vechime încă din prima zi.

De altfel, câtă vreme a fost nevoie de abilitate pentru a trata cu marile puteri, nu exista om mai folositor lui Bonaparte decât Domnul de Talleyrand. O faţă imperturbabilă, o tăcere de bronz când era cazul, o insolenţă foarte bine regizată când se ivea nevoia, şi maniere politicoase şi seducătoare când voia să-i facă să se simtă în largul lor pe cei necăjiţi că se înfuriaseră şi dornici să se potolească cât mai degrabă…

Mme de Staël,
Dix années d'exil,
Paris, Plon, 1904, pp. 15-18.

DOAMNA DE RÉMUSAT
1780-1821

TALLEYRAND

Nu încape nici cea mai mică îndoială că o funestă nepăsare faţă de deosebirea dintre bine şi rău a fost temeiul naturii Domnului de Talleyrand; trebuie totuşi să facem dreptatea de a recunoaşte că s-a ferit să erijeze în principiu orice formă de imoralitate. Ştie să preţuiască virtutea altora; îi aduce laude frumoase; o respectă şi nu caută vreodată s-o corupă prin vreun sistem vicios. S-ar părea chiar că găseşte un soi de plăcere contemplând-o. El nu are, ca Bonaparte, ideea funestă că virtutea nu este de găsit nicăieri, că nu este decât o viclenie sau o afectare mai mult. Pe Domnul de Talleyrand l-am auzit adesea omagiind acţiuni care erau o amară critică a acţiunilor sale; conversaţia lui nu este niciodată nici imorală, nici profanatoare; îi preţuieşte pe preoţii buni, îi face plăcere să aprobe; în inima lui se află bunătate şi simţ al dreptăţii, doar că nu aplică la el ceea ce apreciază la alţii; pe el s-a situat aparte, pentru el a hotărât într-alt chip. Este slab, rece şi astăzi la fel de blazat de toate cât a fost dintotdeauna. Astfel încât caută ceva care să-l amuze, aşa cum o gură cu simţul gustului atrofiat are nevoie de o hrană picantă.

Gândurile serioase, aplicate la morală sau la sentimentele naturale, îi sunt penibile, călăuzindu-l către reflecţiuni de care se teme şi, printr-o glumă, caută să scape de ceea ce simte. O mulţime de împrejurări l-au făcut să se înconjoare cu oameni depravaţi sau uşuratici, care l-au încurajat să facă nenumărate lucruri frivole; societatea acestor oameni îi este comodă, pentru că îl scapă de gânduri; dar nu-l pot salva de un plictis profund, care îi trezeşte o nevoie imperioasă de a participa la treburi importante. Treburile acestea nu-l obosesc, pentru că nu se lasă stăpânit de ele pe de-a-ntregul; rar se întâmplă să-şi lase cuprins tot sufletul de ceva. Vede lucrurile de sus, adesea corect; *vede adevărat,* dar acţionează fără forţă. Suferă de un fel de moliciune şi, în

acţiunile sale, este ceea ce se cheamă *dezlânat;* dezamăgeşte toate speranţele; place mult, nu satisface niciodată şi, până la urmă, inspiră un fel de milă care se transformă, dacă îl vezi adesea, într-o afecţiune. Cred că, atâta vreme cât legătura noastră a durat, i-a făcut bine; reuşeam să redeştept în el sentimente adormite, să-i înalţ gândurile; îi trezeam interesul pentru o mulţime de senzaţii, noi sau uitate; îmi datora emoţii nemaiîncercate; îmi mărturisea asta şi-mi era recunoscător. Venea să mă viziteze adesea; recunosc că l-am stimat într-o oarecare măsură, pentru că nu găsea la mine nici cea mai mică înclinare de a-i măguli slăbiciunile şi îi vorbeam într-un fel pe care de mult nu-l mai auzise de la cineva.

Mme de Rémusat, *Mémoires,*
Paris, Calmann-Lévy, 1880,
pp. 329-331.

DE PRADT
1759-1837

NAPOLEON

Spiritul lui Napoleon era vast, însă în felul orientalilor. Avea o înclinare naturală către Orient şi o lua într-acolo îndată ce era aşezat în această direcţie; însă, printr-o predispoziţie contradictorie, cădea, de propria lui greutate, la nivelul unor amănunte cărora le-am putea spune ignobile. Primul impuls era întotdeauna mare, al doilea – mic şi josnic. Spiritul îi semăna cu punga: una dintre băieri o ţinea generozitatea, cealaltă zgârcenia. Geniul său, făcut totodată pentru scena lumii şi pentru o scenă de bâlci, reprezenta o mantie regală îngemănată cu un veşmânt de arlechin. Era omul extremelor[3], omul care, după ce a poruncit Alpilor să

[3] Bizareria care a infectat întregul caracter al lui Napoleon se regăseşte şi în ceea ce urmează să spun. Acelaşi om care primise în dar de la natură o preţioasă facilitate de exprimare părea lipsit de capacitatea de invenţie prin faptul că se repeta atât de des. Dacă îi venea o idee sau găsea o expresie norocoasă, ea reapărea în conversaţia lui cîteva săptămîni în şir, indiferent cu cine vorbea. Napoleon avea mai multă mobilitate a inteligenţei decît adevărat spirit de invenţie: în rest, nu se poate determina gradul de fecunditate pe care îl presupunea pasiunea lui de a sta de vorbă. Nevoia lui cea mai imperioasă era aceea de a vorbi întruna şi nu încape îndoială că socotea drept prerogativa cea mai importantă a rangului suprem aceea de a nu putea fi întrerupt şi de a vorbi singur. Dacă aceste interminabile conversaţii îi făceau atîta plăcere este pentru că le încărca şi cu forţa sa, şi nu se îndoia că nu-i era dat nimănui să scape de puterea vorbelor sale. Orice duşman pe care îl putea atinge cu această armă i se părea supus unui farmec irezistibil. De aceea căuta mereu să aibă întrevederi cu principi, cu toţi oamenii care erau sau puteau fi consideraţi la putere, socotindu-i dinainte cuceriţi de el. Conversaţia lui nu era lipsită de farmec, acţiunea lui asupra ta nu era niciodată mai puternică decît atunci cînd intimitatea cea mai firească, revărsarea naivă a încrederii, sirena care îi punea miere în glas, îi îndulcea vorba pătrundea în inima ta, cu aerul că şi el şi-o deschide pe a lui: era clipa primejdiei.

Una dintre trăsăturile cele mai izbitoare ale acestui caracter neobişnuit era uşurinţa cu care îşi deplasa toate facultăţile, toate forţele: le concentra instantaneu pe toate deodată asupra singurului subiect de care era afectat în clipa aceea, putea să fie o muscă sau un elefant, un ins izolat sau o întreagă armată inamică. În momentul acestei

se facă mai mici, Simplonului să se niveleze, mării să se apropie sau să se îndepărteze de ţărmuri, la sfârşit s-a predat unei croaziere engleze.

Înzestrat cu o perspicacitate miraculoasă, infinită; uluitor prin scânteierea spiritului, creând în orice chestiune raporturi nemaiobservate sau noi; bogat în imagini vii, pitoreşti, în expresii pline de viaţă, ai zice săgetătoare, mai pătrunzătoare prin însăşi incorectitudinea limbajului său, care a fost întotdeauna puţin impregnat de ceva *străin:* sofist şi subtil, mobil până la exces, deşi era un matematician distins, el nu argumenta niciodată decât pe terenul creat de el şi pe care se apăra, ori că greşea, ori că avea dreptate, cu rigoarea unui geometru. De aceea, erorile lui au trebuit să dăinuie la infinit; şi, deşi înşela adeseori, era şi mai adesea înşelat decât înşelător. De aici s-a născut acea aversiune pentru adevăr care se observa la el. Nu îl respingea în calitatea lui de adevăr demonstrat; dimpotrivă, ca prostie, ca ceva incompatibil cu ceea ce credea el, personal, că este adevărul. A fost mult mai mult pradă iluziilor decât dedat minciunii; de aceea nu respingea pe cineva ca opozant, ci ca imbecil, iar gura îi era plină de expresii de desconsiderare şi de dispreţ. Îşi făcuse alte reguli de optică decât ale celorlalţi oameni. Adăugaţi la aceste predispoziţii coruperea caracterului, fiică a orgoliului, a beţiei succesului, a obiceiului de a bea dintr-un potir fermecat, a ameţelii pe care o dă întreaga tămâie a universului, şi veţi fi pe calea cea bună ca să vă explicaţi spiritul acestui om: unea, în ciudăţeniile sale, tot ce este mai înalt şi tot ce este mai josnic în firea omenească, tot ce este mai maiestuos în strălucirea suveranităţii, mai imperios în comandă, cu tot ce

concentrări, ar fi vrut să acţioneze asupra unuia aşa cum ar fi putut s-o facă asupra altuia. Este adevărat că, o clipă după aceea, nu-şi mai amintea de obiectul care îl preocupase în aşa măsură, pentru care era gata să răvăşească imperii. Vorbise... Norul de furtună se risipise în ploaie. Dorea şi uita ca un copil. Nimic mai ciudat şi nimic mai adevărat! Pot fi întrebaţi oamenii care i-au fost în preajmă: vreau să spun cei făcuţi să observe, şi nu erau mulţi; în palatul de la Tuileries era ca în cele din Orient, în care se slujeşte, dar nu se observă.

este mai degradant şi mai laş până şi în atentatele sale cele mai mari, unind ambuscadele cu detronările. Ne aflăm astfel în faţa unui soi de *Jupiter-Scapin* care nu apăruse încă pe scena Lumii.

Napoleon era nebun, fireşte nu în sensul unei dereglări a facultăţilor mintale, ci în acela al unui deranjament de idei care provine din umflare şi din exagerare, datorită căruia totul ia proporţii excesive şi ajungi să ordoni mereu fără să chibzuieşti niciodată, să cheltuieşti mereu fără să-ţi faci niciodată socotelile; nebunia aceasta te face ca, după ce ai tot învins ceea ce îţi stătea în cale, să sfârşeşti prin a crede că vei învinge mereu, sau, mai degrabă, că nu-ţi va mai sta nimic în cale. Lui Napoleon i se supusese toată lumea cu atâta uşurinţă că până la urmă a ajuns să creadă că singura lui grijă este aceea de a comanda, şi că, ordinul o dată rostit, executarea lui urma fără greş. Îşi redusese rolul la câteva formule: să comande şi să-i însărcineze pe miniştrii săi cu înfăptuirea.

Aceasta era nebunia lui Napoleon, ale cărei progrese pas cu pas cred că le pot arăta, începând cu epoca bătăliei de la Wagram şi a căsătoriei sale; epocă la care, raţiunea lui încetând să-l mai călăuzească, sau poate chiar încetând să i se mai pară necesară, s-a abandonat fără nicio reţinere exagerărilor care au dezorganizat întreaga Franţă şi au sfârşit prin a-l duce la pierzanie.

De Pradt,
Histoire de l'ambassade dans le grand duché de Varsovie en 1812,
Paris, Pillet, 1815,
préface, pp. IX-XV.

CHATEAUBRIAND
1768-1848

TALLEYRAND

S-a pretins că politica lui a fost superioară celei a lui Napoleon. Trebuie să înţelegem bine din capul locului că, atunci când ţii în mână dosarul unui cuceritor care, în fiecare dimineaţă, depune acolo buletinul unei victorii şi schimbă harta lumii, nu eşti nimic mai mult decât un funcţionar. Când Napoleon s-a îmbătat de victorii, a făcut greşeli enorme, frapante pentru oricine: Domnul de Talleyrand le-a observat, probabil ca toată lumea; asta nu indică în niciun fel o viziune de linx. În catastrofa ducelui d'Enghien s-a compromis într-un chip ciudat; s-a înşelat în privinţa războiului cu Spania, din 1808, deşi mai târziu a vrut să-şi tăgăduiască sfaturile şi să-şi retragă cuvintele.

Totuşi un actor nu este prestigios dacă este cu totul lipsit de mijloacele care fascinează parterul: astfel că viaţa prinţului a fost o permanentă mistificare. Ştiind ce anume scăderi are, căuta să scape de oricine şi-ar fi dat seama de ele: strădania sa constantă era aceea de a nu se lăsa măsurat; când era cazul, se retrăgea în tăcere; se ascundea în cele trei ceasuri mute pe care le acorda whistului. Lumea se mira că un om ca el poate coborî până la amuzamentele vulgului: cine ştie însă dacă acest om atât de capabil, aranjându-şi în mână cei patru valeţi, nu împărţea imperii? În timpul acestor momente de taină el cizela în sinea lui un cuvânt de efect, a cărui inspiraţie îi venea dintr-o broşură citită dimineaţa sau dintr-o convorbire avută seara. Dacă te lua deoparte, ca să te facă să-i cunoşti scânteierea conversaţiei, principalul său fel de a seduce era să te copleşească de elogii, să-ţi spună că eşti speranţa viitorului, să-ţi prezică un viitor strălucit, să-ţi dea un acreditiv de om mare, din fondurile lui şi plătibil pe loc; însă de îndată ce i se părea că încrederea ta în el este puţin suspectă, îndată ce observa că nu admiri îndeajuns câteva enunţuri scurte cu pretenţii de adâncime, în spatele cărora nu se afla nimic, se îndepărta, temându-se să nu zăbovească până când spiritul

său nu mai avea ce să dea. Ar fi ştiut să povestească bine, numai că glumele lui se adresau unui subaltern sau unui prost de care îşi râdea fără primejdie, sau unei victime ataşate de persoana sa, ţintă a batjocurilor sale. Nu putea susţine mai multă vreme o conversaţie serioasă; la a treia deschidere a buzelor sale, ideile i se evaporau.

Vechi gravuri reprezentându-l pe abatele de Périgord ne înfăţişează un om frumos; Domnul de Talleyrand, îmbătrânind, a început să aibă un cap de mort; avea ochii spălăciţi, cu greu se putea citi în ei, ceea ce îi era de folos; cum fusese copleşit de dispreţ, în cele două colţuri ale gurii i se statornicise dispreţul.

Un aer de mare senior, care îi venea de la obârşie, o respectare strictă a bunelor maniere, însoţită de o răceală distantă, contribuiau la întreţinerea iluziei în privinţa prinţului de Bénévent. Manierele lui impuneau inşilor mărunţi şi oamenilor noii societăţi, care nu cunoşteau vechea societate. Altădată întâlneai pretutindeni personaje a căror alură semăna cu aceea a Domnului de Talleyrand, dar nu le lua nimeni în seamă. Dar aşa, aproape singur în mijlocul moravurilor democratice, părea un fenomen: pentru a suporta jugul formelor pe care le cerea respectate, amorului-propriu îi convenea să reporteze asupra spiritului ministrului ascendentul pe care îl exercita educaţia sa.

Atunci când, ocupând un loc considerabil, te afli implicat în revoluţii prodigioase, ele îţi dau o importanţă care ţine de hazard şi pe care vulgul o ia drept meritul tău personal; pierdut în razele pe care le împrăştia Bonaparte, Domnul de Talleyrand a strălucit sub Restauraţie cu o strălucire de împrumut: aceea a unei sorţi care nu fusese a lui. Poziţia întâmplătoare a prinţului de Bénévent i-a îngăduit să-şi atribuie puterea de a-l fi răsturnat pe Napoleon şi onoarea de a-l fi reaşezat pe tron pe Ludovic al XVIII-lea. Eu, spre deosebire de mulţimea de gură-cască, n-am fost atât de neghiob încât să dau crezare acestei născociri! Mai bine informat, am ştiut că Domnul de Talleyrand nu era un Warwick politic: puterea care surpă şi înalţă tronuri lipsea braţului său.

Nătângi imparţiali spun: „Suntem de acord, era un om profund imoral; dar câtă dibăcie!” Vai, nu! Trebuie pierdută şi această speranţă, atât de consolatoare pentru entuziaştii săi, atât de dorită pentru amintirea prinţului, speranţa de a face din Domnul de Talleyrand un demon.

În afară de anumite negocieri de rând, în conţinutul cărora avea abilitatea de a da întâietate interesului său personal, Domnului de Talleyrand nu trebuia să-i ceri nimic.

Domnul de Talleyrand se ţinea de câteva deprinderi şi de câteva maxime pentru folosul sicofanţilor şi al indivizilor dubioşi din intimitatea lui. Toaleta sa pentru public, copiată după aceea a unui ministru de la Viena, era triumful diplomaţiei sale. Se lăuda cu faptul că nu este niciodată grăbit; susţinea că timpul este duşmanul nostru şi că trebuie ucis: pe temeiul acesta se lăsa preocupat de ceva numai câteva clipe.

Numai că, până la urmă, Domnul de Talleyrand, nereuşind să-şi transforme trândăvia în capodoperă, probabil că se înşela vorbind de nevoia de a te lepăda de timp: nu birui timpul decât dacă eşti în stare să creezi lucruri mai puternice decât moartea; prin îndeletniciri fără viitor, prin distracţii frivole, nu ucizi timpul: îl iroseşti.

Intrat în guvern la recomandarea Doamnei de Staël, care i-a obţinut numirea de la Chénier, Domnul de Talleyrand, pe atunci foarte sărac, s-a reîmbogăţit de cinci sau şase ori: prin milionul pe care l-a primit din Portugalia în speranţa unei semnături de pace cu Directoratul, pace care n-a fost semnată niciodată; prin cumpărarea de bonuri belgiene la Pacea de la Amiens, pace despre care el, Domnul de Talleyrand, ştia înainte de a fi cunoscută de public; prin instituirea regatului efemer al Etruriei; prin secularizarea proprietăţilor ecleziastice din Germania; prin negustoria de telal pe care a făcut-o cu opiniile sale la Congresul de la Viena. A mers până la a vrea să vândă Austriei până şi vechi acte din arhivele noastre; numai că de data aceasta a fost păcălit de Domnul de Metternich, care, după ce a pus să fie copiate documentele, a trimis cu religiozitate originalele înapoi.

Incapabil să scrie singur o singură frază, Domnul de Talleyrand lăsa munca aceasta pe seama subordonaţilor: când, tot ştergând şi schimbând, secretarul izbutea până la urmă să redacteze depeşele pe placul stăpânului, acesta le copia cu mâna lui. L-am auzit citind, din memoriile sale începute, câteva amănunte agreabile despre tinereţea lui. Dat fiind însă că era foarte schimbător, detestând mâine ceea ce-i plăcuse astăzi, dacă aceste memorii există în întregime, lucru de care mă îndoiesc, şi dacă a păstrat versiunile contrarii, este probabil că judecăţile asupra aceluiaşi fapt, şi mai ales asupra aceluiaşi om, se contrazic în mod scandalos. Nu cred în depunerea manuscriselor sale în Anglia; pretinsul ordin ca ele să nu fie publicate decât peste patruzeci de ani mi se pare o scamatorie postumă.

Leneş şi fără cultură, natură frivolă şi inimă inconsistentă, prinţul de Bénévent se glorifica tocmai cu ceea ce ar fi trebuit să-i umilească orgoliul: cu faptul că rămânea în picioare după căderea imperiilor. Spiritele de prim rang care fac revoluţiile dispar; spiritele de rangul al doilea, care trag foloase de pe urma lor, rămân. Aceste personaje care supravieţuiesc şi, ingenioase, profită de tot, asistă la perindarea generaţiilor; sarcina lor este să pună viza pe paşapoarte, să ratifice sentinţe: Domnul de Talleyrand era din această specie inferioară; el nu făcea evenimentele, doar le semna.

A dura mai mult decât cârmuirile, a rămâne la putere când vechea putere se duce, a declara tot timpul, mai mult, a te lăuda că nu aparţii decât ţării, de a fi omul actelor şi nu omul indivizilor, toate acestea nu sunt decât înfumurarea unui egoism nu tocmai în largul său, care se căzneşte să-şi ascundă lipsa de elevaţie sub înălţimea cuvintelor. Se numără astăzi, printre noi, destule caractere la fel de imparţiale, mulţi cetăţeni credincioşi doar pământului: totuşi, pentru ca să existe măreţie în a îmbătrâni ca pustnicul din ruinele Colosseumului, trebuie să le păzeşti cu o cruce; Domnul de Talleyrand şi-a călcat-o pe a lui în picioare.

Specia noastră se împarte în două părţi inegale: oamenii

morţii şi iubiţi de ea, ceată de aleşi ce renasc; oamenii vieţii şi uitaţi de ea, mulţime făcută din neant care nu mai renaşte niciodată. Existenţa vremelnică a acestora din urmă constă în nume, în trecerea de care se bucură, în rangul pe care îl ocupă, în avere; zarva, autoritatea, puterea lor se risipesc o dată cu persoana: când li se închide salonul sau coşciugul, se închide şi destinul lor. Aşa i s-a întâmplat şi Domnului de Talleyrand; mumia lui, înainte de a coborî în criptă, a fost expusă un timp la Londra, în calitate de reprezentantă a regalităţii-cadavru care ne conduce.

Domnul de Talleyrand a trădat toate guvernele şi, repet, nu a adus la putere şi nu a răsturnat niciunul. Nu avea o superioritate reală, în accepţia autentică a acestor două cuvinte. O sumă oarecare de prosperităţi banale, atât de comune în viaţa aristocratică, nu te duce nici la doi paşi dincolo de mormânt. Răul făcut puţin câte puţin de către sclav în folosul stăpânului nu este altceva decât turpitudine. Viciul, când se asociază cu crima, declasează. Presupuneţi că Domnul de Talleyrand ar fi fost plebeu, sărac şi obscur, asociind la imoralitatea lui doar spiritul său de salon – care nu i se poate contesta: nimeni n-ar fi auzit vreodată de el. Lipsiţi-l pe Domnul de Talleyrand de următoarele: de calitatea de mare senior care s-a înjosit, de aceea de preot căsătorit şi de aceea de episcop degradat, şi ce-i mai rămâne? Reputaţia şi succesul lui s-au datorat acestor trei depravări.

Chateaubriand,
Mémoires d'outre-tombe,
Paris, Garnier Frères,
t. VI, pp. 422-429.

DOAMNA DE COISLIN

Doamna de Coislin era o femeie nespus de im-punătoare. La optzeci de ani, ochii ei semeţi şi dominatori aveau o expresie spirituală şi ironică. Doamna de Coislin nu avea niciun fel de studii şi era mândră de asta; trecuse prin secolul Voltairian fără să-şi dea seama ce se întâmplă; dacă şi-a format vreo idee despre el, era aceea că fusese o vreme de burghezi cu darul vorbirii. De obârşia ei nu vorbea niciodată; era prea distinsă pentru a comite vreun act ridicol: ştia foarte bine să frecventeze *oamenii mărunţi* fără a se înjosi; totuşi, orice s-ar zice, se trăgea din primul marchiz al Franţei. Dacă descindea din Drogon de Nesle, ucis în Palestina în 1096; din Raoul de Nesle, conetabil şi făcut cavaler de Ludovic al IX-lea; din Ioan al II-lea de Nesle, regent al Franţei în timpul ultimei cruciade a lui Ludovic cel Sfânt, Doamna de Coislin declara că este o nerozie a sorţii de care nu trebuia socotită răspunzătoare; ea era în chip firesc o făptură de Curte, aşa cum alţii, mai fericiţi, sunt făpturi ale străzii, aşa cum eşti iapă de rasă sau gloabă de birjă: era neputincioasă în faţa acestei întâmplări şi n-avea încotro, trebuia să îndure răul pe care i-l hărăzise voia cerului.

Să fi avut Doamna de Coislin legături cu Ludovic al XV-lea? Nu mi-a mărturisit niciodată: admitea totuşi că regele o iubise foarte mult, pretindea însă că îl tratase pe regescul îndrăgostit cu reţinerea cea mai severă. „L-am văzut la picioarele mele – îmi spunea – avea nişte ochi fermecători şi era multă ispită în vorba lui. Într-o zi, mi-a propus să-mi dăruiască o masă de toaletă din porţelan ca aceea pe care o avea Doamna de Pompadour. «Vai, sire – am exclamat –, va fi numai bună să mă ascund sub ea!»

Printr-o întâmplare curioasă, am găsit masa aceasta de toaletă la marchiza de Coningham, la Londra; o primise de la George al IV-lea şi mi-o arăta cu o amuzantă simplitate.

Doamna de Coislin locuia în palatul ei, într-o cameră care dădea sub colonada care corespunde colonadei de la Garde-Meuble. Două marine de Vernet, pe care Ludovic *cel Mult-Iubit* le dăruise nobilei doamne, atârnau pe o veche tapiserie de satin verzui. Doamna de Coislin rămânea în pat până la ora două după-amiază, într-un pat mare cu perdele din mătase de asemenea verde, în care şedea susţinută de perne; un soi de bonetă de noapte pusă cam într-o parte lăsa să se vadă un păr cărunt. Cercei cu diamante montate după moda veche coborau pe umerii halatului ei presărat cu tutun, ca pe vremea elegantelor Frondei. În jurul ei, pe cuvertură, se aflau risipite plicuri de scrisori golite de scrisorile pe care le conţinuseră şi pe care Doamna de Coislin îşi însemna gândurile, în toate direcţiile; nu-şi cumpăra hârtie, i-o furniza astfel poşta, gratuit. Din când în când, o căţeluşă pe nume Lili scotea nasul din aşternut, venea să mă latre cinci-şase minute, apoi se întorcea mârâind în cuşca stăpânei sale. Asta făcuse timpul din dragostele tinere ale lui Ludovic al XV-lea.

Doamna de Châteauroux şi cele două surori ale ei erau verişoare cu Doamna de Coislin: acesteia din urmă nu-i stătea în fire, asemenea Doamnei de Mailly, bună creştină plină de pocăinţă, să răspundă unui om care o insulta, adresându-i un nume grosolan, în biserica Saint-Roch: „Prietene, de vreme ce văd că mă cunoşti, roagă-te Domnului pentru mine.”

Doamna de Coislin, zgârcită ca mulţi oameni de spirit, îşi înghesuia banii prin dulapuri. Trăia roasă toată din nişte bănuţi păduchioşi: noroc că oamenii casei aveau grijă s-o uşureze. Când o găseam cufundată în calcule încâlcite, îmi amintea de avarul Hermocrate care, dictându-şi testamentul, s-a numit moştenitor pe el însuşi. Totuşi i se întâmpla să invite lume la cină; însă tuna şi fulgera împotriva cafelei care, după părerea ei, nu-i plăcea nimănui şi de care nu se foloseau decât pentru a prelungi mesele.

Doamna de Chateaubriand a făcut o călătorie la Vichy împreună cu Doamna de Coislin şi marchizul de Nesle; marchizul o lua mereu înainte şi avea grijă să se pregătească

cine excelente. Doamna de Coislin sosea mai târziu şi nu cerea decât o jumătate de livră de cireşe. La plecare, i se prezentau note de plată enorme şi urma scandal mare. Nu voia să plătească decât cireşele; gazda susţinea că, fie că mănânci, fie că nu, obiceiul în hanuri era să plăteşti tot.

Doamna de Coislin şi-a croit un iluminism după voia ei. Lipsa de credinţă o împingea să ia în râs convingeri a căror superstiţie o înfricoşa. O cunoscuse pe Doamna de Krüdener: misterioasa franţuzoaică nu era iluminată decât sub beneficiu de inventar. N-a plăcut rusoaicei fervente, care la rândul ei n-a plăcut-o. Doamna de Krüdener a întrebat-o cu pasiune în glas pe Doamna de Coislin: „Doamnă, cine este confesorul dumneavoastră lăuntric?" „Doamnă – a replicat Doamna de Coislin – eu nu-l cunosc pe confesorul meu lăuntric; eu atâta ştiu: că cel căruia mă spovedesc se află înăuntrul confesionalului." Şi asta a fost tot, cele două doamne nu s-au mai văzut niciodată.

Doamna de Coislin se mândrea cu faptul că a introdus o noutate la Curte, moda cocurilor flotante. Şi aceasta în ciuda reginei Maria Leszezynska, o femeie foarte pioasă, care se opunea acestei primejdioase inovaţii. Susţinea că odinioară unei persoane de bună condiţie nu i-ar fi trecut niciodată prin cap să-şi plătească medicul. Spunea, protestând împotriva prisosului de lenjerie de corp la femei: „Treaba asta miroase a femeie parvenită; noi, cele de la Curte, nu aveam decât două cămăşi: le înlocuiam când se rupeau; ne îmbrăcam în rochii de mătase, nu aveam aerul unor grizete, ca domnişoarele acestea de acum."

Doamna Suard, care locuia pe rue Royale, avea un cocoş al cărui cântec, străbătând prin curţi, o deranja pe Doamna de Coislin. Astfel că i-a scris Doamnei Suard: „Doamnă, puneţi să i se taie gâtul cocoşului dumneavoastră." Doamna Suard l-a trimis înapoi pe mesager cu următorul bilet: „Doamnă, am onoarea de a vă răspunde că n-o să pun să-i taie gâtul cocoşului meu." Aceasta a fost toată corespondenţa. Doamna de Coislin i-a spus Doamnei de Chateaubriand: „Vai, scumpa mea, în ce vremuri trăim! Este vorba totuşi de fata lui Panckouke şi este soţia unui membru

al Academiei, ştiai?”

Domnul Hennin, vechi funcţionar la Ministerul de Externe şi plicticos ca un formular, mâzgălea la nişte romane nesfârşite. Îi citea într-o zi Doamnei de Coislin o descriere: o amantă părăsită, în lacrimi, pescuia melancolic un somon. Doamna de Coislin, care îşi pierduse răbdarea şi căreia nu-i plăcea somonul, l-a întrerupt pe autor şi i-a spus, cu aerul acela al ei serios care o făcea atât de hazlie: „Domnule Hennin, n-aţi putea s-o faceţi pe doamna aceea să prindă un altfel de peşte?”

Poveştile pe care le înşira Doamna de Coislin nu puteau fi reţinute, căci nu se afla nimic în ele; farmecul lor stătea în mimica, în gesturile, în accentul şi în aerul povestitoarei: nu râdea niciodată. În repertoriul ei se număra şi un dialog între *Domnul şi Doamna Jacqueminot,* de o perfecţiune neîntrecută. Când, în conversaţia dintre cei doi soţi, Doamna Jacqueminot replica: „Dar, domnule *Jacqueminot!”,* numele acesta era pronunţat cu un asemenea ton încât te cuprindea un râs de nestăpânit. Obligată să aştepte să-ţi treacă, Doamna de Coislin aştepta cu gravitate, prizând tutun.

Citind într-un ziar despre moartea mai multor regi, şi-a scos ochelarii şi a spus, suflându-şi nasul: „A dat o molimă în animalele încoronate.”

În clipa în care era gata să se stingă, se susţinea lângă patul ei că nu mori decât dacă te laşi în voia morţii; că, dacă eşti foarte atent şi nu-ţi pierzi o clipă din ochi duşmanul, nu mori: „Vă cred – a spus Doamna de Coislin –, mă tem însă că am un moment de neatenţie.” Şi s-a stins.

Chateaubriand,
Mémoires d’outre-tombe,
Paris, Garnier Frères,
t. II, pp. 469-477.

JOUBERT

Plin de manii şi de apucături originale, Domnul Joubert le va lipsi mereu celor care l-au cunoscut. Avea o putere extraordinară de a-ţi câştiga mintea şi inima şi, o dată ce-i cădeai în mreje, imaginea lui ţi se fixa ca o prezenţă, ca o idee fixă, ca o obsesie de nealungat. Marea lui pretenţie era calmul, şi nimeni nu era mai frământat decât el: se supraveghea pentru a-şi opri emoţiile, pe care le credea vătămătoare pentru sănătate, iar prietenii lui veneau mereu să deranjeze precauţiunile pe care le luase pentru a se simţi bine, pentru că nu putea să se împiedice de a fi mişcat de tristeţea sau de bucuria lor: era un egotist care se preocupa numai de alţii. Ca să-şi regăsească puterile, se credea adesea obligat să închidă ochii şi să nu scoată o vorbă ceasuri în şir. Numai Dumnezeu ştie ce zgomot şi ce mişcare se petreceau înăuntrul său în timpul acestei tăceri şi al acestui repaus pe care şi-l impunea. Domnul Joubert îşi schimba mereu dieta şi regimul, hrănindu-se astăzi cu lapte, mâine cu carne tocată, lăsând să fie hurducat în trap săltat pe drumurile cele mai pline de hârtoape, sau cerând să fie tras la pas, pe aleile cele mai line. Când citea, smulgea din cărţi filele care îi displăceau. În felul acesta, îşi făcuse o bibliotecă pentru uzul lui, alcătuită din lucrări închise între coperte prea largi.

Metafizician profund, filozofia sa, printr-o elaborare foarte personală, devenea pictură sau poezie; un Platon cu inimă de La Fontaine, îşi construise ideea unei perfecţiuni care îl împiedica să încheie ceva. În manuscrisele găsite după moartea lui, spune într-un loc: „Sunt o harfă eoliană care scoate câteva sunete frumoase, dar care nu execută nicio melodie.” Doamna Victorine de Chastenay pretindea *că avea aerul unui suflet care întâlnise din întâmplare un corp şi care făcea şi el ce putea:* definiţie fermecătoare şi adevărată.

Chateaubriand,

Mémoires d'outre-tombe,
Paris, Garnier Frères,
t. II, pp. 257-259.

JOUBERT
1754-1824

CHATEAUBRIAND

Villeneuve-le-Roi,
vineri 21 octombrie 1803

Domnului Molé, la Paris.

Aş vrea de asemenea să vă spun câteva cuvinte despre sărmanul Chateaubriand.

Este sigur că a încălcat în scrierea lui nişte convenienţe importante, şi că pe deasupra puţin îi pasă, crezând că, fără aceste constrângeri, talentul lui se manifestă mai deplin.

Este sigur că preferă erorile adevărurilor de care cartea sa abundă, pentru că erorile sunt mai ales ale sale; este autorul lor într-o măsură mai mare.

În privinţa aceasta îi lipseşte o sinceritate pe care n-o ai şi n-o poţi avea decât atunci când trăieşti mult cu tine însuţi, când te sfătuieşti cu tine, când te asculţi şi când simţul intim a devenit foarte viu graţie faptului că îl exerciţi şi că te foloseşti de el. Are, ca să zic aşa, toate facultăţile orientate spre exterior, nu le întoarce înăuntrul său.

Nu îşi vorbeşte, nu se ascultă, nu se întreabă niciodată, decât cel mult ca să afle dacă partea exterioară a sufletului său, vreau să spun gustul şi imaginaţia lui sunt mulţumite, dacă gândirea lui s-a rotunjit, dacă frazele sună bine, dacă imaginile simt bine pictate etc, negândindu-se o clipă dacă toate acestea sunt bune la ceva; e cea mai mică dintre grijile sale.

Le vorbeşte altora, scrie numai pentru ei, nicidecum pentru sine; de aceea aspiră la aprobarea lor mai mult decât la a sa, şi de aceea talentul pe care îl are nu-l va face niciodată fericit: temeiul satisfacţiei pe care ar putea s-o aibă e în afara lui, departe de el, variat, mobil şi necunoscut.

Viaţa lui este altceva. Şi-o compune sau, mai bine zis, o

lasă să se alcătuiască în cu totul altfel. Scrie numai pentru alţii, trăieşte numai pentru el. Nu se gândeşte să fie aprobat, ci să se mulţumească pe sine. Ba chiar are o adâncă necunoaştere a ceea ce poate fi aprobat în societate şi ceea ce nu.

Nu s-a gândit în viaţa lui la asemenea lucru, de care nu vrea să ştie. Mai mult: cum nu-şi dă osteneala de a judeca pe cineva, presupune că nimeni nu-şi face o grijă din a-l judeca. Convins de asta, face cu deplină şi neştirbită siguranţă tot ce-i trece prin minte, fără să se aprobe sau să se blameze câtuşi de puţin.

Un fond de plictis, care pare să aibă drept rezervor spaţiul imens care este vacant între sine şi gândurile sale, îi cere mereu distrageri pe care nicio ocupaţie, nicio companie nu i le vor oferi vreodată după placul său şi pentru care nicio avere n-ar fi îndestulătoare dacă n-ar deveni mai devreme sau mai târziu înţelept şi cumpănit. Acesta este ceea ce am putea numi la el omul din naştere. Iată-l pe cel făurit de educaţie.

Se pare că şi-a propus sau că i s-a propus de timpuriu, drept termen ultim al ambiţiei sale, onoarea de a fi un om de Curte. Dacă priveşti atent, îţi dai seama că singura calitate dobândită care a fost întipărită în el cu putere, şi pe care a reţinut-o mereu neschimbată, este aceea care l-ar face apt pentru această meserie, o mare circumspecţie. Oricât de transparent ar fi prin natură, el este închis în sine din principiu. Nu contrazice, e foarte înclinat să facă un mister din orice. Deşi are un suflet deschis, el păstrează nu numai secretele altora (ceea ce oricine este dator să facă), ci şi pe ale sale. Cred că în viaţa lui nu le-a destăinuit nimănui. Totul intră în el şi nimic nu iese. El duce menajamentele şi practica discreţiei până la a lăsa să fie jertfit sub ochii săi adevărul, poate uneori chiar şi virtutea, fără să le apere. Şi-ar pune bucuros pana, dar nu şi limba, la îndemâna celei mai frumoase cauze din lume. În sfârşit, chiar în efuziunile şi abandonul unei companii intime, el nu-şi contrazice prietenii decât cu o repulsie în care se simte rezistenţa unei deprinderi. Acesta este Chateaubriand în societate.

Adăugaţi la acestea câteva manii de mare senior, atracţia pentru ceea ce este scump, dispreţul pentru economie, neatenţia la cheltuieli, indiferenţa la suferinţa pe care ar putea-o aduce astfel, şi chiar la cei pe care îi nefericeşte; incapacitatea de a rezista fanteziilor sale, agravată de nepăsarea în privinţa consecinţelor pe care ele le-ar putea avea, într-un cuvânt, purtarea dezordonată a tinerilor foarte generoşi, deşi a ajuns la o vârstă la care ea nu mai este scuzabilă. Mai ales cu un caracter care nu-l scuză îndeajuns: născut risipitor, nu s-a născut deloc generos. Această virtute presupune un spirit de reflecţie practică, de atenţie la alţii, de preocupare pentru soarta altora şi de detaşare de sine, spirit pe care, din cât îmi pare mie, nu l-a primit o dată cu viaţa şi pe care cu atât mai puţin a căutat să-l dobândească.

Joubert, *OEuvres,*
Paris, Didier, 1864,
t.I, pp. 106-109.

CHARLES DE RÉMUSAT
1797-1875

LA FAYETTE

…Orice lucru are o parte rea, binele însuşi ne amăgeşte uneori. Revoluţia din America l-a schimbat în rău pe La Fayette; vreau să spun că, inspirându-i o îndreptăţită încredere în cauza sa, în meritul şi în norocul său, ea l-a făcut să creadă că treburile omeneşti sunt mai lesnicioase decât sunt şi că el este pe măsura a tot ce ar fi vrut să intreprindă. Legitimitatea, nevinovăţia, simplitatea şi, în sfârşit, reuşita revoluţiei din America, crearea formei extraordinare de guvernământ care a rezultat, erau numai bune să-l umple de iluzii. A crezut în atotputernicia adevărurilor pe care ea le-a făcut să triumfe. A crezut că revoluţiile se fac cu uşurinţă. A crezut că este născut pentru a le face şi a le conduce.

Poate tuturor oamenilor care s-au dăruit îndelung acţiunii le trebuie iluzii analoge. Mai ales cei care aduc marile înnoiri au nevoie să fie susţinuţi de un anumit entuziasm. Entuziasmul Domnului de La Fayette era un foc de nestins. Era inteligent, dar în inteligenţa lui se afla mai multă elevaţie decât forţă, mai multă delicateţe ingenioasă decât pătrundere energică. Înclinat să conceapă lucrurile sistematic şi să se comporte deopotrivă, el nu avea acea raţiune ieşită din comun, raţiune care poate nu s-a întâlnit niciodată în deplinătatea ei, aceea care ar realiza, în fapt ca şi în idee, alianţa politicii cu filozofia. Concepţia pe care şi-o făcuse despre cauză şi despre misiunea lui acţiona, aşadar, în el aproape ca o credinţă religioasă; ea îl însufleţea mereu, fără să-l lumineze totdeauna. Ca şi credinţa religioasă, avea primejdiile ei ascunse. Îl făcea să acorde anumitor forme ale ideilor sale, anumitor mijloace de a le realiza, acelaşi preţ, aceeaşi valoare, aceeaşi importanţă ca şi ideilor cu care le identifica, ceea ce este o formă de idolatrie. Îl îndemna să-şi privească principiile ca fiind atât de evidente şi atât de sacre încât numai reaua-credinţă şi perversitatea puteau să le respingă. Prin urmare, ar fi putut să-şi socotească adversarii

ca pe nişte pungaşi care trebuie pedepsiţi, sau ca pe nişte imbecili care trebuiau salvaţi cu sila, ceea ce este principiul fanatismului. Şi nu începe îndoială că s-ar fi purtat ca un fanatic fără dragostea lui pentru libertate, fără moderaţia caracterului său, fără respectul lui neabătut pentru umanitate.

Susţinut de un concurs fericit de împrejurări, încurajat şi, în aceeaşi măsură, obligat de toate darurile pe care le primise de la natură, şi-a propus să exceleze în toate. A vrut să fie, aproape în acelaşi timp şi mereu la fel de bine, gentilom, cetăţean, filozof, patriot, filantrop, războinic, om politic, să fie în fruntea saloanelor, a guvernelor, a adunărilor, a taberelor militare, şi, fără a trece cu vederea arta de a plăcea femeilor, să devină şi modelul vieţii de familie, al vieţii intime, drag alor săi ca şi publicului, mare în gospodăria lui ca şi în mijlocul revoluţiilor. Este o nobilă ambiţie şi este întotdeauna lăudabil să o concepi, cu riscul de a nu o realiza. Dar aici îşi găsea locul acel *De ce nu? a*l lui La Fayette şi, cum se resemna foarte greu şi nu-şi pierdea curajul niciodată, nu-şi pierdea nici speranţa.

…Când l-am cunoscut, timpul, care nu face pe nimeni mai bun, îl atinsese. A crede neclintit în părerile tale e un lucru frumos, însă riscă să se transforme în înţepenire. Nu trebuie ca spiritul să fie la fel de inflexibil ca şi conştiinţa. E bine ca părerile să dureze, numai că, durând, încremenesc. Îndrăgostit de nobilul spectacol al rezistenţei unui suflet ferm la toate capriciile sorţii, ataşat cu atât mai mult de antecedentele sale cu cât erau mai contestate, el nu voia să abandoneze din ele nimic; să le renege ar fi semănat prea mult cu retractările celor laşi şi perverşi. Nu voia să fi greşit în nicio privinţă, de teamă să nu pară că i-au scăzut forţele, de teamă să nu pară că dezertează fie şi de la un singur principiu al său; în opiniile pe care le susţinuse considera inviolabil atât ceea ce era accesoriu cât şi esenţialul şi apăra lucrurile mărunte cu aceeaşi înverşunare ca şi pe cele mari. În felul acesta îşi aliena o parte din libertatea lui de spirit şi devenea mai inapt să înţeleagă bine o epocă de tranzacţii cum este a noastră. Ignora puţin arta aceasta mare, aceea

de a face compromisuri. Într-o criză, în clipa unei mari primejdii, veteranul zilelor grele se regăsea, şi putea auzi strigătul necesităţii, înţelege soluţia rezonabilă, amâna ideile absolute în favoarea unor idei posibile. Aşa se face că, la fel ca toţi oamenii de acţiune, se orienta mult mai bine la faţa locului. Însă, de îndată ce evenimentele îi dădeau un răgaz, de îndată ce era fără treburi, liber să se dedea reflecţiilor şi gusturilor sale, recădea în rutina minţii sale şi nu mai ştia să vadă în adevărata lor proporţie nişte puerilităţi, cărora amorul-propriu şi imaginaţia lui le dădeau o importanţă exagerată.

Charles de Rémusat,
Mémoires de ma vie,
Paris, Plon, 1959,
t. II, pp. 245-246 şi 249.

ROYER-COLLARD

Domnul Royer-Collard impunea celor din jur, domina conversaţia; când era el acolo nimeni nu strălucea, nimeni nu îşi dădea aere. Asculta puţin, întreba şi mai puţin şi, deşi foarte politicos, chiar într-o măsură ceremonios – când plecai de la el te conducea până la scară – îţi permitea arareori să abordezi un alt subiect decât cel care îl preocupa în acel moment; iar, dacă îţi asumai riscul să-l contrazici, tot ce puteai spera să ţi se întâmple mai bun era să se considere că n-ai spus nimic; pentru că, dacă din nenorocire contrazicerea ta îl şoca, te zdrobea cu o brutalitate de care singur nu-şi dădea seama. Obişnuinţa de a fi singur, de a reflecta mult, de a fi stăpân absolut în casa lui, forţa naturii şi a spiritului său, dar mai ales o neasemuită energie a impresiilor, contribuiau mai mult la felul său de a vorbi decât pretenţia de a domina şi dorinţa de a străluci. Aşa stând lucrurile, lumea se acomoda foarte bine cu specia de tiranie din conversaţia sa; preferai să-l asculţi decât să-i răspunzi şi, exceptând cazul că erai obligat să negociezi cu el, caz în care nu-mi pot imagina cum ai fi putut să te descurci, nu erai tentat să-l contrazici şi nici măcar să-l frapezi cu un cuvânt sau o idee; şi dacă te împingeau păcatele să ai o asemenea ambiţie, erai degrabă pus la locul tău şi te hotărai să asişti liniştit la spectacolul unic al desfăşurării spiritului său.

S-a spus că pentru el celălalt *nu exista.* E adevărat, nu punea niciun preţ pe celălalt; nimic din ce i-ai fi putut spune nu părea să străbată până la el. Puteai totuşi să-i displaci, să-l răneşti cu un cuvânt, dar în niciun caz să-l convingi, nici să-l constrângi să reflecteze la ce-ai spus, cel puţin atunci, pe loc. Acţionai imediat asupra senzaţiilor lui, nu asupra ideilor; manierele îl frapau mai mult decât ce i se spunea. Îi trebuia timp pentru ca, revenind asupra celor auzite, şi fără măcar să recunoască faptul că le-a auzit, să le regăsească, să

zic aşa, şi să-şi aproprieze prin reflecţiune informaţia care, pare-se, îi fusese dată. Ideile care nu-i veniseră pe loc nu le dobândea decât cu încetineala meditaţiei filozofice, căci spiritul acesta lent sălăşluia în natura cea mai vie şi cea mai impresionabilă. Erau nenumărate lucruri pe care nu le ştia, pe care nu le onora nici cu o secundă de atenţie; acorda însă întotdeauna importanţă celor pe care le remarca el însuşi. Pentru el nimic nu era mediocru. Orice preocupare era însemnată de îndată ce era a lui, orice idee era gravă câtă vreme o gândise el. Personalitatea lui atotputernică nu se dăruia cu generozitate, dar se comunica deplin oricărui lucru pe care îl atingea. Repet, nu era vorba de orgoliu, sau era un orgoliu atât de natural, atât de spontan, încât unui om inteligent îi era cu neputinţă să fie şocat. Orice gând care îl cuprindea îl poseda şi atunci el trebuia să se arate la lumina zilei, trebuia ca sentimentul care-l însufleţea să se manifeste, în virtutea unei legi tot atât de irezistibile ca aceea care obligă o forţă expansivă să proiecteze în jurul ei tot ce îi stă în cale. Şi cum niciodată gândirea umană n-a mai fost exprimată cu asemenea vervă, relief şi forţă, cu o varietate mai uimitoare de întorsături originale şi de imagini neaşteptate, cum niciodată o vorbire improvizată n-a reunit într-o măsură mai mare vigoarea şi fineţea, elevaţia şi căldura, precizia raţiunii şi culorile imaginaţiei, stângaci om ar fi fost acela care ar fi încercat să substituie dialogul acestui incomparabil monolog.

Charles de Rémusat,
Mémoires de ma vie,
Paris, Plon, 1958,
t. II, pp. 17-18.

GUIZOT

…Nu suportă cu deosebire ca valoarea intelectuală şi chiar demnitatea morală să fie acuzate de lipsă de abilitate. Astfel că ţine să demonstreze că ele se asociază perfect cu priceperea practică şi cu ingeniozitatea, şi că niciodată ele nu îşi greşesc ţelul din lipsă de mijloace. De aici o anumită înfumurare, care, în materie politică, uşor l-ar fi antrenat să vrea cu orice preţ să concureze oameni ca Talleyrand sau ca Metternich şi, în viaţa obişnuită, la pretenţii puţin vrednice de el. Nu-şi permite cu uşurinţă o inferioritate oarecare şi nu poate admite că este vreun lucru pe care să nu-l ştie. Doamna de Broglie pretindea că indiferent despre ce i-ar vorbi, fie că este vorba de echitaţie sau de scrimă, Guizot declară că s-a ocupat de lucrul acela timp de trei ani. De asemenea, ţine să pară întotdeauna bine informat, dă drept ale sale noutăţile auzite de la alţii: uneori mi-a recomandat în timpul zilei să consider certă o ştire, de altfel ştiută de toată lumea, pe care i-o relatasem de dimineaţă. Nu-i place deloc să se observe că ignoră vreun lucru. Ultimul lui gând este să-şi manifeste mirarea pentru vreun lucru. Mania aceasta derivă dintr-un anumit ideal, elevat însă imaginar, pe care şi l-a făcut despre sine; nu vrea să fie mai prejos de nimeni şi de nimic, şi afectează până şi darurile pe care le are, precum şi sentimentele sale cele mai adevărate. Este fanfaronul calităţilor sale. Nevoia aceasta îl duce de la etalare la simulare şi, la realitatea calităţilor sale, adaugă ficţiunea unor merite de care s-ar putea lipsi. Joacă personajul omului complet.

Când descoperi la el acest gust al ostentaţiei, îţi pierzi puţin din încrederea în el şi începi să te îndoieşti până şi de calităţile pe care i le ştii adevărate. Să ne grăbim să spunem că, având un suflet tare şi o minte puternică, este în stare să-şi ia rolul în serios, să acţioneze ca şi când ar avea ce-i lipseşte, să-şi aroge, din amor-propriu, calităţile pe care pretinde că le are, mai ales în probleme şi în împrejurări

grave. Este un şarlatan cu motive înalte, care începe prin a se preface, dar care îşi susţine prefăcătoria şi face din ea ceva autentic, un impostor care ar merge până la martiriu.

Lucrul acesta e adevărat mai ales când este vorba de a juca rolul demnităţii şi al forţei. Un nobil orgoliu îl împiedică să se oprească pe calea pe care a intrat din bravadă. Reuşeşte mai puţin când afectează alte feluri de merit. Astfel, de pildă, nu încape îndoială că este capabil de afecţiune, chiar de o anume tandreţe, dar are pretenţia că e apt de sentimente foarte vii şi foarte profunde, şi vrea în acelaşi timp să-i fie admirat calmul pe care îl arată când suferă de durerile sufletului. De fapt, calmul acesta este în natura sa. Nu îi este greu să se stăpânească, neîncetând vreodată să se domine. Greşeala lui este de a vrea să fie ceea ce este mai mult decât este, de exemplu iubitor şi sensibil: de ce nu se mulţumeşte să fie afectuos şi bun? Căci este bun, îi pasă de oameni; este serviabil, simte dorinţa de a fi amabil cu prietenii săi şi de a se ocupa de ei. Se simte însă prea bine un mic exces de calcul, deliberarea în toate, afectarea de a rezolva orice; iar ca să-i ceri sacrificii adevărate ar fi să te înşeli. Dar cui să i le ceri? Dacă te-ai găsi prea direct în calea ambiţiei sau a orgoliului său (ceea ce este destul de greu, pentru că ambiţia şi orgoliul său se înalţă într-un zbor prea înalt ca să întâlnească multă lume în drumul său), n-ar trebui să te laşi în seama acestei, bunăvoinţe totodată naturale şi simulate.

Charles de Rémusat,
Mémoires de ma vie,
Paris, Plon, 1958,
t.I, pp. 443-444.

BENJAMIN CONSTANT

Când l-am cunoscut, lui Benjamin Constant puţin îi mai rămăsese din vestita lui conversaţie, care lăsase atâtea amintiri contemporanilor Doamnei de Staël. Barante, care a participat mult la aceste conversaţii şi care, cu o bunăvoinţă şi o bunătate pe care Constant nu le avea, amintea, stând de vorbă, de amărăciunea lapidară a redactărilor sale, mi-a vorbit adesea de farmecul atrăgător şi picant al relaţiei intelectuale cu el, cu douăzeci de ani în urmă. Când l-am cunoscut, îmbătrânit, blazat, Constant se repeta fără plăcere, nu-şi mai dădea osteneala de a gândi ceva nou. Era, în toată puterea cuvântului, peiorativ. Oamenii partidei pe care o alesese nu aveau gustul dezinteresat pentru spirit care stimulează şi susţine. Constant se mulţumea să le servească resturile spiritului său, iar discursurile de la tribună nu erau decât nişte repetări inteligente şi facile, presărate cu mici răutăţi uzate. „Este o târfă– spunea Barante – care a fost cândva frumoasă şi care îşi isprăveşte zilele la spital.”

Uscăciunea lui batjocoritoare, ironia rece, egoismul sceptic pe care l-a pus şi în afecţiunile sale, puţinul temei pe care îl puteai pune în relaţiile cu el, condescendenţele sale pentru nişte păreri mai prejos decât spiritul său, în sfârşit o dezordine destul de meschină în viaţa lui şi nişte afaceri nereuşite provenind din pasiunea pentru joc şi din delăsarea lui au dăunat mult reputaţiei sale. Nu era nici iubit, nici stimat, deşi nu se putea invoca împotriva lui nimic deosebit de serios, iar în reaua-voinţă care îl urmărea se aflau destule urme din obişnuita ranchiună a mediocrităţii împotriva spiritului. În ciuda faptului că s-a comportat bine în timpul Revoluţiei, că a acceptat şi a sprijinit de la bun început restabilirea monarhiei, oamenii de ordine nu-i purtau prea multă recunoştinţă. Într-o dimineaţă – era, dacă nu mă înşel, 1 august 1830 –, ne-am dus devreme la el cu Guizot şi

Broglie, pentru a-l convinge să împiedice o eventuală demonstraţie antiorleanistă. Era încă în pat, s-a ridicat cu tot soiul de aparate dezagreabile care greu se potriveau cu sprinteneala unei zile de revoluţie. A cerut să-i fie adusă litiera. Trebuia să ne ducem la Domnul de La Fayette pentru a-l împiedica să dea curs republicanismului său. „Ah, La Fayette – a spus Constant cu amărăciune –, omul ăsta e în stare să lase Parisul în foc şi în sânge o dimineaţă întreagă pentru a avea onoarea de a-l salva după-amiază!” A adus servicii. S-a creat pentru el un post bun, nou-nouţ, de preşedinte al Consiliului de stat, iar regele i-a dat cu ce să-şi plătească datoriile. Reputaţia lui n-a sporit nici aşa, suferea din pricina asta, şi stabilirea unui guvern după voia lui nu i-a adus nici mulţumire, nici onoare. Se simţea din pricina aceasta iritat, dar mai ales mâhnit. Când s-a format guvernul Laffitte, a sperat să devină ministru al instrucţiunii publice; i-a fost preferat Mérilhou, care nu era decât un animal vorbitor. L-a atacat la tribună, numindu-l un ministru novice. Camera nu l-a luat deloc în seamă. Academia, care trebuia să aleagă pe cineva în locul contelui de Ségur, l-a preferat pe Viennet lui Constant, iar Royer-Collard i-a spus fără menajamente: „Să fiţi sigur, domnule, că Academia n-a pus nicio clipă în cumpănă talentul domnului Viennet cu al dumneavoastră.” Constant a fost atât de afectat încât, vorbind la Cameră, a făcut aluzie la cauzele bine cunoscute ale tristeţii sale. Era suferind, în pragul unei boli grave, nici măcar nu s-a ştiut despre asta. N-a venit nimeni să-l viziteze; a zăcut şi a murit neştiut, asistat numai de bătrâna lui soţie, o nobilă germană foarte vulgară. Moartea lui a surprins pe toată lumea. Însă atenţia publică, care a lipsit ultimelor sale zile, s-a reînsufleţit pentru înmormântarea lui. Existau temeri de o demonstraţie populară, o acţiune în forţă a tinerimii pentru a-l duce cu forţa la Panteon. Eu făceam parte, împreună cu Berryer, care era acolo o apariţie ciudată, din delegaţia Camerei însărcinată să urmeze convoiul funebru. Era mulţime mare şi o mare desfăşurare de forţe ale gărzii naţionale. Capul cortegiului a intrat cu sicriul în micul templu protestant de pe strada Saint-Antoine

şi, în timp ce noi ascultam foarte preocupaţi un discurs al pastorului Coquerel, am auzit afară un mare tumult. Chipurile s-au lungit; Carbonnel a ieşit, a restabilit puţină ordine: amatorii de Panteon au fost ţinuţi la respect, iar noi ne-am dus liniştiţi la cimitir, care a fost năpădit de mulţimea cocoţată pe morminte. S-au rostit discursuri, a fost oarecare zarvă, nimic serios. Moartea lui Constant a fost la fel de tristă ca şi viaţa lui.

Charles de Rémusat,
Mémoires de ma vie,
Paris, Plon, 1959
t. II, pp. 422-423.

BENJAMIN CONSTANT
1767-1830

JULIE TALMA

Îmi cereţi să vă vorbesc despre prietena pe care am pierdut-o, şi pe care o regretam mereu. Îmi impuneţi o sarcină pe care o voi împlini cu bucurie. Julie a lăsat în inima mea impresii adânci, iar a-mi reaminti de ele îmi inspiră o plăcere amestecată cu tristeţe.

Nu mai era tânără când am întâlnit-o prima oară; vremea furtunilor trecuse pentru ea. Între noi n-a fost decât prietenie. Numai că, aşa cum li se întâmplă adesea femeilor pe care natura le-a înzestrat cu o sensibilitate adevărată şi care au simţit în viaţă emoţii aprinse, prietenia ei avea ceva tandru şi pasionat care îi dădea un farmec special.

Spiritul îi era cumpănit, cuprinzător, întotdeauna picant, uneori adânc. O raţiune de aleasă calitate o îndrumase către opiniile sănătoase pe care le-a avut, şi la care a ajuns aşa, mai mult decât printr-o examinare atentă. Iar părerile şi le dezvolta cu forţă, le susţinea cu vehemenţă. Poate nu spunea de fiecare dată tot ce era de spus în favoarea a ceea ce voia să demonstreze; dar nu recurgea niciodată la un raţionament fals, şi avea un instinct infailibil în descoperirea oricărei specii de sofism.

Prima jumătate a vieţii îi fusese prea agitată ca să fi putut aduna o mare cantitate de cunoştinţe; însă, prin rectitudinea judecăţii ei, a suplinit într-un fel ceea ce nu învăţase. A aplicat istoriei cunoaşterea oamenilor, pe care o dobândise în societate; şi citirea câtorva istorici o pusese în situaţia de a discerne dintr-o privire motivele secrete ale acţiunilor publice şi toate meandrele sufletului omenesc.

Când o revoluţie memorabilă a făcut să se nască în mintea majorităţii francezilor speranţe care au fost multă vreme înşelate, ea a îmbrăţişat această revoluţie cu entuziasm şi şi-a urmat cu bună-credinţă impulsiunile inimii şi convingerile minţii. Au cuprins-o toate gândurile nobile şi generoase, fără să-şi dea seama de piedici şi de disproporţia disperată dintre

ideile care trebuiau statornicite şi naţiunea care trebuia să le primească. O naţiune şubrezită prin excesul de civilizaţie, devenită vanitoasă şi frivolă prin educaţia dată de spiritul arbitrar, şi la care chiar luminile rămâneau sterpe, pentru că luminile doar luminează calea, dar nu dau oamenilor forţa de a o străbate.

Julie a fost o prietenă pătimaşă a Revoluţiei, sau, pentru a vorbi mai exact, a ceea ce făgăduia Revoluţia. Justeţea spiritului ei o făcea în chip necesar o duşmancă implacabilă a prejudecăţilor de toate felurile şi, în ura ei faţă de prejudecăţi, nu era lipsită de spirit de partid. Femeilor le era aproape imposibil să rămână neatinse de spiritul de partid; ele sunt întotdeauna dominate de afecţiuni individuale. Uneori, tocmai aceste afecţiuni individuale le sugerează opiniile; alteori, opiniile lor sunt cele care le călăuzesc în alegerea celor cu care se aliază. Dar, chiar şi în acest din urmă caz, cum ele au, prin esenţa lor, nevoie de a iubi, ele resimt curând pentru cei cu care s-au aliat o afecţiune vie, şi astfel ataşamentul creat la început de opinie reacţionează asupra ei şi o face şi mai violentă.

Dar dacă Julie a avut spirit de partid, chiar acesta nu servea decât să pună mai bine în evidenţă bunătatea naturală şi generozitatea caracterului ei. Nu-i vedea întotdeauna în adevărata lor lumină pe cei care păreau să-i împărtăşească opiniile; dar n-a fost niciodată pornită să nu recunoască meritul, să justifice persecutarea inocenţei sau să rămână surdă la nefericire. Ura partidul potrivnic partidului său; se devota însă cu râvnă şi stăruinţă apărării oricărui om pe care îl vedea asuprit: la vederea suferinţei şi a nedreptăţii, sentimentele nobile care se trezeau în ea făceau să tacă orice considerent partizan sau pasional; şi, în mijlocul furtunilor politice, în timpul cărora toţi au devenit, rând pe rând, victime, am văzut-o dând, prin activitatea şi prin curajul ei, tot ajutorul nu numai alor săi, ci şi adversarilor persecutaţi.

Fără îndoială, chiar dacă nu acesta ar fi fost îndemnul inimii sale, era cineva prea luminat ca să nu prevadă că mijloace atât de rele n-aveau cum să ducă la un rezultat

avantajos. Când vedea că, în favoarea a ceea ce purta numele de libertate, înflorea arbitrarul, ea ştia prea bine că libertatea nu se poate niciodată naşte din arbitrar. Drept urmare, se uita cu durere cum apărătorii credinţelor ei dragi le săpau la rădăcină, sub pretextul de a le face să triumfe, şi străduindu-se mai degrabă decât să-l distrugă, să pună mâna ei la rândul lor pe despotism. Felul acesta de a vedea lucrurile din vremea aceea este un merit pe care trebuie să i-l recunoaştem Juliei cu o atât mai mare recunoştinţă cu cât este sigur că n-a fost al multora. Toate partidele, cât au durat frământările de la noi, s-au considerat moştenitoarele unele altora şi, prin asta, fiecare dintre ele a moştenit ura pe care o inspirase mai înainte partidul contrar care îl precedase.

O altă calitate a Juliei este că, aşa înflăcărată cum era în opiniile sale, spiritul de partid n-a împins-o niciodată către spiritul de intrigă.

O ferea de asta o mândrie înnăscută. Cum ne facem întotdeauna un sistem care să se potrivească defectelor noastre, multe femei îşi imaginează că ele cer posturi, credit, influenţă pentru prietenii lor doar pentru că le e drag binele. Numai că, fie şi admiţând că motivul atât de nobil pe care îl presupun ar fi adevărat, există, în solicitările de acest fel, ceva contrar pudorii şi demnităţii sexului lor; şi, chiar şi atunci când încep prin a nu se gândi decât la binele public, ele o iau pe o cale care le degradează şi le perverteşte.

În meseria aceasta este de străbătut prin atâta noroi încât nimeni nu scapă fără să fie stropit. Julie, violentă uneori, n-a fost niciodată nici intrigantă, nici vicleană. Dorea ca prietenii ei să reuşească, pentru că vedea în asta o reuşită a principiilor în care credea; voia însă ca ei să-şi datoreze lor înşişi succesele şi nu unor căi ocolite, care le-ar fi făcut mai puţin măgulitoare şi care, făcându-i să contracteze, cum se întâmplă cel mai adeseori, angajamente echivoce, i-ar fi abătut din drumul pe care erau datori să-l urmeze. Ar fi riscat totul pentru libertatea, pentru viaţa lor; n-ar fi făcut însă nici cel mai mic demers pentru a obţine pentru ei putere. Ea considera, şi pe bună dreptate, că mântuirea unui

popor nu depinde de postul pe care îl ocupă un ins anume; că natura n-a dat în felul acesta nimănui privilegii exclusive; că orice om născut să înfăptuiască binele îl înfăptuieşte, oricare i-ar fi rangul, şi că un popor care n-ar putea fi salvat decât de cutare sau cutare om ar rămâne nesalvat multă vreme, chiar de acel om, şi, mai mult decât atât, n-ar merita osteneala de a fi salvat. Instituirea libertăţii nu poate fi comparată cu o bătălie. O bătălie, fiind treaba unei zile, poate fi câştigată prin talentul unui general; însă libertatea, ca să existe, trebuie să-şi aibă temelia în naţiunea însăşi, şi nu în calităţile sau în caracterul unui cârmuitor.

Părerile politice ale Juliei, departe de a-şi pierde din vlagă cu vremea, dobândiseră, spre sfârşitul vieţii ei, şi mai multă vehemenţă. Cum raţiona corect, ea, spre deosebire de atâţia alţii, nu ajunsese la concluzia că, dat fiind că sub numele de libertate se instituiseră succesiv diferite moduri de tiranie, tirania era un bine şi libertatea un rău. Nu ajunsese să creadă că Republica poate fi dezonorată pentru că au existat nişte ticăloşi sau nişte proşti care şi-au zis republicani. Nu adoptase această doctrină bizară care pretinde că, oamenii fiind corupţi, trebuie să dai unora dintre ei cu atât mai multă putere; ea simţise, dimpotrivă, că trebuia să li se dea mai puţin, adică, în instituţii chibzuit combinate, să fie plasaţi oameni care să constituie contragreutăţi împotriva viciilor şi slăbiciunilor lor.

Dragostea ei pentru libertate se identificase cu sentimentele ei cele mai dragi. Pierderea fiului ei mai mare a fost o lovitură care a zdrobit-o; şi totuşi, chiar înlăcrimată, într-o scrisoare pe care i-o adresa acestui fiu atât de mult regretat, scrisoare care nu era destinată să fie citită, şi pe care prietenii au găsit-o, printre hârtiile ei, după moarte; în această scrisoare, zic, ea exprima o durere aproape egală pentru servitutea patriei sub regimul imperial; vorbea cu cel care nu mai era printre cei vii despre înjosirea celor care încă mai existau, atâta oţel roman se afla în sufletul acesta!

Cine a citit ceea ce am scris despre opiniile Juliei în politică şi-ar putea închipui că abdicase de la graţia şi farmecul sexului ei pentru a se dedica pe de-a-ntregul unor

asemenea lucruri; este ceea ce fără îndoială s-ar fi întâmplat dacă ea s-ar fi dăruit politicii din calcul, ca să se facă remarcată şi să obţină consideraţie şi influenţă; dar, aşa cum am spus de la bun început, ea datora tot ce era naturii, şi în felul acesta nu şi-a câştigat nici una dintre calităţile ei în detrimentul alteia.

Exact aceeaşi femeie, a cărei logică era exactă şi riguroasă când vorbea despre marile subiecte privitoare la drepturile şi la demnitatea speciei umane, avea veselia cea mai picantă, gluma cea mai uşoară: nu spunea vorbe frapante, care să poată fi reţinute şi citate în sine, şi, după mine, acesta era încă un farmec al ei. Vorbele memorabile de genul acesta au neajunsul că omoară conversaţia; sunt, ca să zic aşa, nişte focuri de armă trase în ideile altora şi care le ucid. Cei care spun asemenea vorbe de duh au aerul că stau la pândă şi că spiritul lor nu lucrează decât pentru a pregăti un răspuns neprevăzut care, stârnind râsul, deranjează şirul ideilor şi produce întotdeauna un moment de tăcere.

Nu aceasta era maniera Juliei. Ea îi punea în valoare pe ceilalţi tot atâta cât şi pe ea; discuta şi glumea în aceeaşi măsură pentru ei şi pentru ea. Expresiile ei nu erau niciodată căutate; sesiza în chip admirabil adevăratul punct important al tuturor spuselor, fie ele serioase ori frivole. Spunea întotdeauna ceea ce era de spus şi îţi dădeai seama în compania ei că justeţea ideilor este tot atât de necesară glumei cât poate fi raţiunii.

Dar ceea ce o distingea chiar mai mult decât conversaţia erau scrisorile. Scria cu o extremă uşurinţă şi îi plăcea să le scrie. Anecdotele, observaţiile, reflecţiile profunde, fericitele vorbe de spirit veneau sub pana ei fără efort, şi totuşi întotdeauna în ordinea cea mai potrivită pentru a le pune în valoare unele prin altele. Stilul ei era pur, precis, rapid şi uşor: şi, deşi se susţine că talentul epistolar aparţine mai ales femeilor, îndrăznesc să afirm că nu există aproape niciuna care să poată fi comparată, în privinţa aceasta, cu Julie. Doamna de Sévigné, căreia n-o să-i contest superioritatea în genul acesta, este mai interesantă prin

stilul decât prin ideile ei; ea zugrăveşte cu multă fidelitate, vioiciune şi graţie; însă cercul ideilor sale nu este foarte întins. Curtea, societatea, caracterele individuale şi, în materie de opinii, în cel mai bun caz cele mai acceptate, cele mai la modă; acestea sunt limitele pe care nu le depăşeşte niciodată. În scrisorile Juliei se află mai multă lucrare a minţii; se avântă adesea într-o sferă mai vastă; vederile ei sunt mai generale; şi cum este mereu liberă de orice calcul, de orice pedanterie, de orice emfază, cum totul este natural, spontan, neprevăzut, observaţiile generale pe care le exprimă într-un şir, pentru că-i vin în minte şi nu pentru că le căuta, dau fără îndoială corespondenţei sale un merit în plus.

Aproape toate femeile se pricep să vorbească despre dragoste: e ceea ce e mai important în viaţa lor; aplică iubirii întregul lor spirit de analiză şi acea fineţe de idei cu care au fost dăruite de natură ca să le despăgubească de lipsa lor de forţă fizică. Dar pentru că au un interes imediat, ele n-ar putea să fie imparţiale. Cu cât sufletul lor este mai pur, cu atât ele sunt înclinate să dea legăturilor de felul acesta o importanţă nu zic exagerată, nu vreau să scandalizez pe nimeni, totuşi în contrast cu starea necesară a societăţii.

Cred că Julie, când era vorba de ea, nu era mai imparţială decât oricare altă femeie; însă ea măcar recunoştea că este nedreaptă, se arăta de acord. Ştia că această înclinare imperioasă, starea naturală a unui sex, nu este decât febra provocată de celălalt; ea înţelegea şi mărturisea că femeile care s-au dăruit şi bărbaţii care le-au obţinut darul sunt într-o poziţie exact inversă.

Doar când ajung la vremea căreia i se zice înfrângerea lor femeile încep să aibă o ţintă precisă, aceea de a-şi păstra amantul pentru care au făcut ceea ce li se pare fără îndoială un mare sacrificiu. Bărbaţii, dimpotrivă, ajunşi la aceeaşi vreme a vieţii, încetează să mai aibă un ţel: vechea lor ţintă este acum o legătură. Nu este de mirare că doi oameni puşi într-o relaţie atât de inegală ajung curând să nu se mai înţeleagă; iată de ce căsătoria este un lucru admirabil: în locul unui scop care nu mai există, ea aduce cu sine interese

comune care dăinuie mereu.

Julie detesta seducţia; se gândea pe bună dreptate că şireteniile, calculele, minciunile pe care ea le cere pervertesc în aceeaşi măsură ca minciunile, calculele, şireteniile folosite pentru a servi orice alt gen de egoism; însă, peste tot unde vedea buna-credinţă, ea scuza nestatornicia, pentru că o ştia inevitabilă, ştia că nu poţi dejuca legile naturii acoperindu-le cu nume de ocară. Julie vorbea, aşadar, despre iubire cu toată delicateţea şi graţia unei femei, însă cu înţelegerea şi cu echilibrul unui bărbat. Am văzut-o nu o dată între doi îndrăgostiţi, confidentă a suferinţelor lor reciproce, am văzut-o consolând, cu o simpatie îndemânatică, pe femeia care îşi dădea seama că nu mai este iubită, arătându-i bărbatului mijlocul de a produce cât mai puţină durere cu putinţă, şi făcându-le astfel bine amândurora.

Julie nu avea credinţe religioase, şi uneori am fost surprins gândindu-mă că, deşi înzestrată cu o sensibilitate profundă, un entuziasm sincer pentru tot ce e nobil şi mare, nu simţea deloc nevoia să recurgă la acel ceva supranatural care ne ajută să îndurăm suferinţa pe care ne-o pricinuiesc oamenii şi ne consolează de faptul că suntem siliţi să-i dispreţuim; însă educaţia ei, societatea care o înconjurase din prima tinereţe, legăturile strânse cu ultimii filozofi ai secolului al optsprezecelea o făcuseră inaccesibilă la toate temerile şi la toate speranţele de această natură. Era singura privinţă în care a abjurat obiceiul ei de a decide singură şi a îmbrăţişat păreri ale altora, primite ca atare. Sunt departe de a considera necredinţa ca pe o greşeală; numai că o asemenea convingere nu mi se pare motivată de nimic, şi, la un ateu, afirmarea ei mi se pare că anunţă un mare viciu de raţionament. Oamenii cuvioşi pot fi îndemnaţi la asta de nevoile imaginaţiei sau ale inimii, iar spiritul lor se poate adapta acestor nevoi fără să se falsifice; însă omul care crede că a ajuns, prin raţionament logic, să respingă fără şovăială orice idee religioasă, mi se pare a fi necesarmente un spirit fals.

Lipsa de credinţă a Juliei era, de altfel, mai mult o

impresie rămasă din copilărie decât o convingere raţională, iar rezultatul a fost că necredinţa i s-a instalat într-un colţ al capului, aşa cum şi religia se instalează în capul multor oameni, adică fără să exercite nicio influenţă asupra restului ideilor sau al conduitei, ci doar stârnind în ea o iritaţie destul de aprinsă când era contrazisă în acest punct.

Am văzut această necredinţă măsurându-se cu încercarea cea mai sfâşietoare. Fiul cel mai tânăr al Juliei a căzut pradă unei boli de plămâni care l-a dus cu încetul la moarte; ea l-a îngrijit aproape un an, însoţindu-l din oraş în oraş, sperând mereu să dezarmeze implacabila natură, căutând climate mai blânde sau medici mai pricepuţi. Toată dragostea ei se concentrase asupra acestui ultim copil al ei. Pierderea primilor doi i-l făcuse şi mai drag. Dragostea de mamă luase locul la ea oricăror altor pasiuni; totuşi, în mijlocul acestor nelinişti, incertitudini, deznădejdi, niciodată religia nu i s-a înfăţişat spiritului decât ca o idee inoportună şi, ca atare, duşmană; se temea ca nu cumva băiatul ei să nu fie chinuit cu spaime imaginare; şi, într-o situaţie care ar fi trebuit, din cât se pare, s-o facă să adopte aproape orbeşte consolările cele mai improbabile şi speranţele cele mai vagi, direcţia pe care ideile ei o luaseră, mai puternică decât nevoile inimii, nu i-a îngăduit o clipă să considere făgăduinţele religiei decât drept un mijloc de dominaţie şi un pretext de intoleranţă. Nu mă pot împiedica aici să reflectez la răul pe care îl fac religiei şi oamenilor în suferinţă spiritul dominator şi intoleranţa dogmatică. Cine n-ar crede, când durerea a pătruns în cutele cele mai ascunse ale sufletului, când moartea ne-a dat lovituri ireparabile, când toate legăturile par zdrobite între noi şi ceea ce iubim; cine n-ar crede, zic, că un glas care ne-ar vesti o reunire nesperată, făcând să ţâşnească din tenebrele veşnice o lumină neaşteptată, smulgându-i sicriului pe cei fără de care n-am putea trăi, şi pe care credem că nu-i vom mai revedea niciodată, n-ar trebui să stârnească decât bucurie, recunoştinţă şi asentiment? Însă atunci când consolatorul se transformă în stăpân, porunceşte, ameninţă, impune dogma în vreme ce ar fi trebuit să lase credinţa să încolţească în sânul speranţei,

atunci raţiunea se revoltă, dragostea, descurajată, se închide în sine, iar îndoiala, de care începeam să ne dezbărăm, renaşte tocmai pentru că ni s-a comandat credinţa. Aversiunea pe care le inspiră spiritelor independente este unul dintre inconvenientele formelor religioase, prea rigide şi prea exclusive. Ele dăunează celor care le adoptă, pentru că îngustează şi falsifică ideile; ele dăunează şi celor care nu le adoptă, pentru că îi privează de o sursă rodnică de idei mângâietoare şi de sentimente care i-ar face mai buni şi mai fericiţi.

S-a spus adesea că lipsa de credinţă este semnul unui suflet sec, şi credinţa religioasă semnul unui suflet blând şi iubitor. Nu vreau să neg această regulă în general. Mi se pare greu să fii cu desăvârşire mulţumit de lumea aceasta fără să ai un spirit îngust şi o inimă stearpă; şi, când nu eşti mulţumit de lumea aceasta, eşti foarte aproape de a dori şi de a spera o altă lume. Există, în caracterele profunde şi sensibile, o nevoie vagă pe care numai religia o mulţumeşte, iar nevoia aceasta este atât de strâns legată de toate afecţiunile elevate şi delicate, încât cel care n-o simte este în mod aproape infailibil lipsit de un număr preţios de sentimente şi de idei. Julie era totuşi o excepţie remarcabilă de la această regulă. Se găsea în inima ei melancolie, şi tandreţe în adâncul sufletului. Dacă n-ar fi trăit într-o ţară în care religia fusese multă vreme o putere ostilă şi agresivă şi unde singur numele ei deştepta amintirea unor persecuţii şi a unor acte de barbarie, putem să ne închipuim că imaginaţia ei ar fi luat o direcţie cu totul diferită.

Moartea ultimului fiu al Juliei a fost cauza propriei sale morţi şi semnul unei stingeri pe cât de manifestă, pe atât de rapidă. Lovită de trei ori în mai puţin de trei ani de o nenorocire de felul acesta, n-a putut rezista acestor şocuri dureroase şi repetate. Sănătatea ei, adesea şovăielnică, păruse că luptă împotriva naturii atâta vreme cât o susţinuse speranţa sau cât îngrijirile pe care nu i le-a precupeţit fiului ei pe moarte au însufleţit-o; când a văzut că nu mai poate fi de folos nimănui, puterile au abandonat-o. S-a înapoiat la Paris, bolnavă, şi, chiar în ziua sosirii ei, toţi medicii şi-au

dat seama că nu se mai vindecă. Boala ei a durat cam trei luni. De-a lungul lor n-a existat nici cea mai mică speranţă. Fiecare zi era marcată de câte un simptom care nu lăsa nicio resursă prieteniei, avidă să se amăgească, şi fiecare a doua zi adăuga la primejdia de ieri. Julie a fost singura care a părut că ignoră această primejdie. Natura răului de care suferea favorizează, din cât se zice, asemenea iluzii; dar caracterul ei a contribuit neîndoielnic mult la aceste iluzii fericite; spun fericite, pentru că nu mă pot pronunţa cu certitudine asupra temerilor pe care o moarte sigură i le va fi inspirat. Niciodată această idee nu s-a prezentat într-o manieră pozitivă şi directă spiritului ei; cred însă că ar fi resimţit o durere vie şi profundă: poate ideea aceasta va produce mirare. Lipsită de copiii ei, însingurată pe pământ, având în acelaşi timp un suflet energic, de bună seamă inaccesibil fricii, şi un suflet sensibil pe care atâtea pierderi nu aveau cum să nu-l fi sfâşiat, putea ea să regrete viaţa? Nu mă îndoiesc că, dacă forţele ei fizice ar fi rezistat mai bine durerii sale morale, s-ar fi gândit cu oroare la drumul sumbru şi solitar care îi rămânea de străbătut, însă, ameninţată ea însăşi în clipa în care îi dispăruseră toate fiinţele pe care le iubea, ea n-a avut, ca să zic aşa, timpul de a se lăsa pradă regretelor sale. A fost obligată prea în pripă să se ocupe de ea pentru ca alte gânduri să continue să-i stăpânească sufletul: boala ei i-a servit într-un fel de consolare, iar natura, ca printr-un instinct, a dat înapoi în faţa nimicirii care înainta şi a legat-o de viaţă.

În ultimele săptămâni care i-au precedat moartea, părea cuprinsă de o mie de proiecte care presupuneau un lung viitor; detalia cu interes planurile ei de rostuire, de relaţii sociale, de avere; îngrijirile prietenilor ei o înduioşau; se mira ea singură de a se simţi din nou legată de viaţă. Pentru cei care o înconjurau era o durere mai mult, o durere cu atât mai amară cu cât nicio urmă a ei nu trebuia să se vadă pe chipurile noastre. Ea dispunea în vorbirile ei de un lung şir de ani, când abia dacă-i mai rămâneau câteva zile. În spatele himerelor cu care imaginaţia ei părea să se hrănească, parcă vedeai moartea surâzând ironic.

Îmi reproşam uneori prefăcătoria mea complice. Sufeream de bariera pe care o înălţa între noi această neîncetată constrângere. Mă acuzam că, amăgind-o fie şi pentru a-i îndulci ultimele clipe, păcătuiam împotriva prieteniei. Mă întrebam dacă adevărul nu este o datorie; dar care ar fi fost oare rezultatul unui adevăr pe care Julie se temea să-l audă?

Am spus deja că cercul ideilor ei nu se întindea dincolo de hotarele acestei vieţi. Până şi în nefericirile ei personale, moartea n-o lovise niciodată decât ca un accident inevitabil, asupra căruia era de prisos să insişti. Pierderea copiilor, sfâşiindu-i inima, nu-i schimbase nimic din orientarea spiritului. Când simptome pe care le putea uşor recunoaşte, pentru că le observase în cursul lungii maladii a ultimului ei fiu, o luminau subit asupra stării sale, chipul ei se umbrea; însă respingea această impresie; nu vorbea de ea decât pentru ca să sugereze pe ocolite prietenilor să o ajute să o îndepărteze. În sfârşit, ceasul cel greu a sosit. De câteva zile, slăbiciunea ei sporise cu o iuţeală tot mai mare; fără însă a avea vreo influenţă asupra limpezimii ideilor sale, nici asupra originalităţii lor. Boala ei, care păruse în câteva rânduri să-i fi modificat caracterul, n-a avut aceeaşi putere asupra spiritului ei. Cu două ore înainte de a muri, vorbea cu interes despre lucrurile care o preocupaseră întreaga ei viaţă, iar reflecţiile ei puternice şi profunde asupra degenerării speciei umane atunci când se află asuprită de despotism erau amestecate cu glume picante asupra indivizilor care s-au distins cel mai mult pe acest drum al degradării. Moartea a venit să pună capăt exercitării atâtor facultăţi pe care suferinţa fizică nu putuse să le slăbească. Chiar în timpul agoniei, Julie şi-a păstrat toate facultăţile mintale. Nemaiputând să vorbească, ea indica prin gesturi ajutoarele care credea că îi mai pot fi date. Îmi strângea mâna în semn de recunoştinţă. În felul acesta s-a stins.

Benjamin Constant,
Lettre sur Julie,
Paris, Garnier, 1955, pp. 223-243.

SAINTE-BEUVE
1804-1869

DOAMNA DE RÉCAMIER

În momentul când apărea, scânteietoare, sub Consulat, o vedem imediat înconjurată, admirată şi iubită cu pasiune. Lucien, fratele Consulului, este primul personaj istoric care o iubeşte (pentru că nu pot să-l pun la socoteală pe Barrere, care o cunoscuse copilă, demult). Lucien iubeşte, nu este respins, nu va fi niciodată primit. Iată nuanţa. Aşa se va întâmpla cu toţi cei ce se vor grăbi atunci şi cu toţi cei ce-i vor urma. Am văzut nu demult, în palatul răposatului rege al Olandei, la Haga, o foarte frumoasă statuie a Evei. Eva, în prima floare a tinereţii sale, se află în faţa şarpelui, care îi arată mărul: îl priveşte, se întoarce pe jumătate spre Adam, are aerul că se sfătuieşte cu el. Eva se află în acest extrem moment de inocenţă când te joci cu pericolul, când stai de vorbă în şoaptă cu tine sau cu un altul. Ei bine, acest moment de nehotărâre, care la Eva a durat scurt timp şi s-a sfârşit prost, a început adesea şi s-a prelungit cu nenumărate ocolişuri în tinereţea strălucitoare şi uneori imprudentă de care vorbim; însă de fiecare dată a fost reţinut la timp şi dominat de un sentiment mai puternic, prin n-aş şti să spun ce secretă virtute. Femeia aceasta tânără, în faţa pasiunilor pe care le stârnea şi pe care le ignora, avea imprudenţa, încrederea, curiozitatea unei fetiţe sau ale unei fete de pension. Mergea către primejdie zâmbind, cu siguranţă de sine, cu un soi de caritate, semănând cumva cu acei regi preacreştini din vremile vechi care, în săptămâna mare, se duceau la anumiţi bolnavi să-i vindece. Nu se îndoia că face bine ce face, nici de dulcea ei magie, nici de virtutea ei. Aproape că voia să-ţi răneascâ întâi inima, pentru a-şi prilejui apoi plăcerea şi miracolul de a te vindeca. Când plângeai sau te arătai iritat, îţi spunea cu o exasperantă clemenţă: „Vino, şi te voi vindeca.” Şi a şi reuşit să-i vindece pe câţiva, pe cei mai mulţi. Toţi prietenii ei, cu foarte puţine excepţii, au fost la început îndrăgostiţi de ea. Avea mulţi

prieteni şi i-a păstrat aproape pe toţi. Domnul de Montlosier îi spunea într-o zi că ar putea declara ca Cidul: *Cinci sute dintre ai mei prieteni.* Era cu adevărat o magiciană în arta de a converti pe nesimţite dragostea în prietenie, lăsându-i acesteia întreaga floare, întregul parfum al primului sentiment. Ea ar fi vrut ca toate să rămână veşnic în *aprilie.* Inima ei rămăsese acolo, în acea primăvară foarte timpurie când livada e acoperită de flori albe şi încă n-are frunze.

Aş putea povesti aici, din amintire, multe lucruri, dacă pana mea ar şti să fie destul de uşoară pentru a trece peste aceste flori fără să le veştejească. Noilor săi prieteni (cum voia uneori să-i numească), Doamna Récamier le vorbea adesea şi cu plăcere despre anii de demult şi despre oamenii pe care îi cunoscuse. „Este un fel – spunea ea – de a-i da prieteniei un trecut.”

Relaţia ei cu Doamna de Staël, cu Doamna Moreau, cu cei răniţi şi cu cei înfrânţi a aruncat-o curând în opoziţie faţă de Imperiu, dar a existat un moment când încă nu-şi luase o culoare anume. Fouché, văzând această tânără putere, a avut ideea să-şi facă din ea un instrument. La început, a vrut s-o introducă pe Doamna Récamier ca doamnă de onoare în casa imperială; nu-i era pe plac nobilimea şi ar fi vrut să aibă la Curte pe cineva influent şi devotat. Dar ea n-a vrut să accepte acest rol. Curând a început să facă parte din opoziţie, mai ales prin prietenii ei şi prin ideea pe care şi-o făcea lumea despre ea.

Nu era încă în această situaţie într-o zi în care lua cina la una dintre surorile lui Bonaparte. Intenţia fusese de a-i prilejui o întâlnire cu Primul Consul; acesta chiar se afla acolo. La masă, ea urma să fie aşezată alături de el; însă, printr-o greşită înţelegere care a avut loc în momentul în care urmau să se aşeze, ea s-a găsit aşezată alături de Cambaceres, căruia Bonaparte i-a spus, glumind: „Ei bine, consule Cambaceres, mereu alături de cea mai frumoasă!”

Tatăl Doamnei Récamier, Domnul Bernard, lucra la poştă şi era regalist; a fost compromis sub Consulat, arestat şi încarcerat. Ea a aflat asta imediat, având ca invitată la cină pe Doamna Bacciochi, sora lui Bonaparte. Aceasta a promis

să facă totul pentru a-l face pe consul să se intereseze de acest caz. După dineu, Doamna Récamier a ieşit şi a dorit să-l vadă pe Fouché, care a refuzat s-o primească, „de frică să nu mă las emoţionat – spunea el –, şi anume într-o afacere de stat”. Doamna Récamier a dat fuga să o găsească, la Teatrul Francez, pe Doamna Bacciochi, care era cu sora ei Paulina, cu totul preocupată, aceasta din urmă, de casca lui Lofon: „Uitaţi-vă şi voi – spunea – ce rău e pusă casca aceasta, cum stă într-o parte!” Doamna Récamier stătea pe jăratic; Doamna Bacciochi voia să rămână până la sfârşitul tragediei, poate din cauza surorii sale Paulina. Bernadotte era în lojă; a observat aerul schimbat al Doamnei Récamier; i-a oferit braţul, ca s-o conducă şi pentru a-l vedea el însuşi imediat pe consul. Din acest moment datează viul sentiment al lui Bernadotte pentru ea: n-o cunoscuse mai înainte. A obţinut eliberarea tatălui. Ceea ce se spune în privinţa aceasta în *Memorialul de la Sfânta Elena* este inexact. Doamna Recamier nu l-a văzut pe Bonaparte cu acest prilej; cel care a luat asupră-şi totul a fost Bernadotte.

Bernadotte a iubit-o, aşadar, şi a fost unul dintre cavalerii ei. Cavaleri i-au fost şi cei din familia Montmorency, întorşi atunci din emigraţie. Mathieu de Montmorency, care a ajuns mai târziu un sfânt, Adrien (devenit duce de Laval), mult mai târziu fiul lui Adrien, care era astfel în situaţia de a fi rivalul tatălui său, toţi o iubeau cu patimă. Henri de Laval se întâlnea adesea la ea cu tatăl său, ducele de Laval; rezista şi nu se dădea dus, ceea ce îl făcea pe bunul duce să turbeze şi, cum era un om de spirit, îi scria Doamnei Récamier în chipul cel mai agreabil din lume: „Fiul meu este el însuşi îndrăgostit de dumneavoastră, despre mine ştiţi că sunt; este de altfel soarta celor din neamul Montmorency: Nu mureau toţi, dar toţi erau răniţi.”

Doamna Récamier era prima care povestea aceste lucruri: o făceau să zâmbească cu voioşie. A păstrat până aproape de sfârşit râsul acesta de copil, gestul tineresc care o făcea să-şi ducă batista la gură ca pentru a nu izbucni în râs. Însă, cât a fost tânără, această copilărie a sentimentelor, îmbinată cu un graţios manej, a provocat mai mult de o dată (putem să

ne mirăm?) complicaţii serioase. Mulţimea aceasta de bărbaţi atraşi şi îndrăgostiţi nu era la fel de uşor de stăpânit şi de eludat ca pacificata dinastie Montmorency. Trebuie să fi existat în jurul ei, în anume ceasuri, destule violenţe şi răzvrătiri pe care mâinii acesteia gingaşe îi era mai apoi greu să le ţină în frâu. Jucându-se cu pasiunile omeneşti pe care voia să le farmece şi pe care le aţâţa mai mult decât şi-ar fi închipuit, semăna cu cea mai tânără dintre Graţii, pe care ar fi amuzat-o să înhame lei la carul său şi să-i stârnească. Imprudentă ca inocenţa, cum am spus, îi plăcea primejdia, primejdia altora, dacă nu a ei; şi de ce să nu spun şi asta? Cu jocul acesta riscant şi care uşor devenea crud, ea, atât de bună, a tulburat multe inimi; i-a îndurerat profund, fără să vrea, pe unii, nu numai oameni revoltaţi şi acriţi, ci şi nişte biete rivale, sacrificate şi rănite fără ştirea ei. Este o parte serioasă a lucrurilor pe care, către sfârşit, caritatea ei a înţeles-o în bună măsură; este o lecţie pe care gravitatea supremă legată de nobila ei amintire nu ne interzice s-o pomenim. Cu instinctul ei de puritate şi de bunătate cerească, simţea chiar şi ea: iată de ce pe ea, atât de admirată şi de adorată, n-am văzut-o regretându-şi tinereţea, nici dimineţile ei însorite, nici furtunile, nici măcar pe cele mai înfrumuseţate de amintire. Ea nu concepea nicio fericire perfectă în afara datoriei; punea interesul romanului acolo unde îl întâlnise atât de rar, adică înlăuntrul căsătoriei; şi de mai multe ori, în zilele ei cele mai frumoase, în mijlocul unei serbări a cărei regină era, sustrăgându-se omagiilor, i s-a întâmplat - după propria ei mărturie – să iasă un moment pentru a plânge.

Aşa mi-o reprezint în lume şi în vârtej, înainte de retragerea ei. Ar fi de scris despre ea un şir de capitole pe care nu pot nici măcar să le schiţez. Unul dintre aceste capitole ar fi acela al relaţiilor şi al intimităţii ei cu Doamna de Staël, două influenţe strălucitoare atât de distincte, adesea interferenţe, aproape niciodată rivale, care se completau atât de bine. A fost în 1807, la castelul din Coppet, ca oaspete a Doamnei de Staël, când Doamna Récamier l-a văzut pe prinţul August de Prusia, unul dintre

învinşii de la Jena; ea l-a învins şi l-a cucerit la rândul său, prizonier regal, prin obişnuinţă destul de brusc şi câteodată stânjenitor. Îl trădau chiar aceste maniere abrupte. Într-o zi, când voia să-i spună ceva Doamnei Récamier în timpul unei plimbări călare, s-a întors către Benjamin Constant, care era în compania lor: „Domnule Constant – îi spuse – dacă aţi face o mică partidă de galop?” Constant a râs de această mostră de fineţe germană.

Un alt capitol ar trata despre felul uşor în care Doamna Récamier l-a cucerit la Lyon pe bunul Ballanche, care i s-a devotat din prima zi, fără să-i spună vreodată. Încă un alt capitol ar pune în lumină relaţiile ei mai puţin simple, mai puţin uşoare la început, dar până la urmă atât de bine statornicite cu Domnul de Chateaubriand. Doamna Récamier l-a văzut pentru prima oară la Doamna de Staël, în 1801; l-a revăzut în 1816 sau 1817, în apropierea morţii Doamnei de Staël, şi tot la ea. Dar acestea n-au fost decât nişte simple întâlniri, iar adevărata legătură nu s-a înfiripat decât târziu, la Abbaye-aux-Bois, în vremea când Domnul de Chateaubriand ieşise din guvern.

Ar mai fi de scris un capitol despre legătura strânsă cu Benjamin Constant, care datează abia din 1814-1815. Scrisorile acestuia, adresate Doamnei Récamier, ar fi de mare ajutor; numai că ele ar fi destul de insuficiente, din punctul de vedere al adevărului, dacă nu le-am adăuga contrapartida, ceea ce scria pentru el singur, când pleca de la ea, lucruri pe care multă lume le-a citit şi, în sfârşit, dacă nu s-ar lumina totul prin explicaţiile unui moralist, care nu se găsesc de obicei în pledoariile avocatului. Dar aceasta îmi aminteşte că, în privinţa acestui subiect, s-a deschis un proces jenant, şi mă grăbesc să tac.

Înainte de capitolul consacrat lui Benjamin Constant, ar mai fi de scris şi cel asupra călătoriei în Italia din 1813, şederea la Roma, legătura cu Canova, marmura acestuia, care, de data aceasta, pentru a reprezenta frumuseţea ideală, n-a trebuit decât să copieze modelul; apoi şederea la Napoli, găzduită de regina Carolina şi de Murat. Dar acestea sunt perspective destul de rapide.

Când Doamna Récamier a văzut că vine ceasul când frumuseţea scade şi păleşte, a făcut ceea ce puţine femei ştiu să facă: n-a luptat; a acceptat cu bun-gust primele semne ale timpului. A înţeles că, după atâtea succese ale frumuseţii, singurul mijloc de a mai părea încă frumoasă era de a nu mai pretinde că este. Unei femei care o revedea după ani de zile, şi care îi făcea complimente despre chipul ei, i-a răspuns: „Nu, draga mea, n-are rost să-mi mai fac iluzii. Din ziua în care am văzut că nici homarii de pe stradă nu se mai întorc după mine, am înţeles că a venit sfârşitul.” Avea dreptate. Era sensibilă într-adevăr la orice privire şi la orice laudă, la exclamaţia unui copil sau a unei femei din popor, la fel ca şi la declaraţia unui principe. Trecând prin mulţime, de pe marginea caleştii sale elegante care înainta încet, ea îi mulţumea fiecăruia pentru admiraţia lui printr-un semn cu capul şi printr-un surâs.

În două epoci, Doamna Récamier a avut de suferit mari încercări ale sorţii: prima oară la începutul Imperiului, a doua, în primii ani ai Restauraţiei. Atunci a fost momentul când s-a retras într-un apartament din Abbaye-aux-Bois, în 1819. N-a mai ocupat un loc în lumea vremii decât după ce s-a văzut instalată în acest modest azil, la o margine a Parisului. De acolo dulcele ei geniu, desprins din frământări prea complicate, s-a făcut simţit din ce în ce mai mult ca o binefacere. Am putea spune că a perfecţionat şi a făcut să progreseze arta bunelor relaţii între oameni: prietenia ca artă care împodobeşte, înnobilează şi dăruieşte totul în jurul ei. Spiritul de partid era atunci în culmea violenţei sale. Ea dezarma mâniile, îndulcea asperităţile, îţi lua brutalitatea şi îţi inocula indulgenţa. Nu se dădea bătută până nu făcea să se întâlnească la ea prieteni de apartenenţe politice diferite, până nu-i făcea să se împace sub puterea unei medieri clemente.

Prin asemenea influenţe societatea devine societate, atât cât este posibil, şi dobândeşte liantul şi graţia de care are nevoie. Şi iată cum o femeie, fără să iasă din sfera ei, face operă de civilizaţie în măsura cea mai înaltă, şi că Euridice joacă în felul ei rolul lui Orfeu. Acesta din urmă îmblânzea

viaţa sălbatică; cealaltă înfăptuieşte pe deplin şi încununează viaţa civilizată.

Într-o zi, în 1802, în timpul acelei scurte păci de la Amiens, nu în strălucitorul palat de pe strada Mont-Blanc, pe care îl locuia pe atunci Doamna Récamier, ci în salonul castelului de Clichy, unde îşi petrecea vara, se aflau reuniţi oameni veniţi din multe părţi ale lumii, Adrien şi Mathieu de Montmorency, generalul Moreau, câţiva englezi distinşi, Domnul Fox, Domnul Erskine şi mulţi alţii: se uitau unii la alţii, se observau; jocul era de-a cine să nu înceapă. Domnul de Narbonne, de faţă, încerca să angajeze conversaţia şi, în ciuda spiritului său, nu izbutea. A intrat Doamna Récamier: a vorbit întâi cu Domnul Fox, a spus câte un cuvânt fiecăruia, a prezentat pe fiecare fiecăruia cu câte o laudă potrivită; şi pe loc conversaţia a devenit generală, legătura naturală fusese găsită.

Ceea ce a făcut atunci, a făcut mereu. În micul ei salon de la Abbaye, se gândea la toţi, întindea departe năvodul ei de prietenie. Nu se afla talent sau virtute sau distincţie pe care să nu dorească din tot sufletul să le cunoască, să le invite, să le servească, să le pună în lumină, dar mai ales să le pună în legătură şi în armonie unele cu altele în jurul ei, să le lase în inimă un semn care era semnul ei. Există în asta, nu încape îndoială, şi ambiţie; dar ce ambiţie adorabilă, mai ales când, adresându-se celor mai celebri, nu-i neglijează nici pe cei mai obscuri, şi când este în căutarea celor mai vitregiţi! Era o caracteristică a acestui suflet atât de multiplicat al Doamnei Récamier de a fi în acelaşi timp universală şi extrem de particulară, de a nu exclude nimic, dar ce spun? De a atrage totul şi de a şti totuşi să aleagă.

Alegerea putea să pară chiar unică. Domnul de Chateaubriand a fost timp de douăzeci de ani, ultimii, centrul absolut al lumii ei, marele ei interes în viaţă, cel căruia n-aş zice că îi sacrifica pe toţi ceilalţi (ea nu se sacrifica niciodată decât pe sine), ci căruia îi subordona tot. Domnul de Chateaubriand avea antipatiile, aversiunile şi chiar amărăciunile sale, pe care *Memoriile de dincolo de mormânt* le manifestă acum îndeajuns. Ea tempera şi

corecta toate acestea. Cum se pricepea să-l facă să vorbească atunci când tăcea, să-i atribuie vorbe binevoitoare faţă de alţii, vorbe pe care i le spusese, nu încape îndoială, adineaori, în intimitate, dar pe care nu le repeta întotdeauna în faţa unor martori! Cât putea să fie de cochetă pentru gloria lui! Cum, de asemenea, ştia uneori să-l facă să fie cu adevărat vesel, amabil, cu totul mulţumit, elocvent, atâtea lucruri care îi veneau atât de uşor atunci când voia! Prin blânda ei influenţă asupra lui îndreptăţeşte pe deplin vorba lui Bernardin de Saint-Pierre: „Se găseşte în femeie o voioşie uşoară care risipeşte tristeţea bărbatului.” Iar aici era vorba de o mare tristeţe! Tristeţe pe care René o adusese din pântecele mamei sale şi care, cu anii, sporea! Niciodată Doamna de Maintenon nu s-a străduit atâta să-l scoată din plictis pe Ludovic al XIV-lea cât a făcut-o Doamna Récamier pentru Domnul de Chateaubriand. „Am remarcat întotdeauna – spunea Boileau întorcându-se de la Versailles – că, atunci când conversaţia nu se desfăşura spre a-i aduce lui laude, regele se plictisea la început şi era gata ori să caşte, ori să plece.” Orice mare poet pe cale să îmbătrânească are în această privinţă ceva din Ludovic al XIV-lea. Doamna Récamier găsea în fiecare zi nenumărate invenţii graţioase pentru a-i înnoi şi împrospăta elogiul. Îi aduna de pretutindeni prieteni, noi admiratori. Ne-a legat pe toţi cu un lanţ de aur, la picioarele statuii sale.

O persoană al cărei spirit era pe cât de delicat pe atât de veridic, şi care a cunoscut-o bine, spunea despre Doamna Récamier: „Are în caracterul ei ceea ce Shakespeare numeşte *milk of human kindness* (laptele bunătăţii omeneşti), o blândeţe tandră şi înţelegătoare. Ea vede cusururile prietenilor săi, dar le îngrijeşte cum ar îngriji infirmităţile lor fizice.” Era, aşadar, sora de caritate a durerilor, a slăbiciunilor şi puţin a defectelor lor.

Că în acest procedeu obişnuit nu se arătau cu vremea unele inconveniente, amestecate cu un mare farmec; că în aerul acesta atât de călduţ şi atât de liniştitor, dând spiritelor toată dulceaţa şi tot lustrul lor, ea nu le înmuia puţin şi nu le înclina spre a se complace cu sine n-aş îndrăzni

să tăgăduiesc, cu atât mai mult cu cât cred că am simţit asta eu însumi. Era, fără doar şi poate, un salon în care nu numai politeţea, ci şi caritatea dăunau puţin adevărului. Se aflau, nu încape îndoială, lucruri pe care nu voia să le vadă şi care pentru ea nu existau. Nu credea în existenţa răului. În inocenţa ei îndărătnică, insist asupra acestui lucru, ea păstra urme de copilărie. Să ne plângem oare? La urma urmelor, va mai fi oare un loc în viaţă unde se găseşte o bunăvoinţă atât de reală în miezul unei iluzii atât de împodobite şi de înfrumuseţate? La Rochefoucauld a spus asta: „Dacă nu te-ai măguli niciodată, viaţa ar fi lipsită de plăcere.”

Am auzit oameni întrebând dacă Doamna Récamier era inteligentă. Mie mi se pare că ştim asta deja. Avea în cel mai înalt grad nu acea inteligenţă care aspiră să strălucească pentru ea însăşi, ci pe aceea care simte şi pune în valoare inteligenţa celorlalţi. Scria puţin; îşi făcuse de timpuriu obiceiul de a scrie cât mai puţin cu putinţă; dar puţinul acesta era de bună calitate şi de o tăietură perfectă. Şi vorbind avea linia netă şi justă, expresia potrivită. Din amintirile ei alegea de preferinţă o glumă fină, o vorbă amabilă sau veselă, o situaţie picantă, iar restul îl neglija; îşi aducea aminte cu bun-gust.

Asculta răpită, nelăsând să treacă nimic de preţ din spusele tale fără să arate că l-a simţit. Întreba cu interes, şi îţi asculta răspunsul cu toată atenţia. Ajungea s-o vezi zâmbind şi tăcând şi aveai tot interesul, părăsind-o, s-o găseşti inteligentă.

Sainte-Beuve,
Galerie de femmes celebres,
Paris, Garnier Frères, 1859,
pp. 312-320.

CONTESA DE BOIGNE
1781-1866

DOAMNA DE STAËL

Mă duceam adesea în Savoia. La prima mea călătorie m-am oprit la Lyon. Domnul d'Herbouville era prefectul local, şi faptul acesta era un motiv de a zăbovi o vreme acolo. M-am instalat la Hotelul Europa, unde am sosit târziu. A doua zi dimineaţă, valetul hotelului m-a anunţat că Doamna de Staël se află acolo şi întreabă dacă aş vrea s-o primesc: „Desigur, aş fi încântată, dar o să-i ies în cale."

Cinci minute după aceea, a intrat în camera mea, escortată de Camille Jordan, de Benjamin Constant, de Mathieu de Montmorency, de Schlegel, de Elzéar de Sabran şi de Talma. Eram foarte tânără; această mare celebritate şi acest cortegiu deosebit m-au intimidat întâi puţin. Curând însă Doamna de Staël m-a făcut să mă simt în largul meu. Trebuia să ies ca să văd Lyonul; m-a asigurat că era cu totul inutil, că era un oraş neplăcut, aşezat între două râuri foarte frumoase, că ştiind asta eram tot atât de informată ca şi când aş fi petrecut opt zile să-l străbat în lung şi-n lat. A rămas toată dimineaţa în camera mea, primind acolo vizite, încântându-mă cu strălucita ei conversaţie. Am uitat şi de prefect, şi de prefectură. Am luat cina cu ea. Seara ne-am dus să-l vedem pe Talma în *Manlius;* juca mai mult pentru ea decât pentru public şi era răsplătit pentru asta de entuziasmul pe care îl simţea Doamna de Staël şi pe care îl suscita în jurul ei.

Când am ieşit de la spectacol, ea s-a urcat în trăsură pentru a se înapoia la Coppet. Îşi încălcase exilul, cu riscul a tot ce ar fi avut de suportat, ca să vină la o reprezentaţie a lui Talma.

Aşa mi-a apărut pentru întâia oară acest meteor; mi se învârtea capul. La început, mi s-a părut urâtă şi ridicolă. Un chip cu trăsături groase şi roşii, fără prospeţime, coafată cu ceea ce se numea „părul pitoresc aranjat", ceea ce însemna prost pieptănată; fără basma, cu o tunică de muselină albă

foarte decoltată, cu braţele şi umerii goi, nici şal, nici eşarfă, niciun fel de voal: toate făceau din ea o ciudată apariţie într-o cameră de han, la amiază. Ţinea în mână o rămurică înfrunzită pe care o rotea fără încetare între degete. Rostul rămuricii era să pună în evidenţă o mână foarte frumoasă, dar desăvârşea ciudăţenia costumului ei. După trecerea unei ore, eram fermecată, iar seara, în timpul felului inteligent în care o bucura debitul lui Talma, eu îi examinam fizionomia şi m-am surprins găsind-o aproape frumoasă. Nu-mi dau seama dacă mi-a ghicit impresiile, dar a fost cu mine mereu de o bunătate desăvârşită, amabilă şi fermecătoare.

Am întâlnit-o din nou în anul următor la Aix, în Savoia, unde mersesem la ape cu Doamna Récamier. Şi-a violat şi de data aceasta exilul, sub pretextul de a veni să o vadă, şi a venit de la Coppet la Aix. Am fost martora unor scene cu totul deplorabile, în care două fiinţe înzestrate cu geniu au folosit mai mult spirit decât poate Dumnezeu n-a hărăzit nici unui muritor ca să se chinuie una pe alta.

Toată lumea ştie de relaţiile care au existat multă vreme între Doamna de Staël şi Benjamin Constant. Doamna de Staël păstra gustul cel mai viu pentru spiritul lui, dar mai avea şi alte gusturi, trecătoare, care îl dominau adesea pe acesta. Cu aceste prilejuri, Benjamin voia să rupă; atunci ea se lega de el mai puternic decât oricând şi, după scene înspăimântătoare, se împăcau.

Pentru a defini această situaţie spunea el că era obosit de a fi *mereu necesar* şi *niciodată suficient. A* sperat îndelung să se căsătorească cu Doamna de Staël. Vanitatea şi interesul îl îndemnau la asta tot atât cât şi sentimentele, însă ea refuza cu încăpăţânare. Pretindea să-l ţină legat de carul ei, nu să se lege ea de al lui Benjamin. De altfel, ţinea prea mult la distincţiile sociale pentru a-şi schimba numele de Staël-Holstein într-acela de Constant. N-a fost om pe pământ mai sclav al celor mai puerile idei aristocratice decât liberala Doamnă de Staël.

În timpul unei călătorii pe care Benjamin Constant a făcut-o în Germania, el a întâlnit-o pe Doamna contesă de Magnoz, născută contesă de Hardenberg. Era cu totul altceva decât

Domnişoara Necker! S-a amorezat de el şi a vrut să-l ia de bărbat. Cred că dorinţa de a-i dovedi Doamnei de Staël că o persoană care figura în *Almanahul de la Gotha* nu dispreţuia căsătoria cu el a cântărit greu în faptul că a consimţit.

Doamna de Staël a aflat de acest proiect şi a intrat în nişte crize de furie atât de mari încât el n-a îndrăznit să-l ducă la capăt pe faţă. Totuşi s-a căsătorit în secret; soţia lui l-a însoţit până la Lyon. Acolo a băut o fiertură care i-a provocat mari vărsături şi a declarat că se va otrăvi de-a binelea dacă nu renunţa la Doamna de Staël, mărturisindu-şi mariajul. Iar Doamna de Staël făgăduia să se străpungă cu pumnalul dacă el lua această hotărâre.

Aceasta era starea de lucruri când Benjamin Constant şi Doamna de Staël s-au reunit la Aix în urma medierii Doamnei Récamier. Primele jumătăţi de zi se petreceau în scene oribile, în reproşuri, în imprecaţii, în crize de nervi. Era într-o oarecare măsură secretul comediei. Seara luam masa împreună, cum este obiceiul în asemenea staţiuni de ape. Încetul cu încetul, în timpul mesei, părţile beligerante se potoleau. Un cuvânt fin sau strălucitor aducea după el un altul. Gustul lor comun de a-şi da replicile într-un joc de spirit devenea mai puternic decât vrajba şi seara se petrecea într-un chip fermecător, pentru ca a doua zi să fie reluate violenţele din ajun.

Tratatul a fost în sfârşit semnat. Iată care îi erau temeliile: Doamna de Staël urma să-i scrie *Doamnei Constant,* recunoscând astfel căsătoria; dar aceasta nu va fi făcută publică decât la împlinirea a trei luni de la plecarea Doamnei de Staël în America, unde pe atunci chiar avea intenţia să se ducă. Această concesie a inimii faţă de vanitate nu mi s-a părut deloc mişcătoare.

Benjamin a cedat ţipetelor, dar acestea l-au rănit. De altfel, Doamna de Staël n-a plecat, iar căsătoria a fost recunoscută, însă destul de târziu după aceea. Cred că Doamna de Staël avusese dorinţa de a-şi rezerva intensa plăcere pe care i-o făcea spiritul Domnului Constant şi de a-l duce cu ea în America. Poate se gândea chiar la posibilitatea de a se căsători cu el, după ce va fi străbătut Atlanticul, şi

căsătoria lui cu altcineva i-a fost cu atât mai neplăcută în acel moment. Exista între ei o legătură de mare drag. El nu pierdea prilejul de a-şi lua un aer cu totul părintesc cu drăgălaşa copilă care avea indiscreţia de a aminti toate vorbele sale de spirit.

Îmi aduc aminte îndeosebi de una dintre zilele acelei vremi. Ne-am dus cu toţii să cinăm la Domnul de Boigne, la Buissonrond, lângă Chambéry. El invitase tot ce putea fi mai distins în oraş, inclusiv prefectul; eram vreo treizeci de persoane. Doamna de Staël era alături de gazdă, prefectul în dreptul ei, alături de mine. Ea l-a întrebat peste masă ce se mai întâmplase cu cineva pe care îl cunoscuse în calitate de subprefect, el i-a răspuns că acum era prefect şi foarte respectat.

„Îmi pare foarte bine, e un băiat foarte bun; de altfel – a adăugat ea într-o doară –, am fost aproape întotdeauna mulţumită de această categorie de amploaiaţi.”

L-am văzut pe prefectul meu făcându-se roşu, apoi alb ca varul; îmi simţeam inima bătându-mi în gâtlej. Doamna de Staël n-a avut deloc aerul că şi-a dat seama de impertinenţa comisă şi, de fapt, nici nu fusese aceasta intenţia ei.

Am menţionat această împrejurare pentru a avea ocazia de a remarca o bizară anomalie a acestui spirit atât de sociabil: lipsa totală de tact. Niciodată Doamna de Staël nu ţinea seamă în ceea ce spune de specificul ascultătorilor ei, fără cea mai mică intenţie de a jena, şi cu atât mai puţin de a jigni, ea alegea adesea subiectele de conversaţie şi expresiile cele mai ostile persoanelor cărora li le adresa.

Îmi aduc aminte că o dată, în faţa multor persoane şi în prezenţa Domnului de Boigne, m-a interpelat ca să mă întrebe dacă eu cred că o femeie poate să aibă o purtare corectă atunci când nu avea nicio legătură de gust, nicio simţire comună cu soţul ei, insistând asupra acestei propoziţii astfel încât să mă stânjenească în chipul cel mai crud.

Cu alt prilej, am văzut-o supunând-o pe Doamna de Caumont, în faţa a douăzeci de persoane, unui interogatoriu strâns, şi continuând, în auzul galeriei, o discuţie începută

confidenţial între ele două, să stabilească faptul că o femeie care nu era pură şi castă, nu putea să fie o mamă bună. Biata Doamnă de Caumont şedea ca pe jăratic. Doamna de Staël ar fi fost dezolată dacă ar fi observat, dar era târâtă de argumentele ei, de altfel, trebuie să admit, foarte elocvente şi foarte amăgitoare.

Cum adică, se va spune, îşi uita propria ei conduită? Nu, câtuşi de puţin, dar pe ea se considera drept o fiinţă aparte, căreia geniul ei îi permitea păcate de neiertat simplilor muritori.

Această puţină consideraţie pentru sentimentele altora i-a făcut mult mai mulţi duşmani decât merita.

Mă întorc la dineul de la Buissonrond; eram la felul doi şi lucrurile se petreceau ca la toate dineurile plicticoase, spre marea întristare a convivilor de provincie, când Elzéar de Sabran, văzându-i atât de dezamăgiţi, o apostrofă pe Doamna de Staël de la celălalt capăt al mesei, întrebând-o dacă, după părerea ei, legile civile ale lui Romulus şi-ar fi păstrat atâta vreme influenţa la Roma dacă n-ar fi existat legile religioase ale lui Numa. Ea a ridicat capul, a înţeles apelul, n-a răspuns la întrebare decât printr-o glumă şi a pornit de aici pentru a fi la fel de scânteietoare şi de amabilă ca de câte ori am văzut-o. Eram cu toţii încântaţi şi nimeni mai mult decât prefectul, Domnul Finot, om de duh.

I-a fost adusă o scrisoare *foarte urgentă;* a citit-o şi a pus-o în buzunar. După masă, mi-a arătat-o: era ordinul ca Doamna de Staël să fie dusă sub paza jandarmeriei la Coppet, din post în post, începând cu momentul primirii scrisorii. L-am implorat să nu-i facă neplăcerea aceasta în casa mea; m-a asigurat că nu are intenţia aceasta, adăugând cu puţină amărăciune: „Nu vreau să-şi schimbe părerea despre *amploaiaţii din categoria mea.”*

Am luat asupra mea s-o informez că este vremea să se întoarcă la Coppet, iar el s-a mărginit să dea ordin şefilor de post să nu-i dea cai decât pentru ruta directă. Avusese oarecare intenţie să se repeadă până la Milano.

Ne-am urcat, ca să ne întoarcem la Aix, în berlina Doamnei de Staël, ea, Doamna Récamier, Benjamin

Constant, Adrien de Montmorency, Albertine de Staël şi cu mine. S-a stârnit o furtună înspăimântătoare: noaptea era neagră, vizitiii se rătăceau; în loc de o oră şi jumătate, am făcut drumul în cinci ore. Când am sosit, i-am găsit pe toţi neliniştiţi; o parte din compania noastră, care se urcase în caleaşca mea, sosise de trei ceasuri. Am fost consternaţi şi de ora târzie, şi de emoţia pe care o pricinuisem; nimeni din berlină nu se gândise la asta. Conversaţia începuse, îmi amintesc, pe bulevardul Buissonrond, şi vorbeam despre scrisorile Domnişoarei de l'Espinasse, care apăruseră de curând, şi zâna care ne fermeca, asistată de Benjamin Constant, ne ţinuse în aşa măsură în puterea ei încât noi am uitat cu totul de împrejurările exterioare.

A treia zi după aceasta, a plecat în zori la Coppet, într-o stare de dezolare şi de istovire care ar fi putut s-o caracterizeze şi pe femeia cea mai de rând.

Am mai fost de atunci de multe ori la Coppet; îmi plăcea nespus de mult acolo, cu atât mai mult cu cât Doamna de Staël mă răsfăţa peste măsură. Îmi era nespus de recunoscătoare că înfrunt primejdiile exilului ei şi se amuza să mă facă să pălăvrăgesc despre societatea din Paris unde, în inima ei, se afla mereu.

Avea aşa de mult spirit încât preaplinul lui se revărsa în serviciul altora; şi dacă, după ce stăteai de vorbă cu ea, plecai cuprins de admiraţie, nu lipsea nicio anumită mulţumire de sine. Simţeai că te arătaseşi în deplina ta valoare; în ce scotea ea de la fiecare era, pe lângă dorinţa de a se amuza, şi multă bunăvoinţă. A scris undeva că superioritatea se exercită mult mai bine prin aprobare decât prin critică, şi punea această maximă în practică. Nu era om cât de prost din care să nu reuşească să scoată câte ceva (măcar în treacăt), cu condiţia ca acela să aibă oarecare maniere, pentru că ţinea foarte mult la forme. Îi copleşea pe provinciali, şi mai ales pe cei din Geneva, cu cea mai dispreţuitoare indiferenţă; nu-şi dădea osteneala să fie muşcătoare, dar se purta cu ei de parcă n-ar fi existat.

Mă aflam într-o mare adunare la Geneva, unde era aşteptată; toată lumea era adunată de la ora şapte. A sosit la

zece şi jumătate, cu escorta ei obişnuită, s-a oprit la intrare, n-a vorbit decât cu mine şi cu persoanele care veniseră cu ea de la Coppet, şi a plecat fără ca măcar să între în salon. De aici faptul că genevezii o detestau, fiind totodată aproape la fel de mândri de ea ca de lacul lor. A fi primit de Doamna de Staël era la Geneva un titlu de distincţie.

Viaţa la Coppet era ciudată. Părea la fel de trândavă pe cât de dezlânată; nimic nu era supus vreunei reguli; nimeni nu ştia unde trebuie să te afli, să aştepţi, să te aduni. Nu exista un loc anume atribuit vreunei ore a zilei. Toate camerele unora şi ale altora stăteau cu uşile deschise.

Acolo unde prindea rod conversaţia, toată lumea îşi ridica pe loc cortul şi rămânea acolo ore, zile, fără ca vreuna dintre obişnuinţele curente ale vieţii să intervină pentru a o întrerupe. A conversa părea să fie principalul interes al fiecăruia. Şi totuşi, aproape toate persoanele care alcătuiau această societate aveau ocupaţii serioase, iar marele număr de scrisori ieşite de sub pana lor stă mărturie. Doamna de Staël lucra mult, dar când n-avea nimic mai bun de făcut, plăcerea socială cea mai frivolă câştiga întotdeauna. Îi plăcea să joace teatru, să umble după cumpărături, să se plimbe, să adune lume la ea, să meargă să-i caute şi, mai presus de orice, să stea de vorbă.

Nu avea o masă destinată scrisului; un mic serviciu de scris din marochin verde, pe care îl plimba din cameră în cameră şi pe care scria punându-l pe genunchi, conţinea atât scrierile ei cât şi corespondenţa. Adesea, când scria scrisori, ruga mai multe persoane să-i stea în preajmă; pe scurt, singurul lucru de care se temea era singurătatea, şi pacostea vieţii sale a fost plictisul. E uimitor cum geniile cele mai puternice pot cădea pradă urâtului şi în ce măsură acesta le domină. Doamna de Staël, lordul Byron, Domnul de Chateaubriand sunt exemple izbitoare, şi mai ales pentru a scăpa de plictiseală şi-au stricat viaţa şi au vrut să răscolească lumea.

Comtesse de Boigne,
Mémoires,

Paris, Émile-Paul Frères, 1921,
t.1, pp. 222-230.

DOAMNA DE CHEVREUSE

Împăratul nu admitea nicio notabilitate care să nu emane de la el şi, deşi ducele de Luynes era senator şi îi aducea mari omagii şefului statului, atitudinea independentă a nurorii sale a fost remarcată şi a displăcut. Numită doamnă de companie a împărătesei, ea a refuzat; împăratul a stăruit; a fost trimisă la el; el a combătut pe jumătate serios, pe jumătate râzând toate scuzele pe care i le-a prezentat. Totuşi a mers până la a ameninţa că-i va face familia responsabilă de capriciile ei. Putea să consulte zidurile de la Dampierre, ele îi vor spune că nu aparţin neamului Luynes decât prin confiscare; ar fi prudent, după părerea lui, să nu uite acest precedent.

Doamna de Chevreuse s-a văzut silită să accepte. După ce o constrânsese astfel, împăratul s-a arătat deosebit de graţios faţă de ea; punea un soi de cochetărie în încercarea de a o câştiga. Ea era, în schimb, de-a dreptul morocănoasă, chiar faţă de el, dar mai ales faţă de împărăteasa Joséphine şi faţă de tovarăşele ei, pe care le copleşea cu dispreţul. Nu că nu s-ar fi aflat printre ele doamne la fel de nobile ca şi ea, ci pentru că le suspecta că au puţină repulsie faţă de poziţia lor de doamne de palat. Nu făcea ce avea de făcut, potrivit funcţiei sale, decât când ajungea la capătul tuturor pretextelor invocabile. Nu se prezentă la Fontainebleau decât atunci când nu se mai putea altfel; pentru a vorbi fără ocolişuri, era foarte impertinentă.

Câtă vreme a mai trăit ducele de Luynes, el a mai menţinut în jurul lui o anume cuviinţă; însă, după moartea lui, Doamna de Chevreuse, care îi domina cu totul pe soţul şi pe soacra ei, a făcut nenumărate extravaganţe. Îmi amintesc, între altele, într-o seară, când era mare recepţie la palatul de Luynes, ea a fixat locul grupului Domnului de Talleyrand faţă în faţă cu un bust al lui Ludovic al XVI-lea aşezat pe o consolă şi înconjurat de candelabre şi de numeroase vase pline cu crini alcătuind un fel de altar. Ea

ne ducea pe toţi să vedem acest aranjament cu o bucurie de fată de pension. Deşi părerile mele erau aproape tot atât de aprige ca ale ei, totuşi aceste firide mi se păreau copilăreşti şi primejdioase, şi i-am spus.

„Ce vrei să fac? «Micul mizerabil» (aşa îi zicea de fiecare dată *marelui Napoleon)* mă chinuie; mă răzbun şi eu cum pot.”

A izbutit să se facă detestată de întreaga Curte; împăratul încă o mai apăra. Când bătrânii suverani ai Spaniei au sosit în Franţa, după evenimentele de la Madrid, li s-a acordat din prima clipă un serviciu de onoare. Doamna de Chevreuse a primit ordinul să-i fie doamnă de companie reginei Charlotte; a refuzat în scris, spunând că îi ajunge să fie sclavă şi nu vrea să fie şi temnicer. Doamna de onoare, Doamna de La Rochefoucauld, căreia acest răspuns i-a fost adresat, l-a dus împăratului. Iar urmarea a fost ordinul de exil.

Ar părea că, după ce a făcut tot ce-i stătea în putinţă ca să-l provoace, Doamna de Chevreuse urma să-l suporte cu tot curajul. Dar lucrurile s-au petrecut altfel: îndată ce i-a trecut primul moment de exaltare, s-a simţit zdrobită. După aceea n-a fost demers, protest, petiţie pe care să nu le fi încercat pentru a redobândi graţia imperială. Pe măsură ce speranţele ei scădeau, sănătatea ei se măcina şi, după trei ani de exil, a murit de tristeţe. Locuise pe rând la Luynes, Lyon, Grenoble, ducând pretutindeni cu ea umoarea capricioasă care i-a stricat viaţa.

Fără să fiu prietena ei, aveam cu ea relaţii destul de apropiate. Ştiindu-mă în Savoia în timpul şederii ei la Grenoble, mi-a scris cât de mult regreta că dificultăţile care complicau deplasările unei persoane exilate o împiedicau să vină să mă vadă. I-am răspuns că mă voi duce eu la Grenoble. Într-adevăr, am luat-o în această direcţie care, plecând din Chambery, mă făcea să fac patruzeci de leghe mai mult. Am prevenit-o pe Doamna de Chevreuse de ziua sosirii mele; bătrâna ducesă de Luynes mă aştepta la hanul meu. Doamna de Chevreuse era atât de bolnavă încât îi era cu neputinţă să vină să mă vadă, şi nu putea nici să mă

primească, dar vizita mea îi va face o mare bucurie a doua zi dimineaţă.

Un ceas mai târziu, stând la fereastră, am văzut trecând într-o caleaşca, foarte gătită, sulemenită cu roşu şi cred că şi cu alb, un soi de fantomă care mi s-a părut a Doamnei de Chevreuse. L-am întrebat pe valetul de la han cine era, şi mi-a spus:

„Este Doamna de Chevreuse care se duce la teatru; merge în fiecare zi.”

Am găsit că felul ei de a se purta cu mine este ciudat; totuşi, era prea nefericită pentru a mă arăta supărată. A doua zi, sărmana Doamnă de Luynes a venit să-mi spună că Doamna de Chevreuse nu dormise cu o noapte înainte, că acum se odihnea şi că mă va vedea cu siguranţă astă-seară; i-am transmis regretul meu de a nu-mi mai putea prelungi şederea, am pus să înhame şi am plecat. Doamnei de Chevreuse îi repugna să arate cât de groaznic se schimbase unei persoane care n-o revăzuse de pe vremea când era în floare.

Pe lângă exil, Doamna de Chevreuse mai avea o supărare care îi otrăvise viaţa. Avea părul îngrozitor de roşu; era convinsă că nimeni nu ştie; ascunderea acestui lucru era preocuparea ei constantă, în aşa măsură că, două ore înainte de moarte, deoarece părul îi crescuse puţin în cursul ultimei ei boli, ea a pus să fie rasă şi a dat ordin ca părul să-i fie aruncat în foc în văzul ei, ca să nu mai rămână nicio urmă.

Copiii ei avuseseră nechibzuinţa să aibă părul de un roşu aprins şi, prin urmare, nu putea să-i sufere şi nu voia să-i vadă. Plină de cusururi care îi veneau dintr-un grăunte de nebunie ereditară, cultivată de răsfăţurile Doamnei de Luynes, Doamna de Chevreuse avea şi calităţi, inima foarte sus pusă şi locuţiuni originale, dar nu şi pretenţioase, pe care le folosea vorbind despre lucruri comune ale vieţii, ceea ce o făcea întotdeauna amuzantă şi adesea, când voia, foarte amabilă.

Este singura persoană care a fost *forţată* să între în Curtea imperială. Ca atare, cele care voiau să între de bună voia lor o citau fără greş pentru a dovedi că această soartă

este inevitabilă. Totuşi nimic nu era mai uşor de evitat dacă te purtai cu oarecare rezervă. Exilurile, de asemenea, în afară de două sau trei, prilejuite de răzbunări personale, nu loveau decât în persoane de o ostilitate zgomotoasă şi sâcâitoare, care deveneau subit mlădioase şi îşi cereau frumos iertare.

Comtesse de Boigne,
Mémoires,
Paris, Émile-Paul Frères, 1921,
t.1, pp. 239-242.

DOAMNA DE KRÜDENER

Am fost dusă la ea de Doamna Récamier. M-am aflat în faţa unei femei de vreo cincizeci de ani care trebuie să fi fost nespus de frumoasă. Era slabă, palidă; chipul ei purta urmele pasiunilor; avea ochii adânciţi în orbite, însă foarte frumoşi, cu o privire plină de expresie. Avea vocea aceea sonoră, dulce, flexibilă, timbrată, unul dintre marile farmece ale femeilor din Nord. Părul cenuşiu, neondulat, cu cărare la mijloc, era pieptănat cu o extremă grijă. Rochia neagră, fără podoabe, nu excludea cu toate acestea ideea unei anumite căutări. Locuia într-un apartament mare şi frumos dintr-un palat de pe strada Faubourg-Saint-Honoré. Oglinzile, decoraţiunile, ornamentele de toate felurile, mobilele, totul era acoperit cu pânză cenuşie; chiar şi pendulele erau învăluite în huse care nu lăsau să se vadă decât cadranul. Grădina se întindea până la Champs-Elysées; trecând prin această grădină, împăratul Alexandru, care locuia la Elysée-Bourbon, o vizita pe Doamna de Krüdener la orice oră din zi sau din noapte.

Sosirea noastră întrerupsese un fel de lecţie pe care o ţinea în faţa a cinci sau şase persoane. După politeţurile obişnuite, pe care ni le adresă cu uşurinţă şi cu toate formele folosite în lumea mare, ea continuă. Vorbea despre credinţă. Numai expresia ochilor şi sunetul vocii i s-au schimbat când şi-a reluat cuvântarea. Am rămas uimită de bogăţia, de uşurinţa, de eleganţa improvizaţiei sale. Privirea ei avea un aer totodată vag şi inspirat. După o oră şi jumătate a tăcut, ochii i s-au închis, a părut să cadă într-un soi de anihilare; adepţii m-au prevenit că acesta era semnul retragerii. Ce auzisem mi s-a părut destul de interesant. Totuşi nu aveam de gând să asist la o a doua reprezentaţie. Se ţineau la zi fixă. Am socotit convenabil să aleg o altă zi pentru a-mi lăsa numele la uşa Doamnei de Krüdener. Spre surprinderea mea, am fost primită, era singură.

„Vă aşteptam – mi-a spus – *glasul* mi-a anunţat vizita

dumneavoastră; sper de la dumneavoastră, şi totuşi… am fost atât de des amăgită!”

A căzut într-o tăcere pe care nu căutam s-o rup, neştiind ce ton să adopt. În sfârşit a început să vorbească din nou şi mi-a spus că *glasul* o prevenise că va avea în linia *profeteselor o* urmaşă pe care avea s-o formeze ea şi căreia îi era hărăzit să ajungă şi mai aproape de divinitate decât ea; pentru că ea se mărginea *să audă,* iar aceea *va vedea!*

Glasul îi anunţase că această predestinată trebuia să fie o femeie care îşi păstrase, în lumea mare, moravuri curate. Doamna de Krüdener o va întâlni în momentul când se va aştepta cel mai puţin şi fără ca nimic să fi pregătit dinainte legătura lor. Visele ei, pe care nu îndrăznea să le numească viziuni (căci, vai, ei nu-i fusese scris *să vadă!),* i-o reprezentaseră pe această femeie cu câteva dintre trăsăturile mele. M-am apărat cu o modestie foarte sinceră: nu mă simţeam chemată la atâta glorie. Ea a pledat în faţa mea propria-mi cauză cu cea mai cuceritoare căldură şi într-un fel care m-a emoţionat până la lacrimi. A rămas convinsă că, dacă nu o urmaşă, atunci a câştigat măcar o discipolă, şi m-a poftit stăruitor s-o vizitez cât mai des. În timpul acestei mult prelungite dimineţi – pentru că fascinaţia ei m-a reţinut mai multe ore – mi-a povestit cum ajunsese să se afle la Paris.

În timpul lunii mai 1815, s-a dus în sudul Italiei, unde o aştepta fiul ei. Între Bologna şi Siena, suferinţele pe care le-a simţit au avertizat-o că se îndepărta de drumul care îi era hărăzit. După ce s-a zbătut o noapte întreagă împotriva acestui viu obstacol, s-a resemnat şi a făcut drumul întors. Starea de bine pe care a simţit-o i-a confirmat că se afla pe calea cea bună. A continuat până la Modena, dar câteva leghe făcute în direcţia Torino i-au trezit nelinişti; nelinişti care au cedat îndată ce s-a îndreptat spre Milano.

Sosind la Milano, a aflat că un văr al ei, prieten din copilărie, adjutant al împăratului Alexandru, căzuse greu bolnav în Germania. Iată ceea ce explica voinţa *glasului;* nu mai încăpea îndoială că ea era chemată să-i ducă lumină acelui suflet, să-l consoleze pe acel prieten în suferinţă. A

străbătut Tirolul, încurajată de senzaţiile cele mai plăcute. A ajuns la Heidelberg, unde se găseau suveranii aliaţi; vărul ei rămăsese, bolnav, într-un alt oraş. A aflat unde se găsea şi a plecat a doua zi, fără să fi văzut pe nimeni.

Însă n-a ieşit bine din Heidelberg şi starea ei de rău a cuprins-o din nou, mai violentă decât oricând. A cedat până la urmă şi, după câteva poşte, s-a întors pe drumul către Heidelberg: iarăşi stare de linişte; nu mai avea cum să se îndoiască de faptul că misiunea ei o împingea într-acolo. Împăratul Alexandru a plecat într-o scurtă călătorie de câteva zile şi chinul pe care l-a avut de suferit în absenţa lui i-a arătat cui este chemată să-i arate lumina. S-a zbătut zadarnic împotriva voinţei *glasului;* s-a rugat, a postit, a cerut ca potirul acesta să fie îndepărtat de la ea: *glasul* era nemilos, trebuia să se supună.

Contesa de Krüdener nu mi-a povestit prin ce mijloc a ajuns în intimitatea împăratului, dar de ajuns, a ajuns. A inventat pentru el o nouă formă de adulare. Cele care îl înfăţişau drept cel dintâi potentat al pământului, Agamemnon al regilor etc., ajunseseră să-l blazeze, prin urmare Doamna de Krüdener n-a mai scos un cuvânt despre puterea lui lumească, ci de puterea mistică a rugăciunilor sale. Puritatea sufletului său le dădea o forţă pe care n-o putea avea niciun muritor, pentru că niciunul nu avea a se împotrivi atâtor ispite. Biruindu-le, se dovedea omul cel mai virtuos şi, prin urmare, cel mai puternic în faţa lui Dumnezeu. Cu ajutorul acestei abile măguliri făcea din el ce voia. Îl punea să se roage pentru ea, pentru el, pentru Rusia, pentru Franţa. Îl punea să postească, să facă pomeni, să-şi impună privaţiuni, să renunţe la toate gusturile sale. În speranţa că îşi va spori trecerea în ceruri, obţinea de la el tot ce voia. Nu spunea pe şleau, dar lăsa să se înţeleagă că *glasul* era Iisus Cristos. Nu-i spunea niciodată altfel decât *glasul* şi, cu potop de lacrimi, mărturisea că ceea ce fusese în tinereţe îi răpea pentru totdeauna speranţa de *a vedea.* Nu se află vorbe pentru a descrie cu ce cuvinte pline de miere zugrăvea soarta celei chemate *să vadă!*

Comtesse de Boigne,
Mémoires,
Paris, Émile-Paul Fréres, 1921,
t. II, pp. 79-82.

PHILARÈTE CHASLES
1798-1873

MARCHIZUL DE CUSTINE

La contesa Merlin am văzut intrând într-o zi, anunţat de lacheu ca marchiz, dar fără să-i pot desluşi numele, un om destul de trupeş şi de puternic, îmbrăcat cuviincios, dar fără căutare. După ce a strâns mâna contesei, s-a aşezat în agreabilul ei budoar de mătase albastră, mic salon de conversaţie anexat marelui salon de muzică. Aici Rossini, de Girardin, Mamiani, Martinez de la Roza şi femeile frumoase ale acestei societăţi, nu cele de vânzare, ci cele galante şi cele mândre, se adunau rând pe rând dimineţile, adică pe la zece, şi îşi arătau toaletele. Se broda pe canavaua întâmplărilor publice şi se degustau anecdote, cu mai puţină făţărnicie şi răutate decât în alte părţi. Tonul conversaţiei era excelent. Nu puteai auzi trăncăneală rece sau veninoasă, nici mecanisme de masacru social organizat împotriva lui cutare sau a lui cutare. Cei mai mulţi ambasadori străini treceau prin acest salon şi conversau în acest budoar împodobit cu flori, unde cea mai agreabilă facilitate de limbaj se îmbina cu multe lumini, cu multă ştiinţă, graţie şi dragoste pentru arte. Atmosfera nu era galică sau pariziană, ci meridională, şi încă din meleagurile cele mai dulci, înclinate spre soare şi parfumuri, spre muzică şi viaţă elegantă; conversaţia era plină de duh, suavă, indulgentă; simţeai cumva în aer aromele Sudului celui mai îndepărtat, către Peru şi malurile strălucitoare şi parfumate ale Amazonului sau din Chile.

Contesa şi-a retras prompt, dar nu brusc, mâna, fără s-o strângă pe cea a marchizului. Nuanţa era greu de perceput; în mişcările persoanelor bine crescute din aceste sfere nu se află niciodată vreo bruscheţe colţuroasă sau cine ştie ce vehemenţă prea accentuată. Ea se aşează pe marea ei canapea şi l-a lăsat să converseze, susţinând conversaţia doar cu câte o vorbă uşoară, un suflu care împingea lin vela fără s-o facă să înainteze prea mult. El mă mira prin vorba

lui voalată, prin vorbele de spirit timide, bontonul lui admirabil, aptitudinea de a face înţeles tot ce spunea, care îl vădea pe adevăratul gentilom, maliţia lui împachetată în mătase şi în bumbac, dulcegăriile lui de lume mare care abia dacă păreau ale unui bărbat, o timiditate bizară şi parcă un sentiment personal de smerire şi de mortificare prea puţin în armonie cu scăpărările şi cu străfulgerările vii şi cu iluminările filozofice, observaţiile îndrăzneţe care ţâşneau din acest amestec de modestie îndurerată şi de melancolie, de misticism şi de joasă senzualitate. Nimeni nu povestea şi nu formula mai bine decât el. Nimic greoi şi nimic prea impetuos. O oră a trecut ca un minut; şi şi-a luat rămas-bun fără zgomot, ca oamenii din secolul al optsprezecelea.

Contesa se uita la mânuţa ei şi o scutura uşor. „Sărmanul marchiz – mi-a spus – este fermecător. Dar nu pot să-l ating, mâna lui îmi face silă. — De ce? — Nu strânge, este lipicioasă. — Are o conversaţie minunată. Vorbirea lui este un foc de artificii. — Scos din adâncul unei ape. Are un fond atât de trist! Nişte abisuri atât de întunecate! Custine! — Ah!" i-am spus eu. Exclamaţia aceasta a făcut-o să zâmbească. N-am aflat decât mai târziu care fusese viaţa, adevărata viaţă a acestei făpturi extraordinare şi nefericite, problemă şi tip, fenomen şi paradox încălecat, îmblânzit, asuprit şi înjosit de viciul cel mai detestabil pentru temperamentul meu; un om care, în văzul şi auzul întregii societăţi franceze, se bălăcea, trăia în mlaştina lui împreună cu prietenul său Théodore Leclerc; un om care îndura, cu fruntea plecată, dispreţul public; şi care pe de altă parte era, fără să se poată răscumpăra, leal, generos, onest, caritabil, elocvent, spiritual, aproape filozof-distins, aproape poet. Acest amestec de elemente complicate şi contradictorii, contopite într-un singur ins, este frecvent astăzi. Dar pe cineva care să-i semene lui Custine n-am văzut niciodată. Curiozitatea mea de nestăpânit m-a îndemnat în mod irezistibil să cunosc acest caracter unic. Ierbarul meu de criptogame, colecţia mea de fenomene sociale, repertoriul meu de patologie monstruoasă n-ar fi fost complete, dacă acest catolic fervent, senzualul acesta mistic, omul acesta cu

un talent subtil, poetic, elevat – pierdut într-un viciu –, această conştiinţă austeră copleşită de povara ruşinii sale, această boală şi această mizerie de paria social, înlăcrimat în faţa unei societăţi care valora poate mai puţin decât el, ar fi lipsit marelui meu muzeu de obiecte nemaivăzute. L-am studiat deci cu toată atenţia; l-am compătimit mult; şi am visat adesea cu tristeţe la efectele pe care civilizaţiile bătrâne le produc, la acest gentilom decăzut, şi la anumite organisme moleşite şi lăbărţate care cresc ca lichenii la popoarele ajunse în amurgul lor.

Philarète Chasles,
Mémoires,
Paris, Charpentier, 1876,
t.I, pp. 308-311.

DOMNUL DE PRADT

Într-o zi când fantoma lui Grimm m-a obsedat mai mult decât de obicei, l-am văzut deodată apărând la mine pe Domnul de Pradt în persoană, care *binevoise* să urce patru etaje şi care venea să-mi dea o lecţie în mansarda mea mai mult decât modestă. Lecţia a fost lungă şi a fost severă; totuşi a început printr-o expunere plină de moderaţie şi chiar de blândeţe. În câteva rânduri am vrut să plasez câteva cuvinte în scurtele intervale ale predicii; Domnul de Pradt îmi impunea tăcere printr-un uşor semn cu mâna; iar semnul acesta era încă atât de patern, încât mi se părea o binecuvântare. Textul predicii a constat în enumerarea injuriilor care, din câte pretindea Domnul de Pradt, i-au fost adresate de *La Quotidienne* şi de *Journal des débats*. Mi-a numit pe toţi culpabilii; m-a asigurat că i-a certat zdravăn, că i-a făcut să roşească şi că obţinuse de la ei nişte stranii mărturisiri. Până aici nimic nu mă privea; dar a venit şi rândul meu, şi predica s-a transformat curând într-o declamaţie virulentă.

Auzind vehemenţa acestui discurs, potopul de epitete politicoase pe care îl făcea să plouă asupra mea pentru a mă obliga să fiu politicos la rândul meu, am crezut că săvârşisem cine ştie ce mare greşeală, fie presupunând intenţii pe care autorul nu le avusese, fie citind într-un fel inexact, fie făcându-i vreun reproş nemeritat. Mare mi-a fost însă mirarea când autorul iritat mi-a adus la cunoştinţă cu ce anume greşisem faţă de el! În ceea ce mă privea, Domnului de Pradt puţin îi păsa de lucrarea lui, de tot răul pe care îl spusesem despre ea, era furios din cauza *tonului familiar* al criticii mele şi din cauza *grosolăniei* expresiilor mele, asta îl deranja. Cu aceste rezerve, cenzura mea avea binecuvântarea lui tot atât de mult cât a episcopului care îi dăduse aceeaşi permisiune lui Gil Blas.

Am întrebat cu umilinţă în ce consta familiaritatea şi

grosolănia care îi displăcuseră atât de mult. Domnul de Pradt *a binevoit* să-mi explice, spunându-mi: „V-aţi urcat pe scenă alături de mine, mi-aţi reproşat absurdităţi, contradicţii, mi-aţi spus *Domnule abate!* Socotiţi că publicând scrierile mele am abdicat de la rangul pe care îl ocup în societate? Oare nu ştiţi că aparţin măreţiei Franţei? Aţi vorbi aşa unui Montmorency?” A! – mi-am zis eu în sinea mea – iată-l pe dragul de baron! Liberal şi filozof când pledează pentru rebelii din America, arhiepiscop şi ambasador atunci când îi sunt criticate lucrările. Domnul de Pradt a ţinut o lungă predică pe tema la care m-am referit adineaori şi a încheiat-o prin această frază remarcabilă: *M-aţi tratat ca şi când aţi fi un preoţel, un procuror sau un gazetar.* Am simţit până în măduvă această gradaţie descendentă; dar mi-am spus, tot în sinea mea: A! Dacă aş fi lăudat scrierea, poate n-aş fi fost aşezat înaintea preoţelului, dar e sigur că aş fi fost aşezat mai presus de procuror.

După ce l-am ascultat mai bine de un ceas, am avut nenorocita idee de a răspunde că eram şi mai liberal decât Domnul de Pradt, că rangul şi titlurile unui autor îmi erau cu totul indiferente când îi cântăream cartea, şi că cel mai mare senior îşi pierdea drepturile la respectul meu dacă, într-o scriere publicată, formula propoziţii, profesa principii şi dezbătea maxime contrare ordinii stabilite şi autorităţii legitime, idei favorabile răzvrătirii. La acestea Domnul de Pradt a exclamat: *Greşiţi!* A repetat acest cuvânt de douăsprezece ori, ridicând glasul la fiecare exclamaţie, astfel că ultimul *Greşiţi!* Era cu şase octave mai sus decât primul. În sfârşit, dus a fost, lăsându-mi porunca să fiu pe viitor mai circumspect; dar, când a văzut că îl conduceam până la scări, a exclamat din nou: „Politeţe târzie! Politeţe târzie! Întoarceţi-vă, domnule!”, iar eu m-am supus.

Oamenii din lumea latină nu-şi cer sfat niciodată lor înşişi; ei nu se spovedesc decât altora, într-atâta sunt de sociabili. Ei se spovedesc: 1. preotului în ceea ce priveşte sufletul; 2. comisarului de poliţie în ceea ce priveşte faptele; 3. vecinului şi vecinei în ceea ce priveşte moravurile. Prima dintre aceste confesiuni sociale produce idolatria; a doua,

servilismul; a treia, clevetirile şi uneltirile. Toate trei îngustează inteligenţa, înjosesc simţul moral şi falsifică viaţa socială. O bârfă eternă răscoleşte şi transformă societatea; o delaţiune constantă devine marele resort al politicii, iar confesionalul preotului, încununând acest edificiu, desăvârşeşte degradarea generală.

Philarète Chasles,
Mémoires,
Paris, Charpentier, 1876,
t.I, pp. 279-281.

MARCHIZUL DE CUSTINE
1790-1857

MONSENIORUL DE FALLOUX

Monseniorul Lacroix mă însoţeşte până la mine, unde mă aştepta un alt prelat, Monseniorul de Falloux, fratele fostului mare om, care a luat-o, după părerea mea, pe căi greşite, dar care nu merită mai puţin pentru asta recunoştinţa veşnică a Parisului şi a Romei. Fratele lui nu este un om de aceeaşi valoare; este un caracter greu de definit: bastard al Bourbonilor, între papagal şi om, nu se vede bine dacă este un bărbat încă tânăr sau o femeie tomnatică. Nu e om prost, deşi are stofă de aşa ceva, nici o pasăre, deşi are cioc de pasăre; nu este un om rău, deşi ar vrea să fie; în el toate sunt puţine în afară de vanitate; nu mai este un laic, dar nu este preot cu adevărat. În viaţa lumească a râvnit zadarnic la tot atâtea căsătorii la câte pălării de cardinal sunt râvnite în Biserică. Nu este bun, dar are o fire blândă; spirit confuz şi vid, nu ştie nimic, întrezăreşte totul, nu este activ, dar se află în treabă, nu este mobil, ci schimbător, iar toate aceste schimbări îl lasă de unde a început; nimeni n-a avut o ambiţie mai dezminţită şi mai de neabătut; la fiecare speranţă înşelată o ia de la început, ca nou-nouţ, şi toate aceste transformări nu fac decât să arate cât de mult doreşte să aibă ceea ce nu are; în mijlocul unor strădanii neîncetate îl paralizează un geniu rău, dar omul acesta se va zvârcoli pe loc până îşi va da sufletul, şi tocmai această continuă agitaţie dăunează scopului său. Este un cameleon îngheţat.

Marquis de Custine,
Souvenirs et portraits,
Monaco, Éditions du Rocher,
1956, p. 250.

TOCQUEVILLE
1805-1859

BLANQUI ŞI BARBÈS

15 mai 1848

Prin urmare, la 15 mai, m-am dus la Adunarea Constituantă fără să prevăd ce avea să se întâmple. Şedinţa a început ca oricare alta. Ciudat s-a dovedit a fi doar faptul că douăzeci de mii de oameni înconjurau deja sala, fără ca vreun zgomot din afară să le manifeste prezenţa. La tribună era Wolowski: mormăia nu ştiu ce loc comun privitor la Polonia, când poporul şi-a vădit în sfârşit apropierea printr-un strigăt teribil, care, pătrunzând din toate părţile prin ferestrele de sus care fuseseră lăsate deschise din cauza căldurii, a căzut peste noi ca venit din cer. Nu mi-aş fi putut închipui că nişte voci omeneşti, unindu-se, pot să producă un zgomot atât de uriaş, şi vederea mulţimii înseşi, când a năvălit în Adunare, nu mi s-a părut la fel de formidabilă ca acel prim vuiet pe care l-a scos înainte de a intra. Mai mulţi reprezentanţi, cedând unei prime mişcări de curiozitate sau de teamă, s-au ridicat; alţii au strigat cu forţă: „Aşezaţi-vă!” Şi astfel, fiecare s-a aşezat la loc în banca lui şi a tăcut. Wolowski şi-a reluat discursul şi a continuat o vreme. Cred că a fost pentru prima oară în viaţa lui când a fost ascultat în tăcere; atâta că nu pe el îl ascultam, ci mulţimea al cărei freamăt devenea clipă de clipă mai distinct şi mai apropiat.

Deodată, unul dintre chestorii noştri, Degousée, urcă solemn treptele tribunei, îl îndepărtează fără nici un cuvânt pe Wolowski şi spune: „Împotriva voinţei chestorilor, generalul Courtais a ordonat adineaori gărzilor mobile, care apără poarta Adunării, să-şi repună baionetele în teacă.” După aceste puţine cuvinte, a tăcut. Acest Degousée, care era un om foarte de treabă, avea figura cea mai patibulară şi glasul cel mai cavernos care se pot întâlni. Ştirea pe care o dădea, omul şi tonul se însumau deci pentru a produce o impresia ciudată. Adunarea se agită o clipă, apoi se

calmează; nu mai era nimic de făcut: sala era forţată.

Lamartine, care a ieşit la primul zgomot, reapăruse la uşă cu un aer descumpănit; traversase culoarul central şi se întorsese la banca lui cu paşi mari, ca şi când l-ar fi urmărit un duşman invizibil pentru noi. În urma lui au apărut aproape imediat câţiva oameni din popor; s-au oprit în prag, surprinşi la vederea acestei imense adunări de oameni care şedeau. În aceeaşi clipă, ca şi în 24 februarie, tribunele se deschid cu vacarm; valul poporului le inundă, le umple şi curând dau pe din afară. Zoriţi de mulţimea care îi mână înainte fără să-i vadă, primii veniţi trec de balustradele tribunelor, încearcă să găsească o ieşire chiar în sală. Se aflau la zece picioare mai sus decât pardoseala sălii; se lasă să atârne de-a lungul pereţilor şi sar în sală de la o înălţime de cinci-şase picioare. Căderea succesivă a fiecăruia dintre aceste trupuri, izbindu-se fiecare de podea, a produs o zguduitură surdă care mi s-a părut la început, în mijlocul tumultului, zgomotul îndepărtat al canonadei. În timp ce o parte a poporului cădea astfel în sală, o alta, compusă în principal din şefii cluburilor, intra pe toate uşile. Aceştia duceau cu ei mai multe embleme ale terorii, agitau drapele, dintre care unele purtau în vârf boneta roşie.

Mulţimea umple într-o clipă marele gol care se afla în centrul Adunării, se înghesuie acolo şi, aflându-se curând la strâmtoare, urcă pe micile intervale care duc la băncile noastre, se înghesuie mereu mai mult în aceste spaţii înguste fără a înceta să se agite. În mijlocul mişcării tumultuoase şi neîncetate a acestei gloate, praful a devenit foarte des şi căldura atât de înăbuşitoare că poate aş fi ieşit să respir dacă n-ar fi fost vorba decât de interesul public, însă onoarea ne ţintuia în băncile noastre.

Unii dintre cei care ne-au invadat astfel erau înarmaţi, pe alţii îi vedeai că poartă arme ascunse, dar niciunul nu părea să aibă intenţia de a ne lovi. Privirile lor erau mirate şi răuvoitoare, mai degrabă decât duşmănoase; la mulţi, un soi de curiozitate grosolană, pe cale să se satisfacă, domina orice alt sentiment. Într-adevăr, chiar şi în mijlocul răzmeriţelor noastre celor mai sângeroase se află o mulţime

de inşi şmecheri sau gură-cască, care se cred la un spectacol. De altfel, nu se vedea niciun şef comun căruia să pară a i se supune, era o gloată, nu o trupă organizată. Am văzut printre ei oameni beţi, dar cei mai mulţi păreau doar pradă unei excitaţii febrile stârnite de împinsăturile şi strigătele de afară, de atmosfera sufocantă, de înghesuiala şi de starea neplăcută dinlăuntru; le curgeau şiroaie de sudoare, deşi felul şi starea veşmintelor nu cred că le făcea căldura greu suportabilă, pentru că mulţi erau destul de despuiaţi. Din mulţimea aceasta se ridica un murmur confuz de unde ţâşneau din când în când vorbe deosebit de ameninţătoare. Am văzut oameni care ne arătau pumnul, numindu-ne rândaşii lor. Au repetat adesea cuvântul acesta; de mai multe zile, ziarele ultrademocratice nu-i numeau pe deputaţi decât rândaşi ai poporului, iar mitocanilor acestora le plăcuse ideea. Am avut ocazia, o clipă mai târziu, să remarc cu câtă vioiciune şi cu câtă limpezime primeşte poporul imaginile şi le reflectă. Am auzit un om în bluză care îi spunea, alături de mine, camaradului său: „Vezi, colea, vulturul acela? Tare aş avea poftă să-i răsucesc gâtul.” Luându-mă după direcţia braţului şi a privirii sale, am înţeles uşor că vorbea de Lacordaire, care putea fi văzut şezând, în veşmânt de dominican, pe o bancă de sus, din stânga. Intenţia mi s-a părut foarte urâtă, însă comparaţia era admirabilă; gâtul lung şi osos al acestui prelat ieşindu-i din gluga albă, capul pleşuv, înconjurat doar de un cerc de păr negru, figura îngustă, nasul coroiat, ochii apropiaţi, ficşi şi strălucitori îi dădeau într-adevăr o asemănare izbitoare cu pasărea de pradă de care fusese vorba.

În timp ce această dezordine avea loc în sânul ei, Adunarea rămăsese pasivă şi imobilă pe bănci, fără să reziste, fără să se clintească, mută şi fermă. Câţiva membri montaniarzi fraternizau cu poporul, dar pe furiş şi în şoaptă. Raspail ocupase tribuna şi se pregătea să citească petiţia cluburilor; un tânăr deputat, d’Adelsward, se ridică şi strigă: „Cine i-a dat dreptul cetăţeanului Raspail să ia cuvântul?” Se aud urlete furioase; oameni din popor se reped asupra lui d’Adelsward, dar pot fi opriţi şi ţinuţi pe loc. Raspail obţine

cu mare greutate de la oamenii lui un moment de tăcere şi citeşte petiţia sau mai degrabă ordinul cluburilor, care ne pune în vedere să ne pronunţăm imediat în favoarea Poloniei.

„Grăbiţi-vă, răspunsul este aşteptat”, se strigă din toate părţile. Adunarea continuă să nu dea niciun semn de viaţă; de altfel, poporul, în nerăbdarea şi în dezordinea lui, face o zarvă asurzitoare, care ne scuteşte să răspundem. Preşedintele Buchez, în care unii au vrut să vadă un netrebnic şi alţii un sfânt, dar care nu încape îndoială că în ziua aceea a fost un mare dobitoc, agită din răsputeri clopoţelul pentru a obţine linişte, ca şi când tăcerea acestei mulţimi n-ar fi fost, în împrejurarea prezentă, mai de temut decât strigătele ei.

În momentul acela am văzut că, la rândul său, apare la tribună un om pe care nu l-am văzut decât în ziua aceea, dar a cărui amintire m-a umplut pentru totdeauna de dezgust şi de oroare; avea obrajii supţi şi veştezi, buze albe, aerul bolnav, rău şi scârnav, o paloare murdară, înfăţişarea unui trup mucegăit, nu i se vedea nici urmă de cămaşă, o veche redingotă neagră lipită de nişte mădulare subţiratice şi descărnate; părea să fi trăit până atunci într-o cloacă şi că tocmai ieşise din ea; mi s-a spus că este Blanqui.

Blanqui spune o vorbă despre Polonia; apoi, întorcând-o scurt către treburile de politică internă, cere răzbunare pentru ceea ce el numea masacrele de la Rouen, aminteşte cu ameninţări mizeria în care este lăsat poporul şi se plânge, faţă de popor, de primele nedreptăţi ale Adunării Constituante. După ce şi-a însufleţit în felul acesta ascultătorii, revine la Polonia şi cere imperios, ca şi Raspail, un vot imediat.

Adunarea continuă să rămână neclintită, poporul să se agite şi să scoată zeci de strigăte contradictorii, preşedintele să-şi agite clopoţelul. Ledru-Rollin încearcă să obţină de la mulţime să se retragă, însă deja nimeni nu mai avea nicio putere asupra ei. Ledru-Rollin, aproape huiduit, părăseşte tribuna.

Zarva ia din nou avânt, sporeşte, prinde fiinţă ca să zic aşa

din ea însăşi, pentru că poporul nu mai este destul de stăpân pe el nici măcar pentru a înţelege că trebuie să tacă o clipă pentru a atinge obiectul patimii sale. Se scurge un răstimp lung; în fine, Barbès se avântă, urcă la tribună sau mai bine zis sare pe ea. Era unul dintre acei oameni în care demagogul, nebunul şi cavalerul se împletesc atât de bine încât n-ai putea spune unde sfârşeşte unul şi unde începe celălalt; un soi de om care nu poate ieşi la lumină decât într-o societate la fel de bolnavă şi la fel de tulbure ca a noastră. Cred totuşi că predomina în el nebunul, iar nebunia lui, când auzea glasul poporului, devenea furioasă. În miezul pasiunilor populare sufletul lui dădea în clocot tot atât de firesc cum fierbe apa aşezată pe foc. De când ne invadase gloata, îl observam fără încetare, îl consideram drept cel mai de temut dintre adversarii noştri, pentru că era cel mai zănatic, cel mai dezinteresat şi cel mai hotărât. L-am văzut urcându-se pe estrada unde se afla fotoliul preşedintelui şi stând îndelung nemişcat, doar petrecându-şi privirile agitate peste Adunare; am observat, şi le-am atras atenţia asupra ei şi celor de lângă mine, alterarea trăsăturilor sale, paloarea lui lividă, agitaţia convulsivă care îl făcea ca, în fiecare clipă, să-şi răsucească mustaţa; era ca icoana nehotărârii, înclinată deja spre o hotărâre extremă. De data aceasta, Barbès se hotărâse; voia să rezume cumva pasiunile populare şi să asigure victoria precizându-şi scopul. „Cer – a rostit el cu o voce sacadată, gâfâind – ca, imediat, în cadrul acestei şedinţe, Adunarea să voteze plecarea unei armate destinate Poloniei, un impozit de un miliard de perceput de la cei bogaţi, ieşirea armatei din Paris, interdicţia de a suna adunarea trupelor; altfel deputaţii vor fi declaraţi drept trădători ai patriei.”

Cred că am fi fost pierduţi dacă Barbès ar fi reuşit să-şi facă votată moţiunea; pentru că, dacă Adunarea ar fi admis-o, ar fi rămas dezonorată şi dezarmată; şi dacă ar fi respins-o, ceea ce este verosimil, risca să fie măcelărită. Însă nici măcar Barbès n-a reuşit să obţină un moment de tăcere pentru a ne soma să ne pronunţăm. Zarva uriaşă care a urmat după ultimele sale cuvinte nu s-a potolit; ea,

dimpotrivă, a continuat cu nenumărate intonaţii diferite. Barbès a făcut, până la istovire, toate eforturile pentru a o domina, însă în zadar, deşi a fost energic ajutat de clopoţelul preşedintelui, care nu înceta să răsune ca un dangăt funebru.

Alexis de Tocqueville,
Souvenirs,
Paris, Calmann-Lévy, 1893,
pp. 175-183.

LUDOVIC NAPOLEON

Ludovic Napoleon avea, ca persoană particulară, anumite calităţi atrăgătoare: o dispoziţie binevoitoare şi facilă, un caracter omenos, un suflet blând şi chiar destul de tandru, fără a fi slab de fire, multă siguranţă în relaţiile cu oamenii, o perfectă simplitate, o anumită modestie în ce privea persoana sa în cuprinsul orgoliului nemăsurat pe care i-l dădea obârşia. Capabil să simtă afecţiune, putea s-o facă să se nască la cei care se apropiau de el. Conversaţia îi era rară şi stearpă; nu avea deloc meşteşugul de a-i face pe alţii să vorbească şi să instituie o relaţie intimă cu ea; nicio facilitate în a-şi spune gândul, în schimb ceva obişnuinţe scriitoriceşti şi un anume amor-propriu de autor. Prefăcătoria lui, care era profundă ca aceea a unui om care îşi petrecuse viaţa în comploturi, îşi găsea un ajutor deosebit în imobilitatea trăsăturilor şi în insignifianţa privirii: ochii lui erau lipsiţi de strălucire şi opaci, cum sunt geamurile groase destinate să lumineze cabinele navelor, care lasă să treacă lumina, dar prin care nu se vede nimic. Foarte nepăsător la primejdii, avea curajul frumos şi rece în zilele de criză şi, în acelaşi timp, lucru destul de comun, era foarte şovăielnic în planurile sale. A fost văzut schimbându-şi brusc direcţia, înaintând, ezitând, dând înapoi spre marele lui rău: pentru că naţiunea l-a ales ca să aibă toate îndrăznelile, şi ceea ce aştepta ea de la el era cutezanţă şi nu prudenţă. Se zice că a fost dintotdeauna foarte înclinat spre plăceri şi că şi le alegea fără multe pretenţii. Pasiunea aceasta pentru plăcerile vulgare şi acest gust pentru dulcele trai crescuseră şi mai mult o dată cu înlesnirile puterii. Şi astfel îşi pierdea zi de zi energia, îşi amorţea şi îşi scădea însăşi ambiţia. Inteligenţa îi era incoerentă, confuză, plină de gânduri mari rău îmbinate şi împerecheate, pe care le împrumuta când exemplelor lui Napoleon, când teoriilor socialiste, uneori amintirilor din Anglia, unde trăise; surse foarte diferite şi

multe din ele foarte contradictorii. Le în-mănunchease cu caznă în timpul unor meditaţii solitare, departe de contactul cu faptele şi cu oamenii, pentru că era, prin fire, un om visător şi himeric. Totuşi, când era silit să părăsească aceste regiuni vaste şi vagi pentru a-şi concentra spiritul în limitele unei situaţii anume, spiritul lui era capabil de justeţe, uneori de fineţe şi de cuprindere şi chiar de o anumită adâncime, dar fără siguranţă de sine şi întotdeauna gata să alăture o idee bizară uneia corecte.

În general, era greu să-i fii foarte aproape mai multă vreme fără să descoperi la el, amestecat cu normalitatea, un mic filon de nebunie a cărui vedere, amintind mereu de escapadele tinereţii sale, te ajuta să ţi le explici.

La urma urmelor, se poate spune că mai mult nebunia decât raţiunea i-au adus, graţie împrejurărilor, reuşita şi forţa: lumea este un ciudat teatru. Sunt clipe când cele mai proaste piese au cel mai mare succes. Dacă Ludovic Napoleon ar fi fost un om înţelept, sau un om de geniu, n-ar fi devenit niciodată preşedinte al republicii.

Se încredea în steaua lui; se credea fără şovăială instrumentul destinului şi omul de care era nevoie. Am crezut întotdeauna că era realmente convins de dreptul său, şi mă îndoiesc că regele Carol al X-lea a fost vreodată mai pătimaş convins de legitimitatea sa decât Ludovic Napoleon de a lui; fiind de altfel deopotrivă de incapabil ca acela de a-şi întemeia raţional credinţa: pentru că, dacă era stăpânit de un fel de adoraţie abstractă pentru popor, gustul lui pentru libertate era foarte mărginit. Trăsătura caracteristică şi fundamentală a spiritului său, în materie politică, era ura şi dispreţul pentru orice fel de Adunări. Regimul monarhiei constituţionale i se părea chiar mai greu de suportat decât republica. Orgoliul care îi dădea numele, şi care era neţărmurit, se înclina uşor în faţa naţiunii, dar se răzvrătea la ideea de a suporta influenţa unui parlament.

Avusese, înainte de a ajunge la putere, timp destul să-şi cultive gustul natural pe care principii mediocri îl au întotdeauna pentru servitorime, prin obişnuinţele contractate în vremea a douăzeci de ani de conspiraţii

petrecuţi între aventurieri de joasă speţă, între oameni ruinaţi sau taraţi, între tineri destrăbălaţi, singurele persoane care, în tot acest răstimp, au putut consimţi să-i servească drept măgulitori sau complici. El însuşi lăsa să străbată, prin lustrul de om cu bune maniere, ceva care îi dădea un aer de aventurier şi de uzurpator. Continua să se simtă bine în mijlocul acestei tovărăşii subalterne şi într-o vreme când nu mai era obligat să o accepte. Cred că greutatea cu care îşi exprima gândurile altfel decât în scris îl ţinea legat de oameni care erau de multă vreme la curent cu ideile şi familiari cu reveriile sale, şi că inferioritatea lui în cadrul unei discuţii îi făcea, în general, destul de neplăcut contactul cu oamenii de spirit. De altfel, ceea ce dorea mai presus de orice era să aibă parte de devotament pentru persoana şi pentru cauza lui, ca şi când persoana şi cauza lui ar fi putut să-l facă să se nască; de îndată ce era independent, meritul îl jena. Avea nevoie de oameni care să creadă în steaua lui şi de adoratori vulgari ai sorţii sale.

Alexis de Tocqueville,
Souvenirs,
Paris, Calmann-Lévy, 1893,
pp. 314-318.

INDICE BIOGRAFIC[4]

●AIGUILLON, ANNE-CHARLOTTE DE CRUSSOT DE FLORENSAC, ducesă d' (1683-1750). Se căsătoreşte în 1718 cu Armand Louis de Vignerot de Plessis-Richelieu, duce d'Aiguillon. Fiul lor, Emmanuel Armand de Vignerot de Plessis-Richelieu, duce d'Aiguillon, va fi ministru de externe sub Ludovic al XV-lea.

BACCIOCHI, MARIA-ANNA zisă ÉLISA (Ajaccio, 1777-Trieste, 1820). Este sora lui Napoleon Bonaparte. Se căsătoreşte cu Felix Bacciochi, care devine prinţ de Lucca şi Piombino; mai târziu, moare ca ducesă de Toscana.

BARANTE, AMABLE GUILLAUME PROSPER BRUGIÈRE, baron de (Riom, 1782-Barante, 1866). Om politic, diplomat, istoric. Din 1820 până în 1830 participă la opoziţia liberală. Senator, membru al Academiei Franceze; a scris, printre altele, biografia politică a lui Royer-Collard (1861), portretizat în prezentul volum de Charles de Rémusat.

BARBES, ARMAND (Pointe-à-Pitre, 1809 - Haga, 1870). Revoluţionar francez, republican fanatic, conspirator. Studiază dreptul la Paris către 1830. Intră în legătură cu membrii de frunte ai partidului republican. Ia parte la toate comploturile împotriva lui Ludovic Filip şi este unul dintre insurgenţii din 1834. Este reţinut timp de cinci luni. În 1836 este acuzat pentru fabricare clandestină de praf de puşcă şi închis pentru un an. Apoi organizează insurecţia din 15 mai 1839 împreună cu Blanqui – reprimată în 24 de ore. Este condamnat la moarte, dar, în urma manifestaţiilor de stradă şi a intervenţiilor lui Victor Hugo, Ludovic Filip îi comută pedeapsa în muncă silnică pe viaţă; este eliberat în urma

[4] Numele marcate printr-un • sunt ale persoanelor care constituie obiectul unui portret; două • • marchează numele autorilor de portrete.

Revoluţiei de la 1848. Devine preşedinte al Clubului Revoluţiei. Protestează contra reprimării mişcărilor socialiste din Rouen. Este inculpat pentru tentativă de răsturnare a guvernului republican şi este din nou încarcerat, în acelaşi an, 1848, până în 1854, când este graţiat de Napoleon al III-lea; este exilat la Bruxelles, apoi în Spania, în sfârşit la Haga, unde moare.

BARNAVE, ANTOINE PIERRE JOSEPH MARIE (Grenoble, 1761 - Paris, 1793). Avocat, om politic, membru şi orator al Adunării Constituante. Extremist între 1789 şi 1791, după această dată devine moderat, promotor al unei monarhii constituţionale. Acuzat de conspiraţie contrarevoluţionară, este ghilotinat în 1793, în timpul primului val al Terorii. Ajunge la apogeul carierei sale în 1791, când îl combate pe Mirabeau în Adunare, în problema exercitării dreptului de pace şi război (dacă să-i fie încredinţate regelui sau nu). Mirabeau îl susţinea pe rege, Barnave, încă antiregalist şi unul dintre principalii oratori ai stângii, i se împotriveşte.

BERNADOTTE, JEAN-BAPTISTE (Pau, 1764 - Stockholm, 1844). Promovat general de divizie încă din 1793, în cadrul armatei revoluţionare, devine apoi unul dintre cei mai importanţi comandanţi ai campaniilor napoleoniene (Ulm, Austerlitz, Wagram); în 1809, în urma unui conflict cu Napoleon, demisionează, în 1818 devine rege al Suediei sub numele de Carol al XIV-lea; dinastia întemeiată de el domneşte şi astăzi. Textul lui Sainte-Beuve îl menţionează în perioada Consulatului (1799-1804), în cadrul căruia Bonaparte este prim-consul.

BERRY, CHARLES DE FRANCE, duce de (1685 - 1714). Nepot de fiu al lui Ludovic al XIV-lea.

BERRY, MARIE LOUISE ÉLISABETH D’ORLÉANS, ducesă de (Saint-Cloud, 1695 - Paris, 1719). Fiica lui Filip d’Orléans (Regentul) şi soţia ducelui Charles de Berry. Faimoasă prin inteligenţa şi viaţa sa dezordonată.

BERRYER, PIERRE ANTOINE (Paris, 1790 - Loiret, 1868). Avocat şi om politic, orator al partidei monarhist-legitimiste, şi-a pus totuşi elocvenţa în serviciul cauzelor liberale.

●●BEUGNOT, JACQUES CLAUDE, conte de (Bar-sur-Aube, 1761 -Bagneux, 1835). Magistrat şi om de stat. În 1790 este numit procuror general în Aube. În octombrie 1791 devine membru al Adunării Legislative. El l-a denunţat pe Marat, sub Teroare, ca asasin al generalului Dillon. După 18 Brumar-lovitura de stat care l-a adus pe Bonaparte la putere – este ataşat consilier al lui Lucien Bonaparte, ministrul de interne. Apoi devine ministru de finanţe al lui Jérôme Bonaparte – regele Westfaliei. În 1808 este administrator al marilor ducate Berg şi Kleve din Confederaţia Rinului; sub Ludovic al XVIII-lea este director general al Poliţiei. După cele 100 de zile este director al Poştelor. Lasă nişte *Memorii,* publicate în 1866.

BLANQUI, LOUIS AUGUSTE (Puget-Théniers, 1805 - Paris, 1881). Revoluţionar socialist utopist; a participat la revoluţia din 1830, după care a devenit şef al opoziţiei republicane şi apoi socialiste; a fost unul dintre conducătorii manifestaţiilor muncitoreşti din februarie-mai 1848; a jucat un rol important în cadrul Comunei din Paris. Ideile sale, care l-au făcut să stea în închisori 36 de ani din cei 76 pe care i-a trăit, au inspirat sindicalismul revoluţionar de la sfârşitul secolului al XIX-lea.

●● BOIGNE, CHARLOTTE LOUISE ADÉLAÏDE D'OSMOND, contesă de (Versailles, 1781 - Paris, 1866). Memorialistă. Crescută la Curtea din Versailles, a fost dusă în emigraţie de familia ei (1792) şi a trăit la Curtea din Napoli, unde a fost în relaţii apropiate cu Marie-Amélie, soţia lui Ludovic Filip, viitorul rege al Franţei între 1830 şi 1848; după o căsătorie neizbutită cu generalul de Boigne, care n-a durat decât şase ani (1798-1804), s-a înapoiat în Franţa sub Imperiu şi a deschis un salon la Paris, apoi a trăit

o vreme la Londra, unde tatăl ei era ambasador al lui Ludovic al XVIII-lea; începând din 1830, prietenă a reginei fiind, a cancelarului Pasquier (şeful suprem al justiţiei) şi a lui Guizot (v.), a exercitat o influenţă importantă în culisele politice ale regatului; după căderea lui Ludovic Filip, s-a retras din viaţa publică; *Memoriile* pe care le-a lăsat au fost bine apreciate de Sainte-Beuve.

● BRIENNE, ÉTIENNE CHARLES de LOMÉNIE, conte de (Paris, 1727 - Sens, 1794). Arhiepiscop de Toulouse (1763), ministru de finanţe în 1787, în locul lui Calonne (v.), sub Ludovic al XVI-lea, a intrat în conflict cu parlamentul şi cu notabilii în urma unor măsuri fiscale care le ameninţau privilegiile; a fost nevoit să se retragă în 1788, în favoarea lui Necker (v.); numit arhiepiscop de Sens şi cardinal în 1790, a depus jurământ de credinţă faţă de Constituţia civilă a clerului – o măsură revoluţionară.

BRISSOT, JACQUES PIERRE (Chartres, 1754 - Paris, 1793). Jurist, jurnalist şi om politic. Debutează ca scriitor juridic în 1778 cu *Teoria legilor criminale,* onorată de Voltaire cu o scrisoare. Alăturându-se Revoluţiei, devine deputat în Adunarea Legislativă şi în Convenţie; partizan al războiului; a devenit unul dintre conducătorii partidei girondinilor (care s-au numit la început *brissotins),* aflat în conflict deschis cu montaniarzii conduşi de Robespierre, Danton, Marat, Saint-Just; o dată cu căderea girondinilor, Brissot a fost şi el condamnat la moarte şi ghilotinat. Căderea girondinilor a fost în mare măsură opera lui Marat. A condus *Le patriote français,* important organ al Revoluţiei. Este de consemnat faptul că înainte de Revoluţie, în 1785, a adresat împăratului Austriei, Iosif al II-lea, o scrisoare în care justifica răscoala lui Horea, Cloşca şi Crişan.

BROGLIE, ACHILLE LÉON CHARLES VICTOR, duce de (Paris, 1785 - Paris, 1870). Om politic orléanist, ministru sub Ludovic Filip, curând după instaurarea acestuia la 9 august 1830; preşedinte al Consiliului (1835-1836); membru al

Academiei Franceze; în 1816 se căsătoreşte cu Albertine de Staël, fiică a Doamnei de Staël.

BROGLIE, ALBERTINE DE STAËL, ducesă de (1797 - 1838). Al patrulea copil al Doamnei de Staël, născută cu un an înainte ca mama sa să se despartă de baronul de Staël-Holstein. Se căsătoreşte în 1816 cu ducele de Broglie.

CALONNE, CHARLES ALEXANDRE DE (Douai, 1734 - Paris, 1802). Economist şi om politic, controlor general al finanţelor sub Ludovic al XVI-lea, între 1783 şi 1787; propune egalitatea tuturor în faţa unui impozit nou, „subvenţia teritorială”. Eforturile sale de a revitaliza finanţele prin impozite progresive asupra averilor mobiliare şi clericale nu au fost sprijinite de monarhie; silit să demisioneze, emigrează în Anglia; a fost înlocuit cu Brienne.

CAMBACÉRÈS, JEAN JACQUES RÉGIS DE, duce de Parma (Montpellier, 1753 - Paris, 1824). Jurisconsult şi om de stat. Deputat al nobilimii în Statele Generale, apoi în Convenţie; Membru al celui de al doilea Consulat (1799 - 1802), arhicancelar al Imperiului în 1804, când ia parte la elaborarea Codului Civil. Membru al Academiei Franceze.

CANOVA, ANTONIO (provincia Treviso, 1757 - Veneţia, 1822), sculptor italian. Principalul reprezentant al neoclasicismului italian în sculptură: „Hercule şi Licas”, „Cele trei graţii”, „Amor şi Psyche”, „Paolina Borghese”, monumentul funerar al papei Clement al XIV-lea.

CAUMONT, JOSÉPHINE-LOUISE DE, contesă de Balbi (1763 - 1836). Doamnă de onoare a contesei de Provence, soţia fratelui lui Ludovic al XVI-lea. După refugiul aristocraţiei la Koblenz, pe Rin, în 1792 se retrage în Olanda, unde are o legătură scandaloasă cu contele d’Archambault.

●● CHASLES, VICTOR-EUPHÉMION-PHILARÈTE

(Chartres, 1798 - Veneţia, 1873). Critic literar şi traducător, povestitor şi poet. După absolvirea liceului „Ludovic cel Mare”, tatăl său, mare admirator al lui J.—J. Rousseau, îl obligă să facă ucenicie la un tipograf. Este închis împreună cu acest iacobin de poliţia Restauraţiei şi simt eliberaţi la intervenţia lui Chateaubriand. Urmează şapte ani de exil în Anglia. Revenit în Franţa, publică versuri şi proză, iar în 1828 împarte cu Saint-Marc Girardin premiul Academiei pentru *Tablou al progresului limbii şi literaturii franceze de la începutul secolului al XVI-lea până la 1610;* în 1831 semnează prefaţa la o nouă ediţie a romanului *Piele de măgar* al lui Balzac. În 1837 devine conservator la biblioteca Mazarin, apoi doctor în litere. Titular al catedrei de limbi şi literaturi europene, el pune în lumină originalitatea literaturii străine: Dickens, Andersen, Turgheniev, Tolstoi, putând fi considerat unul dintre precursorii literaturii comparate. Are o vastă operă de critică şi istorie literară, eseuri şi schiţe, activitatea sa între 1841 şi 1864 însumând peste 20 de volume. A fost cunoscător şi prieten al românilor, şi ales membru al Academiei Române la 9 septembrie 1871.

●, ●● CHATEAUBRIAND, FRANÇOIS RENÉ, viconte de (Saint-Malo, 1768 - Paris, 1848). Prozator, memorialist, om politic. Se naşte ca al zecelea copil al unei vechi familii aristocratice bretone. La izbucnirea Revoluţiei emigrează în America (1791), apoi în Anglia (1792 - 1800). Întors în Franţa sub Consulat, publică povestirea *Atala* (1801), iar în 1802 – *Geniul creştinismului* şi *René,* urmate de *Martirii* în 1809. După asasinarea ducelui d’Enghien devine ostil lui Napoleon I şi pleacă într-o călătorie în Orient (1806 - 1807), iar la întoarcere publică *Itinerar de la Paris la Ierusalim* (1811). În timpul Restauraţiei este ambasador la Berlin, la Londra şi ministru de externe între 1822 şi 1824. Este adeptul monarhiei constituţionale şi al libertăţii presei. Din 1818 începe legătura lui cu Doamna Récamier, care durează până la sfârşitul vieţii. Ultimii săi ani îi consacră operei capitale *Memorii de dincolo de mormânt,* publicată postum.

CHÂTEAUROUX, MARIE ANNE DE MAILLY-NESLE, ducesă de (Paris, 1717 - Paris, 1744). Una dintre favoritele lui Ludovic al XV-lea, susţinută de Richelieu şi de Doamna de Tencin. Ea îl determină pe rege să preia comanda trupelor din Ţările de Jos, în războiul de succesiune al Austriei. Când Ludovic al XV-lea se îmbolnăveşte la Metz, este izgonită de la curte. Revine peste patru ani, când moare subit – avea 27 de ani.

● CHÂTELET, GABRIELLE EMILIE LE TONNELIER DE BRETEUIL, marchiză du (Paris, 1706 - Luneville, 1749). Cunoscută pentru legătura sa cu Voltaire, pe care îl găzduieşte timp de 10 ani pe domeniul ei de la Cirey, în Lorena.

● CHEVREUSE, FRANÇOISE-FÉLICTTÉ DE NARBONNE-PELET FRITZLAR, ducesă de (1785 - 1813). Căsătorită cu Paul, duce de Chevreuse şi de Luynes. Frumoasă şi spirituală, dar cu un comportament curios şi răutăcios. Napoleon îi impune să devină doamnă de onoare a împărătesei Josephine, la sugestia lui Talleyrand, care era bun prieten al familiei de Luynes. În 1808 refuzul ei de a intra în suita reginei Charlotte a Spaniei îi aduce ordinul de exil.

CLAVIÈRE, ÉTIENNE (1735 - 1793). Financiar şi om politic. Iacobin, prieten cu Mirabeau (v.), căruia îi redacta partea financiară a discursurilor, şi cu Brissot, adversar al lui Necker, cum rezultă din *Răspuns la memoriul Domnului Necker cu privire la hârtia-monedă* (1790). Este ales membru al Adunării Legislative, dar demisionează, declarând că va fi mai util revoluţiei ca ministru al contribuţiei publice. Asociindu-se girondinilor, devine ţinta atacurilor montaniarzilor, ca şi amicii săi Brissot şi Roland de La Platière. Este adus în faţa Tribunalului Revoluţionar şi, la citirea capetelor de acuzaţie, se sinucide cu un pumnal (1793).

CLERMONT-TONNERRE, STANISLAS MĂRIE ADÉLAÏDE, conte de (Pont-à-Mousson, 1757 - Paris, 1792). Deputat al nobilimii în Statele Generale. A votat în mod liberal pentru drepturile protestanţilor, ale evreilor, ale artiştilor, în general pentru abolirea privilegiilor. În 1770 înfiinţează *Jurnalul amicilor constituţiei monarhiste.*

●, ●● CONSTANT, BENJAMIN pe numele întreg HENRI-BENJAMIN CONSTANT DE REBECQUE (Lausanne, 1767 - Paris, 1830). Om politic, ziarist, critic literar, romancier. Provine dintr-o familie de protestanţi francezi emigraţi în Elveţia. Urmează cursurile universităţilor din Erlangen, Bruxelles şi Oxford. Întors la Paris, frecventează cercurile revoluţionare. După 18 Brumar 1799 este membru al Tribunalului, din care va fi exclus în 1802 pentru ideile sale liberale. În acelaşi an părăseşte Franţa împreună cu Doamna de Staël, de care a fost legat timp de 17 ani (1794-1811), în ciuda căsătoriei sale cu Charlotte Hardenberg (1805). Salonul Doamnei de Staël de la Coppet din Elveţia, de lângă lacul Léman, devine centrul liberalismului politic sub Primul Imperiu. În 1815, în timpul celor 100 de zile, redactează, la cererea lui Napoleon I, *Actul adiţional la Constituţiile Imperiului,* considerat azi ca prima constituţie democrată a Franţei. După Waterloo, emigrează în Belgia şi în Anglia (1815-1816), unde publică *Adolphe,* care se află la obârşia romanului modern de analiză psihologică. Sub Restauraţie, se manifestă ca ziarist liberal şi i se deschide o lungă carieră parlamentară, devenind şef al partidului liberal; discursurile şi pamfletele sale de apărător al drepturilor cetăţeneşti au un mare ecou popular. Între 1824 şi 1830 apar cele 5 volume *Despre religie considerată în funcţie de izvoarele, de formele şi de evoluţia sa.*

CUSTINE, ASTOLPHE LOUIS LÉONOR, marchiz de (Lorena, 1790 - 1858), scriitor şi călător. Este nepotul contelui Adam Philippe de Custine, general în armata republicană, mort pe ghilotină în 1793, şi fiul lui Armand de

Custine, executat în 1794. Este crescut în exil de mama sa, Delphine de Sabran, legată pentru o vreme de Chateaubriand, care i-a dedicat un elogiu funebru în *Memorii de dincolo de mormânt.* Îşi petrece adolescenţa călătorind cu mama sa prin Europa, destinul tuturor familiilor certate cu Imperiul; în 1821 se căsătoreşte cu Léontine de Saint-Simon de Courtoiner, care moare în 1823, lăsându-i un fiu pe care îl va pierde în 1826. În 1824 anomalia de care suferea devine publică şi îi aduce oprobriul înaltei societăţi; pentru restul vieţii dă curs înclinărilor sale pederastice, gustului pentru lux şi libertinaj. Încercările literare nu au succes, iar marchizul participă la viaţa literară mai mult ca un aristocratic mecena. La masa lui se întâlneau Hugo şi Lamartine, Balzac şi Stendhal, George Sand şi Baudelaire. Succesul îi vine o dată cu publicarea însemnărilor sale de călătorie redactate sub forma unor scrisori imaginare. *Spania sub Ferdinand al VII-lea* (1838), care l-a impresionat pe Balzac, şi mai ales *Rusia în 1839* (1843), carte vizionară despre despotismul rus, bucurându-se la apariţie de un mare succes de librărie; a fost uitată şi redescoperită în Europa de la războiul rece încoace. Din 1993 poate fi citită şi în traducere românească.

●● DEFFAND, MARIE DE VICHY-CHAMROND, marchiză du (Chamrond, 1697 - Paris, 1780). Femeie de litere, figură marcantă a societăţii franceze. Celebrul ei salon era frecventat de Fontenelle (v.), Montesquieu, Marivaux şi de enciclopedisti. A întreţinut o vastă corespondenţă cu Voltaire (v.), D'Alembert şi Walpole.

● DESCARTES, RENÉ (La Haye, azi Descartes, 1596 - Stockholm, 1650). Filozof, matematician şi fizician. Şi-a întemeiat considerabilul aparat ştiinţific pe o metodă şi o metafizică nouă, care îi permiteau să degajeze ştiinţa de confuziile scolasticii graţie unei logici a ideilor clare şi distincte, bazată pe deducţia care merge de la simplu la complex. În *Reguli pentru îndrumarea spiritului* (1628) şi *Discurs asupra metodei* (1637) îşi construieşte metafizica

plecând de la o îndoială metodică ce îl determină să respingă orice cunoaştere neîntemeiată. Singura certitudine este o gândire care se îndoieşte, din care se deduce însăşi existenţa celui ce gândeşte: „Gândesc, deci exist”, apoi cea a existenţei lui Dumnezeu, iar de aici deduce existenţa lumii exterioare *(Meditaţii metafizice,* 1641).

DIDEROT, DENIS (Langres, 1713 - Paris, 1784). Filozof, teoretician şi critic de artă, autor dramatic, romancier. Unul dintre cei mai de seamă iluminişti; iniţiator şi redactor principal al *Enciclopediei;* creatorul criticii de artă (*Saloane,* 1759-1781), al unei noi forme de roman. *Jacques fatalistul* (post. 1796) a definit şi a ilustrat o nouă estetică dramatică (*Nepotul lui Rameau,* post. 1823, *Paradox asupra actorului,* post. 1830).

DUBOIS, GUILLAUME (1656 - 1723). Cardinal şi om politic. Talentat diplomat, nu lipsit de josnicii şi venalitate, a realizat nişte alianţe cu Olanda şi Anglia şi Liga contra Spaniei. A avut o influenţă nefastă asupra regentului, al cărui prim-ministru a fost în 1722. El a împărţit Cvadrupla Alianţă (1717 - 1718), pact încheiat între Franţa, Anglia, Provinciile Unite şi Austria, pentru menţinerea tratatelor de la Utrecht, care puneau capăt războiului pentru succesiune la tronul Spaniei.

DUCLOS, CHARLES PINOT (Dinan, 1704 - Paris, 1772). Romancier şi moralist francez, prieten al filozofilor, spirit libertin. În 1741 îi apar *Confesiunile contelui,* în 1747 este primit în Academia Franceză, iar în 1751 publică *Consideraţii asupra moravurilor acestui secol,* în care sunt surprinse în mod ingenios aspecte sociale şi psihologice ale epocii lui Ludovic al XV-lea.

DUMONT, PIERRE ÉTIENNE LOUIS (1759 - 1829). Jurisconsult provenit dintr-o veche familie protestantă franceză refugiată în Elveţia. Susţinător al lui Mirabeau. Informaţiile sale erau folosite de Mirabeau în discursurile

din Adunare. În 1809 este însărcinat de ţarul Alexandru să editeze *Codul Imperiului rus.* Postum îi apare volumul *Amintiri despre Mirabeau şi despre primele două Adunări Legislative* (1832).

● FALLOUX, FRÉDÉRIC ALBERT PIERRE, conte de (Angers, 1811 - Angers, 1886). Om politic, arhiepiscop, orator în serviciul bisericii şi al legitimităţii monarhiei. Publică, în 1840, *Istoria lui Ludovic al XVI-lea* şi, în 1845, *Istoria Sfântului Pius al V-lea.* Se afirmă ca partizan al dreptei în Parlamentul din 1846. A doua zi după Revoluţia de la 1848 salută Republica, fără rezerve. Ludovic Napoleon îl numeşte ministru al instrucţiunii publice pentru a avea, prin el, sprijinul bisericii. Are un rol marcant în partidul catolic liberal, în 1856 devine membru al Academiei Franceze, în culisele Adunării Naţionale a luat parte la intrigile monarhiste care au întârziat organizarea Republicii până în 1875. În ultimii ani de viaţă, aflat sub protecţia papei Leon al XIII-lea, îşi continuă atacurile atât asupra dreptei cât şi asupra stângii, pierzând orice credit politic. Postum i se publică *Memoriile unui monarhist.* Este autorul Legii Falloux (1850) asupra libertăţii învăţământului, lege foarte favorabilă bisericii, pe care V. Hugo o denunţă ca pe o „capcană clericală".

● FONTENELLE, BERNARD LE BOVIER DE (Rouen, 1657 - Paris, 1757). Nepot de soră al lui Corneille. Partizan, alături de Perrault, al modernilor în renumita polemică dintre susţinătorii scriitorilor antici şi cei din secolul lui Ludovic al XIV-lea; a încercat o polemică între cartezianism şi concepţiile lui Copernic şi Giordano Bruno *Convorbiri despre pluralitatea lumilor,* 1686).

Membru al Academiei Franceze în 1691 şi ales în 1697 secretar pe viaţă al Academiei de Ştiinţe.

FOX, CHARLES JAMES (Londra, 1749 - Chiswick, 1806). Om de stat englez, şef al partidului whig, partizan al alianţei Angliei cu Franţa şi Statele Unite şi adversar al politicii

externe antifranceze promovate de William Pitt jr. În tinereţe voiajează cu vărul său, lordul Carlisle, în Franţa, unde îl cunoaşte pe Voltaire. Frecventează salonul Doamnei du Deffand şi pe cel al Doamnei Récamier.

FRANKLIN, BENJAMIN (Boston, 1706 - Philadelphia, 1790). Om de stat, publicist şi fizician american. A participat la elaborarea Declaraţiei de Independenţă a Statelor Unite; a reuşit să încheie, în 1778, o alianţă franco-americană; în fizică a contribuit la dezvoltarea teoriei electricităţii şi a inventat paratrăsnetul (1747).

GARAT, DOMINIQUE JOSEPH (Bayonne, 1749 - Ustaritz, 1833). Om politic. În timpul Revoluţiei este deputat în Adunarea Legislativă, apoi participă la dezbaterile din Adunarea Constituantă şi ajunge ministru al justiţiei, el fiind cel însărcinat cu arestarea şi apoi cu procesul lui Ludovic al XVI-lea. Graţie lui Robespierre, scapă de ghilotină şi străbate Directoratul, Consulatul şi Imperiul, menţinut în onoruri. Restauraţia îl respinge şi moare uitat.

●, ●● GENLIS, STÉPHANIE FÉLICITÉ DU CREST de SAINT-AUBIN, contesă de (Champcéri, 1746 - Paris, 1830). Romancieră, autoare dramatică şi memorialistă. La început ataşată Revoluţiei şi ducelui de Orléans (v.) (Philippe Égalité); după ghilotinarea ca girondin a soţului ei (1793), pleacă în exil ca doamnă de onoare a ducesei de Chartres şi educatoare a copiilor din familia de Orléans, printre care şi viitorul rege Ludovic Filip. Întoarsă în Franţa sub Imperiu, beneficiază de o pensie acordată de Napoleon şi ţine un salon foarte frecventat. Este autoarea a numeroase scrieri de pedagogie cu idei originale şi a zece volume de *Memorii* despre secolul al XVIII-lea şi despre Revoluţie.

●GEOFFRIN, MARIE-THÉRÈSE RODET (Paris, 1699 - Paris, 1777). Protectoare a literelor şi artelor. Soţia unui burghez înstărit şi ignorant. Este celebră pentru salonul ei din strada Saint-Honoré, frecventat între 1749 şi 1777 de

cele mai mari nume ale veacului, vestit peste hotarele Franţei; a fost în corespondenţă cu împărăteasa Ecaterina a II-a a Rusiei şi cu Stanislaw Poniatowski, viitorul rege al Poloniei, care a primit-o cu fast la Varşovia, în 1766.

●● GRIMM, FRIEDRICH MELCHIOR, baron de (Regensburg, 1723 - Gotha, 1807). Critic literar şi de artă german, de expresie franceză, stabilit în Franţa; publică între 1754 şi 1782 *Corespondenţa literară, filozofică şi critică,* cronică lunară, sub formă de scrisori adresate din Paris marilor suverani ai Europei, pentru a-i informa asupra vieţii culturale franceze. Principalul colaborator al revistei a fost Diderot, care i-a încredinţat unele dintre cele mai importante scrieri ale sale; în aceste buletine, Grimm inaugurează în Franţa critica literară modernă, aducând totodată o contribuţie însemnată la cunoaşterea pe plan european a culturii franceze. Spirit nepărtinitor şi lipsit de prejudecăţi şi idei preconcepute, judecăţile sale de valoare au fost confirmate de posteritate; tot lui i se datorează păstrarea bibliotecilor lui Voltaire şi Diderot, cumpărate de Ecaterina a II-a a Rusiei, cu care era în relaţii de prietenie şi al cărei consilier de stat a fost începând cu 1777.

● GUIZOT, FRANÇOIS PIERRE GUILLAUME (Nîmes, 1787 -Calvados, 1874). Om politic şi istoric. Profesor de istorie modernă la Sorbona (din 1812), este suspendat pentru „liberalismul luminat” profesat de titular; a contribuit, în 1830, la căderea lui Carol al X-lea; ministru de interne (1830), ministru al instrucţiunii publice (1832 - 1837); între 1840 şi 1848 a fost adevăratul stăpân al Franţei, mai întâi ca ministru de externe, apoi ca prim-ministru. Căderea lui, în februarie 1848, provocată de refuzul de a face reforma electorală şi de conservatorismul său social, a antrenat căderea monarhiei burgheze şi instituirea celei de a doua Republici. Scrierile sale sunt mari sinteze de istorie a civilizaţiei franceze sau europene; lucrarea fundamentală este *Istoria Revoluţiei din Anglia (1*826-1827), unde îşi exprimă ferm idealul unei „monarhii burgheze”.

HELVÉTIUS, CLAUDE ADRIEN (Paris, 1715 - Versailles, 1771). Filozof. Autor al unui sistem materialist-mecanicist şi senzualist expus în *Despre spirit* (1758), *Despre om* şi *Fericirea* (post. 1772); în gnoseologie afirmă primordialitatea senzaţiei, la care se reduc sufletul (facultatea de a simţi), memoria (reactualizarea senzaţiilor trecute) şi spiritul (facultatea de a judeca, intelectul); concepe omul ca supus legii naturale conform căreia interesul individual este mobilul permanent al acţiunilor sale, problema pentru filozof şi pentru legislator fiind aceea de a distinge între interesele care îl opun pe om omului şi cele care îi unesc voinţa cu o alta. Statului îi revine în principal rolul de a suprima contradicţia dintre interese printr-o legislaţie adecvată şi mai ales prin educaţie.

JORDAN, CAMILLE (Lyon, 1771 - Paris, 1821). Om politic. În 1802, la îndemnul Doamnei de Staël, publică *Adevăratul sens al votului asupra Consulatului pe viaţă,* diatribă antibonapartistă; deputat în 1816, la începutul Restauraţiei. A lăsat şi un volum de *Discursuri* (1818).

●, ●● JOUBERT, JOSEPH (Montignac, 1754 - Villeneuve-sur-Yonne, 1824). Moralist şi epistolograf. Consilier al Universităţii din Paris; prieten al lui Chateaubriand; este cunoscut mai ales pentru *Cugetări, eseuri, maxime,* publicate postum, în 1842. S-a păstrat de la el şi un volum de corespondenţă, interesant ca mărturie de epocă.

KRÜDENER, BARBARA JULIANE VON VIETING-HOFF, baroană de (Riga, 1764 - Karasubazar, Crimeea, 1824). Mistică, scriitoare de expresie franceză. Dintr-o familie bogată, se căsătoreşte la 19 ani (1783) cu baronul Krüdener, diplomat cu care călătoreşte la Veneţia şi în Danemarca; are o relaţie pasională cu unul dintre secretarii de legaţie, Aleksandr Stakiov, care, părăsit de baroană, se sinucide; de aici înainte locuieşte, cu intermitenţe, la Paris, unde frecventează societatea înaltă şi are relaţii de prietenie cu

Doamna de Staël, cu Doamna Récamier, cu Chateaubriand. În 1803 îi apare romanul de confesiuni *Valérie.* Îi vizitează în exil pe Doamna de Staël şi pe Benjamin Constant; în timpul misiunii diplomatice a soţului său la Berlin se împrieteneşte cu regina Prusiei, Ludovica. Către 50 de ani încep să se vădească la ea tendinţele mistice, influenţată fiind de Swedenborg. Se crede chemată să regenereze prin creştinism întreaga lume; în Germania ţine prelegeri populare foarte frecventate. După abdicarea lui Napoleon, în aprilie 1814, prezice întoarcerea lui din insula Elba; notorietatea astfel dobândită o aduce în anturajul ţarului Alexandru, asupra căruia exercită câţiva ani o puternică influenţă mistică, dar şi politică, sugerându-i termenii de încheiere a pactului numit Sfânta Alianţă între Rusia, Prusia şi Austria. După ce relaţiile cu ţarul se răcesc, îşi continuă prelegerile cu acelaşi mare succes de public.

LACORDAIRE, JEAN-BAPTTSTE HENRI DOMINIQUE (Côte-d'Or, 1802 - Soreze, 1861). Cleric şi orator religios. Discipol al lui Lamennais, cu care a înfiinţat, în 1830, ziarul *L'Avenir (Viitorul),* de orientare creştin-liberală, favorabil separării bisericii de stat; nu şi-a urmat maestrul în ruptura sa cu Roma. După ce a ţinut la Notre-Dame, între 1835 şi 1836, nişte predici remarcabile, a devenit călugăr dominican; în 1839 a restabilit ordinul dominican în Franţa. Ales deputat de Marsilia în 1848, a întemeiat *Era nouă,* organ democrat-creştin.

● LAFAYETTE, MAREE JOSEPH PAUL YVES ROCH GILBERT MOTIER, marchiz de (Chavagnac, 1757 - Paris, 1834). General şi om politic. Din 1777 până în 1783 ia parte la războiul de independenţă a coloniilor engleze din America de Nord, alături de insurgenţi, devenind general şi deputat în Statele Generale în 1789. După căderea Bastiliei, organizează Garda Naţională ca reprezentant al nobilimii liberale, dornică să reconcilieze regalitatea cu Revoluţia; este expus astfel atacurilor violente ale lui Marat. La 17 iulie 1791, în calitate de comandant al Gărzii Naţionale, reprimă

brutal manifestaţia republicană de pe Câmpul lui Marte, marcând astfel victoria temporară a moderaţilor; emigrează din 1792 până în 1800, însă sub Imperiu refuză orice post oficial; deputat liberal sub Restauraţie, în iulie 1830 este pus din nou în fruntea Gărzii Naţionale, contribuind decisiv la înscăunarea lui Ludovic Filip, de care s-a detaşat însă curând.

LA MOTHE, de fapt LA MOTTE, ANTOINE HOUDAR DE (Paris, 1672 - Paris, 1731). Om de litere. Este menţionat în text ca părtaş la marea polemică dintre susţinătorii anticilor şi ai modernilor, şi anume ca purtătorul de cuvânt al „modernilor" din generaţia a doua. Conflictul s-a aprins cu prilejul traducerilor din Homer ale Doamnei Dacier, pe care şi-o apără în *Tratat despre cauzele corupţiei gustului* (1714). Autor al unei traduceri prescurtate din *Iliada* şi *Odiseea* şi al unui *Discurs despre Homer,* La Motte replică energic în *Reflecţii asupra criticii* (1715), stârnind din nou focul polemicii ce se stinsese o vreme.

LAPLACE, PIERRE SIMON, marchiz de (Beaumont-en-Auge, 1749 - Paris, 1827). Astronom, matematician şi fizician. Autor al unor lucrări referitoare la mecanica cerească (mişcarea lunii, a lui Jupiter, viteza de rotaţie a inelului lui Saturn etc.) şi la calculul probabilităţilor. Este celebru, mai ales, pentru ipoteza sa cosmogonică (1796), potrivit căreia sistemul solar s-ar fi format dintr-o nebuloasă în rotaţie.

LAVOISIER, ANTOINE LAURENT (Paris, 1743 - Paris, 1794). Chimist. Unul dintre creatorii chimiei moderne; i se datorează nomenclatura chimică, cunoaşterea compoziţiei aerului şi a apei, descoperirea rolului oxigenului în combustii şi în respiraţia animală, enunţarea legilor conservării masei şi a elementelor; deputat supleant în timpul Revoluţiei, a făcut parte din comisia însărcinată cu stabilirea sistemului metric; a fost executat la 8 mai 1794, în calitatea lui de fost fermier general – rang înalt în sistemul fiscal al guvernării

monarhice.

LEDRU-ROLLIN, ALEXANDRE AUGUSTE (Paris, 1807 - Fontenay-aux-Roses, 1874). Fiu de medic, debutează ca avocat în 1830 şi se afiliază partidului republican. Orator de talent, devine unul dintre primii deputaţi radicali, iar în 1843 lansează *Reforma,* organ al radicalismului. La 24 februarie 1848 împiedică stabilirea regenţei ducesei de Orléans pentru fiul său şi numeşte un guvern provizoriu din care face parte. Este sprijinitorul sufragiului universal. Candidat la preşedinţia Republicii, pierde în faţa lui Ludovic Napoleon. Compromis într-o revoltă împotriva Adunării Legislative, se expatriază la Londra. Formează împreună cu Mazarin, Kossuth şi alţii un comitet revoluţionar internaţional. Se întoarce în Franţa după căderea celui de al doilea Imperiu, în 1870.

LEROI, JEAN BAPTISTE (1719 - 1813). Fizician. S-a ocupat şi de electricitate, a inventat o maşină electrică şi a perfecţionat paratrăsnetul.

●● LÉVIS, GASTON PIERRE MARC, duce de (1764-1830). A intrat în Statele Generale ca deputat al nobilimii. A emigrat în 1792 pentru a servi în armata prinţilor. Rănit la Quiberon, a avut şansa de a se salva pe un vas englez. A revenit în Franţa după 18 Brumar şi nu s-a mai ocupat decât de literatură. Ludovic al XVIII-lea l-a făcut pair al Franţei, membru al Consiliului său privat şi al Academiei Franceze. A scris *Maxime şi reflecţii despre felurite subiecte* (1808), *Amintiri şi portrete, Anglia la începutul secolului.*

● LUDOVIC NAPOLEON = CHARLES LOUIS NAPOLÉON BONAPARTE, devenit Napoleon al III-lea (Paris, 1808 - Chislehurst, Kent, 1873). Al treilea fiu al lui Louis Bonaparte şi al Hortensiei de Beauharnais (fiica din prima căsătorie a împărătesei Josephine). După o tinereţe aventuroasă petrecută în Elveţia şi Italia, el încearcă, în 1836 la Strasbourg şi în 1840 la Boulogne, să fie proclamat împărat

şi să-l răstoarne pe Ludovic Filip. Condamnat la închisoare pe viaţă, este închis în fortul Ham, unde elaborează o doctrină socială *(Dispariţia sărăciei,* 1844) şi de unde, în 1846, fuge la Londra. Revine în Franţa după Revoluţia de la 1848, este ales în câteva departamente, apoi preşedinte al Republicii la 10 decembrie 1848, iar la 2 decembrie 1851 declară dizolvată Adunarea Deputaţilor şi reprimă răscoala care începuse la Paris. Un plebiscit ratifică lovitura de stat şi îi permite să instaureze, sprijinindu-se pe Constituţia din 14 ianuarie 1852, un regim autoritar şi centralizat care, în chip firesc, se transformă în monarhie ereditară, ratificată şi, printr-un plebiscit, este proclamat împărat al francezilor la 2 decembrie 1852, sub numele de Napoleon al III-lea. Se căsătoreşte în 1853 cu Eugenia de Montijo. Între 1853 şi 1860 exercită o putere absolută: Imperiul autoritar; mai apoi regimul se liberalizează devenind Imperiul parlamentar. A întreprins numeroase şi importante lucrări publice, a încurajat agricultura, industria şi comerţul, a creat instituţii de binefacere şi a renunţat la protectionism. Se angajează în războiul din Crimeea (1854-1856) şi trimite, împreună cu Anglia, trupe în China (1857-1860); cucereşte partea meridională a Vietnamului şi câştigă pentru Franţa Savoia şi Nisa (1860). În iulie 1870 declară în mod imprudent război Prusiei şi, după înfrângerea de la Sedan, este înlăturat şi dus ca prizonier în Germania, de unde pleacă în Anglia (1871).

LUYNES, LOUIS JOSEPH CHARLES, duce de (1748 - 1807). Al şaselea duce de Luynes, pair al Franţei în 1771, deputat al nobilimii în Statele Generale; nu emigrează după persecuţiile antinobiliare şi devine senator în 1803; este tatăl lui Louis de Luynes, duce de Chevreuse, soţul Doamnei de Chevreuse.

MADAME = CHARLOTTE-ÉLISABETH DE BAVARIA, prinţesă palatină (Heidelberg, 1652 - Saint-Cloud, 1722). La curtea regală a Franţei, *Madame* este titlul care se dădea soţiei lui Monsieur, fratele regelui. Aici, Madame este a doua soţie a ducelui Philippe de Orléans, fratele lui Ludovic al

XIV-lea. Madame este mama lui Filip de Orléans, viitorul regent. Corespondenţa ei este un document de preţ asupra moravurilor de la curtea lui Ludovic al XIV-lea.

MAILLY, LOUISE DE NESLE, contesă de (1710 - 1854). Cea mai mare dintre cele cinci fiice ale lui Louis II Mailly, marchiz de Nesle, comandantul jandarmeriei franceze. S-a căsătorit cu o rudă, contele de Mailly, pe care îl împinge către o politică agresivă în exteriorul Franţei (1741 războiul pentru succesiunea Austriei). Contesa trebuie să împartă graţiile regelui şi cu alte femei, dintre care două au fost chiar surorile ei. Deşi resemnată cu această situaţie, trebuie să se retragă de la curte. Regele se arată mărinimos, acordându-i o pensie şi o locuinţă (v. Châteauroux).

● MAINE, ANNE-LOUISE BÉNÉDICTE DE BOURBON-CONDÉ, ducesă du (Paris, 1676 - Paris, 1753). Nepoată a marelui Condé, căsătorită cu Louis Auguste de Bourbon, duce du Maine, fiul lui Ludovic al XIV-lea şi al doamnei de Montespan. Celebră pentru întrunirile politice ţinute în castelul Sceaux; l-a antrenat pe soţul său în conspiraţia lui Cellamare, care avea drept scop trecerea regenţei din mâinile lui Filip de Orléans – în timpul minoratului lui Ludovic al XV-lea – în mâinile lui Filip al V-lea al Spaniei. Acţiunea ducesei este o reacţie împotriva lui Filip de Orléans, care, printr-o lovitură de stat, îl elimină pe ducele du Maine din Consiliul de regenţă, ignorând prescripţiile testamentare lăsate de Ludovic al XIV-lea. Dar complotul a fost descoperit, iar participanţii exilaţi.

MAINTENON, FRANÇOISE D’AUBIGNÉ, marchiză de (Niort, 1635 - Saint-Cyr, 1719). Nepoată a lui Agrippa d’Aubigné. Se căsătoreşte cu poetul Scarron, care o lasă văduvă la 25 de ani. Este educatoare a copiilor lui Ludovic al XIV-lea. Are un puternic ascendent asupra regelui, astfel că, după moartea reginei, acesta se căsătoreşte cu ea în secret. Institutoare înnăscută, creează Saint-Cyr, unde puteau fi educate fetele din familiile nobile în mod gratuit.

● MARAT, JEAN-PAUL (Boudiy, Elveţia, 1743 - Paris, 1793). Om politic revoluţionar. Înainte de Revoluţie, medic în garda contelui d'Artois (1777); ca revoluţionar, este dintre cei mai radicali; funcţionează ca redactor-şef la ziarul preferat al sanculoţilor, *Prietenul poporului* (1789 - 1793). Membru activ al clubului Cordelierilor alături de Danton, Desmoulins şi Hébert. Exilat de două ori, se întoarce în Franţa în 1792 şi devine, după 10 august, unul dintre cei mai înverşunaţi demagogi ai Revoluţiei, inspirator al masacrelor din septembrie, iacobin, a dezlănţuit o luptă fără cruţare împotriva girondinilor, pe care a reuşit să-i elimine la 2 iunie 1793, pentru ca la câteva săptămâni după aceea, ca răzbunare, să fie asasinat de Charlotte Corday. Portretul pe care i-l face Brissot este anterior activităţii sale revoluţionare, iar faptele relatate se încheie nu multă vreme după apariţia *Prietenului poporului,* la al cărui stil violent se referă portretistul.

●● MARMONTEL, JEAN-FRANÇOIS (Bort-les-Orgues, 1723 - Habloville, 1799). Scriitor. Fiul unui croitor, studiază la iezuiţi şi devine profesor de filozofie la Toulouse; Voltaire îi descoperă vocaţia literară şi îl invită la Paris, unde are un succes efemer cu câteva tragedii şi unde publică *Povestiri morale;* dobândeş-te însă o celebritate europeană cu romanul *Belizarie* (1767), cenzurat de Sorbona ca urmare a poziţiei tolerante a scriitorului, ostil fanatismului religios, şi cu poemul în proză *Incaşii sau Destrămarea imperiului peruvian (1777),* rechizitoriu împotriva sclaviei; colaborează la *Enciclopedie* cu articole privind literatura. Se impune posterităţii mai ales prin *Amintirile unui tată pentru a sluji instruirii copiilor săi,* publicată postum (1804), carte de memorii valoroasă pentru evocarea copilăriei provinciale, a saloanelor pariziene pe care le-a cunoscut îndeaproape, precum şi pentru interesul istorico-documentar al ultimelor sale opt cărţi consacrate Revoluţiei.

METTERNICH-WINNEBURG, KLEMENS WENZEL

NEPOMUK LOTHAR, prinţ de (Koblenz, 1773 - Viena, 1859). Om de stat austriac. Ambasador la Paris între 1806 şi 1809, apoi ministru de externe, negociază căsătoria lui Napoleon I cu Maria Luiza de Austria (1810). În 1813 a alăturat Austria coaliţiei împotriva Franţei, pentru a fi apoi spiritul diriguitor al Congresului de la Viena (1814 - 1815), care a reorganizat Europa după căderea lui Napoleon, restaurând echilibrul european şi puterea austriacă în Germania şi Italia. Graţie împătritei alianţe (1815) şi sistemului congreselor europene, a putut interveni peste tot unde ordinea stabilită era ameninţată de liberalism. Cancelar începând din 1821, a fost destituit de Revoluţia din martie 1848.

● MIRABEAU, HONORÉ GABRIEL RIQUETI, conte de (Le Bignon, 1749 - Paris, 1791). Om politic, orator, epistolier. Urmaş al unei familii florentine stabilite încă din secolul al XIII-lea în sudul Franţei, a avut o tinereţe furtunoasă; încarcerat de mai multe ori, evadează, se refugiază în Olanda, unde fugise cu soţia bătrânului marchiz de Mounier. Este depistat şi arestat la Amsterdam şi închis pentru patru ani (1777 - 1780) la Vincennes, de unde îi scrie iubitei, aflată acum într-o mânăstire, nişte scrisori de dragoste publicate postum sub titlul *Scrisori către Sophie.* În 1789, respins de nobilime pentru moravurile sale, este ales deputat al Stării a treia din Aix şi apoi preşedinte al Adunării Constituante şi devine cel mai important orator al ei. Ca om politic, scopul său a fost instituirea monarhiei constituţionale şi, în acest sens, a jucat un rol important în primii doi ani ai Revoluţiei, stârnind neîncrederea deputaţilor şi situându-se pe poziţia de sfetnic neascultat al regelui, în a cărui soldă se pare că intrase. Dar apropierea lui de monarhie nu este doar venală: a simţit din vreme primejdiile radicalismului revoluţionar. A murit înainte de declanşarea marilor represiuni din 1792 - 1794.

MONSIEUR = PHILIPPE, duce de ORLÉANS (Saint-Germain-en-Laye, 1640 - Saint-Cloud, 1701). La curtea regală a Franţei, *Monsieur* este titlul care se dădea fratelui

regelui, începând cu a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Aici Monsieur este fiul lui Ludovic al XIII-lea şi al Anei de Austria şi fratele mai mic al lui Ludovic al XIV-lea. Căsătorit întâi cu Henriette de Anglia (1661), iar după moartea acesteia cu Charlotte Elisabeth de Bavaria, avându-l drept fiu pe regent (1671).

MONTESSON, CHARLOTTE JEANNE BÉRAUD DE LA HAYE DE RIOU, marchiză de (1738-1806). Soţia marchizului Jean-Baptiste de Montesson; văduvă în 1769, se căsătoreşte în secret cu ducele de Orléans, nepotul regelui. Mai târziu, devine una dintre figurile principale ale curţii lui Napoleon, ca prietenă a împărătesei Joséphine; şi-a lăsat averea nepoatei sale, fiica Doamnei de Genlis. În afară de tragediile menţionate în text, a mai rămas de la ea traducerea, publicată în 1766, a romanului *Vicarul din Wakefield* de Oliver Goldsmith.

MONTMORENCY. Străveche familie, cunoscută încă din secolul al XII-lea, care a dat Franţei un număr mare de conetabili şi de mareşali. Prin alianţă, o ramură a familiei a luat titlul de Montmorency Laval; François a fost, în secolul al XVII-lea, primul episcop al Canadei, Mathieu, care o frecventa şi pe Doamna de Staël, este doar Montmorency; Adrien şi Henry – tată şi fiu, sunt şi Laval, primul dintre ei chiar duce de Laval.

NECKER, JACQUES (Geneva, 1732 - Coppet, 1804). Economist şi om politic de origine elveţiană. Bancher la Paris (1762), director general al finanţelor statului în 1777, a provocat opoziţia Parlamentului şi a Curţii pentru că instituise adunări provinciale cu sarcina de a stabili impozitele şi pentru că recursese la împrumuturi de stat; a dezvăluit amploarea datoriei publice şi a cheltuielilor celor privilegiaţi şi, ca urmare, a fost silit să demisioneze în 1781, după ce îşi crease o popularitate în rândurile stării a treia (burghezia, meşteşugarii şi muncitorii, ţăranii). După demiterea lui Brienne, Ludovic al XVI-lea este nevoit să-l

recheme pe Necker (25 august 1788), care a oprit temporar falimentul şi care l-a determinat pe rege să accepte „dubla reprezentare a stării a treia”, precum şi alte importante măsuri în sensul liberalizării. Este demis, din nou, la 11 iulie 1799, în plină criză politică (peste trei zile avea să cadă Bastilia) şi obligat să se expatrieze. În 16 iulie este rechemat, dar, neputând stăpâni evenimentele, părăseşte ţara. Este tatăl Doamnei de Staël.

● ORLÉANS, LOUIS PHILIPPE JOSEPH, duce de (Saint-Cloud, 1747 - Paris, 1793). Strănepot al regentului, duce de Orléans din 1785; deputat în Statele Generale (1789), deschis ideilor noi, a ajuns deputat în Convenţie (Adunarea Constituantă, primul parlament republican, 1792 - 1795), unde, sub numele de Philippe Égalité, a votat abolirea monarhiei – 21 septembrie 1792 – şi condamnarea la moarte a regelui – 20 ianuarie 1793. După declanşarea Terorii, o dată cu votarea legii suspecţilor, la 17 septembrie 1793, a fost el însuşi judecat de Tribunalul Revoluţionar şi executat. Este tatăl lui Ludovic Filip, ultimul rege al Franţei (1830 - 1848).

●● PRADT, abatele DOMINIQUE, baron de (Allanche, 1759 - Paris, 1837). Ambasador în Marele ducat al Varşoviei, sub Napoleon I Bonaparte, care îl destituie, făcându-l responsabil de eşecul campaniei din Rusia (1812).

RASPAIL, FRANÇOIS-VINCENT (Carpentras, 1794 - Arcueil, 1878). Chimist, medic şi om politic. Face parte dintre intelectualii idealişti câştigaţi, sub Restauraţie, de ideile republicane şi hotărâţi să le pună în aplicare; membru al organizaţiei revoluţionare „Societatea drepturilor omului”, a participat la Revoluţia din 1830; adeziunea la societăţile secrete sub Ludovic Filip îl duce la închisoare, de unde iese ca să înfiinţeze ziarul republican *Prietenul poporului.* După 15 mai 1848, ziua eşuatei lovituri republicane – despre care vorbeşte Tocqueville - este din nou încarcerat şi pleacă în exil la Bruxelles (1856 - 1863). Reîntors, este ales deputat în

1869, închis din nou în 1874 şi reales deputat republican în 1876.

● RÉCAMIER, JEANNE FRANÇOISE JULIE ADÉLAÏDE BERNARD, doamna (Lyon, 1777 - Paris, 1849). Căsătorită cu bancherul Récamier în timpul Restauraţiei; între 1819 şi 1849 a reunit, în salonul din rue de Sèvres (în clădirea mânăstirii L' Abbaye-aux-Bois), elita intelectuală şi socială a timpului. În 1848 se face acolo, în faţa unui auditoriu format din prieteni şi critici, printre care Sainte-Beuve, citirea unor fragmente din *Memorii de dincolo de mormânt* de Chateaubriand. În 1802, François Gérard îi face un portret, devenit celebru; în 1815 Benjamin Constant, care are pentru ea o mare pasiune, îi redactează *Memoriile.* Este prietenă apropiată a Doamnei de Staël şi a lui Chateaubriand, de care va fi foarte ataşată în ultimii douăzeci de ani ai vieţii. În 1864 Louise Colet începe să publice *Scrisorile lui Benjamin Constant către Doamna Récamier,* o enormă corespondenţă a cărei tipărire avea să se încheie abia în 1967.

● REGENTUL = PHILIPPE, DUCE DE ORLÉANS (Saint-Cloud, 1674 - Versailles, 1723). Este fiul lui Monsieur, aşadar nepotul de frate al lui Ludovic al XIV-lea, al cărui ginere devine căsătorindu-se cu Domnişoara de Blois, fiica nelegitimă a regelui cu Doamna de Montespan. La moartea unchiului său (1715), din cauză că urmaşul legitim la tron era încă nevârstnic, este desemnat regent, calitate pe care a deţinut-o până la moartea sa (1723). Din 1717 se sprijină în guvernare pe cardinalul Dubois, numit în 1722 prim-ministru. Regenţa s-a caracterizat printr-o relaxare generală a moravurilor ca reacţie la austeritatea regimului precedent. Miniştrii au fost înlocuiţi prin câte un consilier. Şi pe plan extern politica regentului a fost opusă celei a lui Ludovic al XIV-lea, ceea ce a dus la grave tensiuni cu Spania lui Filip al V-lea; la 2 august 1718 Franţa semnează împătrita Alianţă cu Anglia, Provinciile Unite şi Austria, care întăreşte politica de restrângere a rolului Spaniei în Europa. În *Memoriile* lui Saint-Simon, portretul Regentului este zugrăvit astfel: în

ultimele luni de viaţă lumea l-a văzut pe „principe reluând cârma treburilor cu aceleaşi înzestrări care îi fuseseră admirate înainte”, ca şi când ar fi scăpat de o vrajă rea. „După moartea lui – spune Saint-Simon – trecerea anilor i-a luminat încetul cu încetul pe cei care nu văzuseră şi a făcut ca Domnul duce de Orléans să fie regretat de toţi şi să i se acorde în sfârşit dreptatea care i s-a datorat întotdeauna.”

●● RÉMUSAT, CHARLES FRANCOIS MARIE, conte de (Paris, 1797 - Paris, 1875). Prieten cu Guizot şi Thiers, autor de numeroase eseuri politice şi filozofice, de articole şi studii de critică literară printre care *Abelard* (1844), *Despre filozofia germană* (1845). Postum i-au apărut şi două drame istorice.

●● RÉMUSAT, CLAIRE ÉLISABEIH GRAVIER DE VERGENNES, contesă de (Paris, 1780 - Paris, 1821). Memorialistă, în afara unui *Eseu asupra educaţiei femeilor* şi a unei culegeri de *Scrisori,* este autoarea unor *Memorii* (publicate postum, 1879 - 1880), document plin de farmec asupra vieţii şi moravurilor din timpul Consulatului şi al Imperiului.

●● RIVAROL, ANTOINE, conte de (Bagnols-sur-Ceze, 1753 - Berlin, 1801). Scriitor, moralist şi ziarist, în timpul Revoluţiei a fost monarhist, om de mare spirit, extrem de conservator în concepţii, lipsit de orice înţelegere a evoluţiei istorice şi, ca atare, precursor al gândirii de dreapta în cultura franceză, care a avut mai apoi reprezentanţi iluştri. Opera lui cea mai importantă este *Discurs asupra universalităţii limbii franceze,* publicată în 1784 ca răspuns la întrebarea formulată în 1783 de Academia din Berlin: „Ce a făcut ca lirnba franceză să fie universală?” Înainte de a emigra, a mai publicat *Scrisori către Necker* (1788), *Mic almanah al oamenilor mari* (1788), care i-a atras destule animozităţi pentru spiritul duşmănos în care a fost scris. Emigrează în 1792 succesiv la Bruxelles, Londra, Hamburg şi Berlin.

ROBESPIERRE, MAXIMILIEN MĂRIE ISIDORE DE (Arras, 1758 - Paris, 1794). Avocat, conducător revoluţionar. Deputat al Stării a treia din Artois în Statele Generale şi apoi în Adunarea Constituantă, unde este unul din rarii deputaţi democraţi; poreclit „Incoruptibilul”, impune clubului iacobinilor idealul său politic, inspirat din Rousseau; adversarul aristocraţilor şi al războiului, atitudine care, din 1792, îl opune girondinilor; deputat al Parisului în Convenţie, se sprijină pe Comuna din Paris. În Convenţie, este unul dintre şefii montaniarzilor, aripa radicală a acelei adunări; contribuie decisiv la eliminarea girondinilor (mai - iunie 1793). În 27 iulie, devine membru al Comitetului Salvării Publice, unde este atotputernic. Gravitatea primejdiilor care ameninţau Revoluţia şi Franţa îl determină să promoveze o putere centralizatoare, întemeiată pe virtute şi pe teroare; în martie 1794 obţine de la Convenţie eliminarea extremiştilor (conduşi de Hébert) şi în aprilie pe cea a moderaţilor (conduşi de Danton); o vreme după aceea este stăpânul absolut al Franţei: instaurează Marea Teroare şi încearcă să impună cultul Fiinţei Supreme. În iulie 1794 (9 Termidor) o coaliţie a moderaţilor şi a unor compromişi (printre care Fouché) reuşeşte să-l înlăture şi este ghilotinat în seara aceleiaşi zile. Căderea lui Robespierre a adus cu ea sfârşitul politicii democratice şi egalitare şi biruinţa intereselor burgheziei, ale politicienilor şi ale afaceriştilor. Între Robespierre şi Bonaparte, Revoluţia şi Franţa n-au mai avut un om mare.

● ROLAND DE LA PLATIÈRE, JEANNE MARIE sau MANON PHILIPON, doamna (Paris, 1754 - Paris, 1793). Fiica bijutierului parizian Philipon, se căsătoreşte cu Jean-Marie Roland de la Platière, înainte de Revoluţie inspector general al comerţului şi manufacturilor, apoi ministru de interne între 1792 şi 1793 şi prieten al girondinilor, care frecventau salonul literar şi politic al Doamnei Roland, femeie de spirit, plină de farmec, devotată idealului eroic antic şi tezelor lui Rousseau; după căderea girondinilor

ajunge, o dată cu ei, la eşafod, unde – din câte spune Lamartine în *Istoria girondinilor* - rosteşte cuvintele rămase vestite: „O, libertate, câte crime se comit în numele tău” (8 noiembrie 1793). Girondinii, conduşi de deputaţi ai departamentului Gironde, cu capitala la Bordeaux, ocupau din 1791 dreapta Adunării Legislative; au ajuns la putere în martie 1792, în timpul ministeriatului Domnului Roland, şi au pierdut-o la 13 iunie; făcuţi responsabili de eşecul militar din 1793, au fost, sub presiunea iacobină, scoşi în afara legii la 3 mai şi lichidaţi, prin ghilotinare, în octombrie-noiembrie. Aflând de moartea soţiei sale, Roland de la Platière se sinucide, în închisoare, aceasta a scris note-portrete, nişte memorii şi numeroase scrisori care s-au păstrat şi au fost publicate.

● ROUSSEAU, JEAN-JACQUES (Geneva, 1712 - Ermenonville, 1778). Gânditor politic şi scriitor. Dintr-o familie de ceasornicari din Geneva, începe o viaţă de vagabondaj, dar, totodată, se cultivă ca autodidact. La 28 de ani, după ce exercitase 14 meserii, inclusiv aceea de lacheu, ajunge la Paris, unde se împrieteneşte cu Diderot şi Condillac, formând unul dintre primele nuclee ale partidei enciclopediste, şi se însoţeşte cu o lenjereasă cu care a avut cinci copii, toţi depuşi la Azilul copiilor găsiţi. Diderot îi comandă articole despre muzică pentru *Enciclopedie;* în 1750 obţine un premiu al Academiei din Dijon; trăieşte ca perceptor prin casele celor cu poziţii sociale înalte, dar în 1750 se hotărăşte să trăiască dintr-o meserie modestă, aceea de copist de note muzicale; urmează 12 ani în care scrie unele dintre cele mai importante cărţi ale sale şi devine unul dintre intelectualii cei mai importanţi ai secolului; după 1762 începe să fie persecutat pentru ideile sale. Principala lui scriere pedagogică, *Emil,* este condamnată să fie arsă, iar autorul urma să fie arestat. Fuge în Elveţia, unde este din nou prigonit; dă semne de boală mintală; se ceartă cu Hume, care îl invitase în Anglia (1766); rătăceşte prin Normandia şi Dauphiné, iar din 1770 este tolerat la Paris, cu condiţia să nu publice nimic subversiv. Trăieşte copiind piese muzicale,

primeşte puţini prieteni, printre care Bernardin de Saint-Pierre. Reputaţia lui este însă imensă; în 1778 se retrage pe domeniul unui protector bogat, la Ermenonville, unde moare în acelaşi an, la 2 iulie, lăsând mai multe manuscrise, dintre care trei de amintiri şi confesiuni. Principalele scrieri: *Discurs despre ştiinţe şi arte* (1750), *Discurs despre originea şi temeiurile inegalităţii dintre oameni* (1754), *Scrisoare către D'Alembert despre spectacole* (1758), *Noua Eloiză* (1761), *Contractul social sau Principii de drept politic* (1762), *Emil sau Despre educaţie.* Postum au apărut: *Confesiunile, Reveriile unui solitar* şi *Rousseau îl judecă pe Jean-Jacques.* În plin Secol al Luminilor, Rousseau ridică un protest vehement împotriva societăţii opresive şi a instituţiilor arbitrare. Premisa gândirii sale sociale este că omul natural era bun şi fericit, că natura a creat oameni liberi şi egali, dar că societatea i-a aruncat în nefericire, vicii şi servitute, răul principal fiind proprietatea privată. În *Contractul social* propune fundamentele unui stat drept şi legitim, iar în *Emil* pe cele ale religiei naturale. Prin *Noua Eloiză* şi prin scrierile de confesiuni, arnintiri şi introspecţie de la sfârşitul vieţii se dovedeşte un foarte mare şi original scriitor, maestrul individualismului romantic, şi anunţă exprimarea în literatură a forţelor obscure ale fiinţei umane. Kant vedea în el „un Newton al lumii morale".

● ROYER-COLLARD, PIERRE PAUL (Sompuis, 1763 - Châteauvieux, 1845). Om politic, avocat, profesor universitar, în timpul Revoluţiei, secretar al primei Comune din Paris (1793). Deputat în 1795 în Consiliul celor cinci sute; în 1811 este numit profesor de istorie şi filozofie la Sorbona. Sub Restauraţie se distinge ca adversar al exceselor extravagante şi ca membru al partidului moderat constituţional şi ca şef al grupului *doctrinarilor,* din care făcea parte şi Guizot, inspirator al guvernului cu tendinţe liberale al lui Decazes, ce reprezenta interesele claselor mijlocii.

●● SAINTE-BEUVE, CHARLES AUGUSTIN (Boulogne-

sur-Mer, 1804 - Paris, 1869). Critic şi istoric literar, scriitor, profesor universitar. Aparţine unei familii din vechea burghezie provincială atestată din secolul al XVI-lea. După studii clasice strălucite se înscrie în 1823 la medicină, la care renunţă pentru activitatea literară. Ajunge profesor la Collège de France şi la École Normale Supérieure; senator în 1865, membru al Academiei Franceze, din 1843. A făcut întâi parte din Cenaclul romantic şi a publicat două culegeri de poezii şi un roman, *Voluptate* (1834). Apoi s-a consacrat exclusiv istoriei şi criticii literare, fiind autorul unor scrieri fundamentale: *Critici şi portrete literare* (6 vol., 1832-1839), *Port-Royal* (1840-1859), *Portrete de femei* (1844), *Portrete contemporane* (1846), *Convorbirile de luni* (15 vol., 1851-1862). Este promotorul unei critici în esenţa ei de origine romantică, prin care se urmăreşte cu toate instrumentele disponibile-psihologice, sociologice, istorice, estetice – determinarea fizionomiilor individuale, a „monadei inexprimabile", ireductibile la vreo formă de determinism. Frumosul este relativizat şi esenţa umană istoricizată. Singurul efort clasificator al lui Sainte-Beuve a fost acela de a circumscrie „familii de spirite" şi de a schiţa o „istorie naturală a spiritelor".

●● SAINT-SIMON, LOUIS DE ROUVROY, duce de (Paris, 1675 - Paris, 1755). Memorialist, soldat, diplomat şi curtean. Tatăl său îşi datora averea şi titlul lui Ludovic al XIII-lea, pe care fiul l-a pomenit toată viaţa cu melancolie şi tandreţe ca „rege al gentilomilor", opunându-l lui Ludovic al XIV-lea, rege al burgheziei; cu acesta din urmă a avut tot timpul relaţii încordate, ducele supunându-se greu servitutilor vieţii de Curte, unde a fost prezentat la vârsta de 17 ani devenind muşchetar; participă la câteva campanii militare, dar în 1702 îşi dă demisia, ceea ce îl irită pe monarh. Întors la Curte, se situează pe poziţiile conservatoare ale nobilimii cu ascendenţă seculară, contestând cu tenacitate privilegiile celor înnobilaţi recent şi revendicând respectarea strictă a ierarhiei protocolare. Intră în Consiliul de regenţă (1715), dar ascensiunea lui politică nu durează şi este trimis

ambasador în Spania pentru a fi îndepărtat de la Curte. După majoratul lui Ludovic al XV-lea şi după moartea regentului, Saint-Simon, căzut în dizgraţie, se retrage definitiv la castelul său de la Ferté-Vidame, unde îşi scrie *Memoriile;* la cinci ani după moartea sa, în 1760, au fost confiscate din ordinul primului-ministru, cardinalul Choiseul, şi depuse la Ministerul de Externe, unde n-au putut fi consultate decât de câţiva privilegiaţi. Tipărirea lor începe în 1788. Este o operă ciclopică şi genială, în care figurează 8 000 de personaje portretizate cu o artă vrednică de Balzac şi de Proust. Fraza este nervoasă, amplă, bogată în cotituri neprevăzute, înrobită unei agitaţii neistovite de gânduri şi de patimi.

SCHLEGEL, AUGUST WILHELM VON (Hanovra, 1767 - Bonn, 1845). Scriitor german. Membru al primului grup romantic german şi autor al unui *Curs de literatură dramatică,* în care condamnă tragedia clasică; a fost un mare traducător din Shakespeare, din marele teatru spaniol, din poezia italiană, spaniolă şi portugheză; a avut strânse legături cu Doamna de Staël, pe care a cunoscut-o în 1804, la Berlin; mai târziu a fost preceptorul copiilor ei la Coppet; Doamna de Staël îl menţionează în *Despre Germania.*

● SIEYÈS, EMMANUEL JOSEPH (Fréjus, 1748 - Paris, 1836). Om politic. Prelat, vicar general de Chartres; a publicat, în 1789, o broşură, *Ce este Starea a treia?* care l-a făcut foarte popular şi a dus la alegerea lui ca deputat al Stării a treia în Statele Generale, unde s-a arătat partizanul unei monarhii constituţionale, însă, în 1792, ca deputat în Convenţie, a votat moartea regelui; în 1795 membru şi preşedinte al Consiliului celor cinci sute, apoi membru în conducerea Directoratului (mai 1799) şi şef al grupului care urmărea revizuirea Constituţiei anului III. Sieyès, considerat cel mai bun dintre teoreticienii politici, era ascultat ca un oracol. Programul său consta în întărirea puterii executive, dar Bonaparte, după lovitura de stat din noiembrie 1799, îi dă doar rolul de al doilea consul provizoriu. Din 1800 nu a

mai jucat decât un rol politic secundar; după zece ani, Revoluţia ajungea la dictatură.

●● STAAL-DELAUNEY, MARGUERITE JEANNE CORDIER, baroană de (Paris, 1684 - Gennevilliers, 1750). Scriitoare. A fost din 1710 în serviciul ducesei du Maine, ca lector; remarcată pentru agerimea spiritului său de către Fontenelle; a scris comedii uşoare şi interesante, *Memorii bizare,* publicate postum, în 1755, şi *Scrisori,* documente de preţ pentru istoria epocii; a fost numită „un La Bruyère feminin”.

●, ●● STAËL, ANNE-LOUISE GERMAINE NECKER, baroană de STAËL-HOLSTEIN (Paris, 1766 - Paris, 1817). Om de litere. De origine elveţiană, este fiica bancherului Necker, viitor ministru de finanţe al lui Ludovic al XVI-lea. Îi cunoaşte încă din copilărie, în salonul celebru al mamei sale, pe Diderot, D’Alembert, Bernardin de Saint-Pierre, Doamna Geoffrin, Doamna du Deffand. În 1786 se căsătoreşte cu baronul de Staël-Holstein, ambasador al Suediei la Paris, cu 17 ani mai în vârstă decât ea. Propriul ei salon, din rue de Bal, este frecventat de personalităţi ca La Fayette, contele de Narbonne, Montmorency, Talleyrand, care în vremea Revoluţiei practică o politică liberală moderată, favorabilă constituţiei engleze; publică *Scrisori despre lucrările şi caracterul lui J.-J. Rousseau* (1788), primul său eseu critic, remarcabil prin entuziasmul metodic al lecturii; între 1792 şi 1795 se refugiază în Elveţia, la Coppet, şi în Anglia, protejându-şi prietenii emigranţi. Revine la Paris în 1795, însoţită de Benjamin Constant, cu care împărtăşeşte ani de ardentă pasiune şi de emulaţie spirituală (1794 - 1811). Publică în presă o profesiune de credinţă republicană şi dă la tipar broşura *Reflecţii asupra păcii interne,* nedifuzată din cauza evenimentelor. Publică *Eseu asupra ficţiunilor,* tradus de Goethe în 1796 şi publicat într-o revistă condusă de Schiller. Este acuzată de complot şi exilată în octombrie 1795, când se reîntoarce la Coppet, care devine un loc de întâlnire a spiritelor liberale ale epocii: Benjamin Constant,

Doamna de Krüdener, Barante, Chateaubriand etc. Publică la Lausanne *Despre influenţa pasiunilor asupra fericirii indivizilor şi a naţiunilor* (1796). În 1797 revine la Paris; în aprilie 1800 apare *Despre literatură considerată în relaţiile ei cu instituţiile sociale,* operă critică novatoare cu tendinţe romantice şi modeme. În 1802 publică romanul *Delphine.* Datorită ideilor sale liberal-republicane se situează printre adversarii lui Napoleon, care o exilează de mai multe ori. Îndelung elaborată, cartea sa *Despre Germania* este interzisă de poliţia imperială în ajunul publicării şi apare abia în 1813. Văduvă din 1802, se căsătoreşte în secret cu ofiţerul elveţian John Rocca. Revine definitiv în Franţa în 1815, imediat după reinstalarea monarhiei, dar moare înainte de a putea juca sub Bourboni rolul pe care sconta.

●, ●● TALLEYRAND-PÉRIGORD, CHARLESMAURI - CE DE (Paris, 1754 - Paris, 1838). Om politic. Episcop de Autun în 1788, devine deputat în Statele Generale şi apoi în Adunarea Constituantă (1789); după ce susţine Constituţia civilă a clerului, renunţă la statutul ecleziastic; între 1792 şi 1796 se refugiază în Anglia, apoi în Statele Unite, pentru ca, întors în Franţa sub Directorat, să devină ministru de externe, post pe care şi-l menţine sub Consulat şi sub Imperiu până în 1807, când este revocat pentru că se opusese rupturii cu Austria, pentru a cădea apoi, în 1809, în dizgraţie; în 1814 devine şef al guvernului provizoriu şi ministru de externe. A jucat un rol esenţial în Congresul de la Viena (1814 - 1815). Spre sfârşitul Restauraţiei trece în opoziţia liberală şi, după 1830 şi urcarea pe tron a lui Ludovic Filip, este numit de acesta ambasador la Londra (1830 - 1834). Când a murit avea 84 de ani şi jucase un mare rol în politica europeană. E drept că trădase toate regimurile cărora le jurase credinţă.

TALMA, FRANÇOIS JOSEPH (Paris, 1763 - Paris, 1826). Actor. A fost actorul tragic preferat al lui Napoleon Bonaparte; a urmărit, în costume şi în decoruri, adevărul istoric şi a făcut dicţiunea scenică mai naturală; roluri din

teatrul clasic francez şi din tragediile lui Shakespeare; a lăsat şi o lucrare teoretică: *Memorii despre Lekain şi despre arta dramatică.* Lekain fusese precursorul său şi interpretul favorit al lui Voltaire.

● TALMA, JULIE (1763-1820), prima soţie a marelui actor Talma.

●● TOCQUEVILLE, CHARLES ALEXIS CLÉREL DE (Paris, 1805 - Cannes, 1859). Scriitor şi om politic. Urmaş al unei vechi familii de nobili normanzi; în timpul Imperiului îşi petrece iernile la Paris şi verile la castelul din Verneuil. În 1826 este licenţiat în drept la Paris şi în anul următor e numit judecător stagiar la Versailles. În 1830, cu toate scrupulele pe care le are, depune jurământ de credinţă noului regim adus la putere de Revoluţia din iulie. În 1835 publică primul volum din *Despre democraţie în America;* în 1836 publică un eseu despre *Starea socială şi politică în Franţa înainte şi după 1789.* În 1839 este deputat şi, în cadrul activităţii sale parlamentare, redactează trei rapoarte importante: *Despre abolirea sclaviei în colonii* (1839), *Despre reforma închisorilor* (1843) şi *Despre situaţia din Algeria* (1847). Din 1841 este membru al Academiei Franceze. După Revoluţia din februarie 1848 îşi păstrează mandatul legislativ în Adunarea Constituantă şi este ales în comisia pentru elaborarea noii constituţii. Între 1850 şi 1851 îşi redactează *Amintirile.* În decembrie 1851 se opune loviturii de stat a lui Ludovic Napoleon, care se proclamă împărat, şi se retrage din orice activitate publică. În 1856 îi apare a doua mare carte, *Vechiul Regim şi Revoluţia.* A lăsat şi o amplă *Corespondenţă.*

VOLTAIRE, FRANÇOIS MARIE AROUET (Paris, 1694 - Paris, 1778). Scriitor, gânditor şi istoric francez. Prin raţionamentul său, prin critica privilegiilor, a fanatismului, a nedreptăţii şi a prejudecăţilor a întruchipat spiritul luminilor, a fost idolul burgheziei liberale anti-clericale şi, prin spiritul său, un prinţ al întregii lumi cultivate europene;

pentru mulţi secolul al XVIII-lea este secolul lui Voltaire; iar ca scriitor, a înnoit toate genurile, nu puţine, pe care le-a cultivat: tragedii *(Œdip, Semiramida, Zaira, Tancred, Sciţii),* epopei *(Henriada, Fecioara din Orléans),* poemul filozofic *(Poem despre dezastrul din Lisabona)* şi povestirea filozofică *(Zadig, Candid, Naivul, Prinţesa din Babilon);* a elaborat şi un *Dicţionar filozofic.* Importantă este şi opera sa de istoric şi de gânditor asupra istoriei: *Secolul lui Ludovic al XVI-lea, Istoria lui Carol al XII-lea, Istoria Rusiei sub Petru cel Mare, Eseu asupra istoriei generale şi asupra moravurilor şi spiritului naţiunilor de la Carol cel Mare până în zilele noastre* (1756). La opera aceasta enormă se adaugă o vastă corespondenţă: 12 000 de scrisori, adresate, printre alţii, lui D'Alembert, Condorcet, Helvetius, Frederic al II-lea, împărătesei Ecaterina a II-a a Rusiei, regilor Poloniei, Suediei şi Danemarcei.

PETRU CRETIA

CUPRINS

NOTA TRADUCĂTORULUI....4
LĂMURIRE....7
PREFAŢĂ....8

SAINT-SIMON....26
DUCELE DE NOAILLES....27
ABATELE DUBOIS....31
REGENTUL....33
DOAMNA STAAL-DELAUNEY....38
DUCESA DU MAINE....39
GRIMM....41
FONTANELLE....42
DOAMNA DU DEFFAND....47
MARCHIZA DU CHÂTELET....48
DUCESA D'AIGUILLON....50
PRINŢESA DE TALMONT....52
DUCESA DE CHAULNES....54
MARMONTEL....56
BRIENNE....57
DOAMNA GEOFFRIN....60
DOAMNA DE GENLIS....63

JEAN-JACQUES ROUSSEAU....64
RIVAROL....68
PORTRETUL DUCELUI DE ORLÉANS ŞI AL DOAMNEI DE G....69

MIRABEAU....71
ÉTIENNE DUMONT....72
MIRABEAU....73
BRISSOT....84
MARAT....85
BEUGNOT....94
DOAMNA ROLAND....95
DUCELE DE LÉVIS....100
DOAMNA DE MONTESSON....101
DOAMNA VIGÉE LE BRUN....106
DOMNUL LE PELLETTER DE MORFONTAINE....107
CONTELE D'ESPINCHAL....110
TALLEYRAND....113
SIEYÈS....113
DOAMNA DE STAËL....115
TALLEYRAND....116
DOAMNA DE RÉMUSAT....118
TALLEYRAND....119
DE PRADT....121
NAPOLEON....122
CHATEAUBRIAND....125
TALLEYRAND....126
DOAMNA DE COISLIN....131
JOUBERT....135
JOUBERT....137
CHATEAUBRIAND....138

CHARLES DE RÉMUSAT.....141

LA FAYETTE.....142
ROYER-COLLARD.....145
GUIZOT.....147
BENJAMIN CONSTANT.....149

BENJAMIN CONSTANT.....152

JULIE TALMA.....153

SAINTE-BEUVE.....164

DOAMNA DE RÉCAMIER.....165

CONTESA DE BOIGNE.....174

DOAMNA DE STAËL.....175
DOAMNA DE CHEVREUSE.....183
DOAMNA DE KRÜDENER.....187

PHILARÈTE CHASLES.....191

MARCHIZUL DE CUSTINE.....192
DOMNUL DE PRADT.....195

MARCHIZUL DE CUSTINE.....198

MONSENIORUL DE FALLOUX.....199

TOCQUEVILLE.....200

BLANQUI ŞI BARBÈS.....201
LUDOVIC NAPOLEON.....207

INDICE BIOGRAFIC.....210